

# STEPINAC

## - nadbiskup genocida -

Marco Aurelio Rivelli

"Onaj ko ne prijavi zločin koji mu je poznat, podržava ga."  
Seneka, *Trojanke*

### PROLOG

Grad Vatikan, utorak 1. oktobra 1998.

Jovan Pavle II se priprema da krene za Zagreb. To je njegovo četrdeset četvrto putovanje u inostranstvo, drugo u Hrvatsku (prvo je bilo 10-11. septembra 1994).

Ova vest izaziva polemike u pogledu cilja pastirske posete. Papa, u stvari, želi da u Hrvatskoj prisustvuje proglašenju Alojzija Viktora Stepinca (1898 - 1960) za blaženoga.<sup>1</sup> Nadbiskup zagrebački od 1937. i katolički primas Hrvatske za vreme krvave ustaške diktature pod nacifa-šističkom okupacijom i u prvom periodu Titovog režima, Stepinac je jedna od najsloženijih i najkontroverznijih figura u istoriji Rimske crkve. Pred dolazak Pape na svečanu ceremoniju predsednik Franjo Tuđman okarakterisao je Stepinca kao "mučenika komunističkog režima", stavljajući se tako u njegovu fanatičnu odbranu.

"Centar Simona Vizentala" - najpoznatija međunarodna ustanova koja se bavi istraživanjem nacističkih zločina i odgovornosti za holokaust - tražio je od Pontifeksa da odloži proglašenje za blaženoga "do završetka jedne temeljite studije o ponašanju Stepinca za vreme rata, studije koja je zasnovana na mogućnosti potpunog pristupa arhivu Vatikana". Tom prilikom direktor Odeljenja za međunarodne odnose pri ovom centru, Šimon Samuels, podsetio je na brojna dokumenta koja svedoče o "podršci koju je kardinal Stepinac dao ustaškoj državi, marioneti nacističke Nemačke, prilikom davanja blagoslova njenom poglavaru Anti Paveliću", zaključivši, "Odluka da se pričekta hladan sud nezavisnih istoričara popravila bi osećanje prema ovome činu u slučaju da je reč o provokativnoj hipotezi, a pokvarila bi ga u slučaju da je reč o istorijskom revizionizmu". Međutim, Sveta stolica je potvrdila ovo pastirsko putovanje i predviđenu ceremoniju proglašenja za blaženoga.

Zagreb, sreda 2. oktobra 1998.

Prilikom dolaska u Zagreb Papu dočekuje masa slavljenika. U svetilištu Marije Bistrice (50 kilometara od hrvatskog glavnog grada) sve je spremno za svečanu versku ceremoniju koja će sutradan proglasiti blaženim Njegovu Eminenciju Stepinca.

Povorkama katolika koje na ulicama hrvatske prestonice pozdravljaju njegov dolazak Pontifeks propoveda pomirenje i oproštaj.<sup>2</sup> Takođe naglašava "bolnu i tragičnu" prošlost, govoreći: "Od srca želim da se u ovom skutu Evrope nikada više ne ponove nečoveštva koja su se u više navrata potvrdila u ovom veku".

U stvari, prošlost Hrvatske jeste bolna i tragična: u periodu 1941-1945. ovaj "skut Evrope" okrvavljen je "nečoveštvom" koje kulminira genocidom. Ali ono što Jovan Pavle II prećutkuje jeste činjenica da je taj genocid baš u Alojziju Stepincu imao odlučujućeg saučesnika, uz potpunu garanciju Vatikana.

## I PUŠKA I SVEĆA

### HRVATSKI USTAŠKI NACIONALIZAM

Iz ruševina Austrougarskog carstva, uništenog tokom prvog svetskog rata, početkom decembra 1918. rađa se Kraljevina Južnih Slovena (tj. Jugoslovena), koju je velikom većinom glasova ratifikovala Skupština juna 1921. U osnovi unitarne jugoslovenske države nalazi se težnja da se u saveznu i monarhističku strukturu objedine Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci i Makedonci, pri čemu se svakoj etničkoj grupi dodeljuje jednako dostojanstvo; u stvari, centralna vlada u Beogradu postaje poprilično centralizovana produžena ruka Srbije. Pored ostaloga i zato što je kralj Aleksandar bivši prestolonaslednik kraljevine Srbije.

Međutim, nova jugoslovenska država suočava se sa teritorijalnim zahtevima nekoliko susednih zemalja. Reč je o fašističkoj Italiji koja, osećajući se prevarenom Londonskim sporazumom, ima za cilj da anektira Dalmaciju. Mađarska, s druge strane, želi da uđe u posed plodnih područja Vojvodine; dok Bugarska potražuje Makedoniju. Ni Vatikan ne gleda sa simpatijama na novu Kraljevinu Jugoslavije u kojoj dominira Srpska pravoslavna crkva.

Suočena sa zamkama na međunarodnom planu, nova savezna jugoslovenska država nalazi se i u unutrašnjim poteškoćama zbog nemogućnosti suživota različitih etničkih grupa, te zbog velike ekonomske neuravnoteženosti koja je karakteriše i, najzad, zbog sukoba dveju dominantnih vero-ispovesti, pravoslavne kod Srba i katoličke kod Hrvata. Mlada Jugoslavija minira se iznutra naročito hrvatskim separatizmom koji u umerenoj formi podržava Hrvatska seljačka stranka, a u ekstremnoj Hrvatska stranka prava.

Umerena težnja za autonomijom Hrvatske seljačke stranke ima za cilj da uspostavi "miroljubivu i unitarnu Hrvatsku seljačku republiku" <sup>3</sup> unutar Jugoslovenske savezne monarhističke države, pri čemu uživa snažnu podršku naroda. Međutim, njen vođa Stjepan Radić biva ubijen u prepunoj Skupštini juna 1928. <sup>4</sup> i na čelo Hrvatske seljačke stranke dolazi Vlatko Maček.

Hrvatska stranka prava, međutim, teži ka secesiji i osnivanju Hrvatske države. <sup>5</sup> Karakteristična po fašistoidnim idejama, sa skromnim izbornim telom, pod vođstvom advokata Perčića, Hrvatska stranka prava ima u sebi jaku frakciju ekstremne desnice na čijem čelu se nalazi Ante Pavelić koji vrlo brzo postaje prvak Stranke.

Rođen 19. maja 1889. u Bradini, Hercegovina (od oca trgovca Lovre Pavelića), Ante Pavelić je počeo političku karijeru u ranoj mladosti. Predstavnik Opštinskog veća u Zagrebu i poslanik u Skupštini u Beogradu, novi vođa Hrvatske stranke prava radikalizuje njenu ideologiju: seljak kao stub hrvatskog naroda, porodica kao temelj društva, katolicizam kao jedina duhovna vlast sa snažnim otporom liberalnoj demokratiji, komunizmu i "bogataškom kapitalizmu".

Godine 1928, 26. novembra na stranicama svog časopisa "Hrvatski domobran", Hrvatska stranka prava pod vođstvom Pavelića jasno izražava svoj politički cilj o slobodnoj hrvatskoj državi, ističe odbijanje svake savezne perspektive i zahteva legitimnost pribegavanja nasilnim metodima za ostvarenje nezavisnosti.

Potresana snažnim etničkim tenzijama i pritisnuta ozbiljnom ekonomskom krizom jugoslovenska država krajem 1928. zapada u velike teškoće. Januara 1929. kralj Aleksandar, suveren, suspenduje Ustav i raspušta Skupštinu. Jugoslovenska monarhija stavlja van zakona opozicione političke partije. Kraljeva čelična pesnica oličava se u "Zakonu o zaštiti države" koji između ostaloga daje velika ovlašćenja policijskim snagama. Policijska represija posebno pogađa opozicione političke vođe hrvatskih nacionalista i komunista: novi vođa Hrvatske seljačke stranke, Vlatko Maček, uhapšen je i zatvoren.

Šef Stranke prava, Ante Pavelić, uspeva da umakne, bežeći iz Hrvatske: najpre stiže u Beč, zatim se krije u Mađarskoj i Bugarskoj, da bi se na kraju sklonio u Italiju u kojoj je prihvaćen s naklonošću Musolinijevog režima.<sup>6</sup>

To je kraj Hrvatske stranke prava i početak dugog boravka njenog vođe u Italiji.

Pod zaštitom italijanskog Dućea, Pavelić 1931. pokreće novi politički pokret koji dobija ime "ustaše".<sup>7</sup> To je pokret koji preuzima i ističe ideološke crte ugašene Stranke prava: nezavisnu hrvatsku državu kao politički cilj kojem treba težiti terorizmom i oružanom borbom; katolicizam srednjovekovnih obeležja, fanatičan i nazadan koji predstavlja "duhovnu matricu", doktrinu o "nadčoveku" posuđenu od nacionalsocijalizma Adolfa Hitlera i zasnovanu na rasnoj superiornosti Hrvata u odnosu na Srbe; autoritarni kult neprikosnovenog vođe (pod zaštitom italijanskog Dućea i nacističkog Firera).

Ustaški pokret počinje da se širi u mestima veće koncentracije hrvatske emigracije. U Italiji i Mađarskoj opremaju se paravojni logori za Pavelićeve sledbenike; u Beču nastaje jedan od prvih centara propagande i prozelitizma, a drugi niču u Berlinu i u Belgiji. Zapovedništvo ustaškog pokreta nalazi se u Italiji: prvo u Torinu, zatim u Bolonji<sup>8</sup>; Pavelić boravi u jednoj vili u blizini Pezara koju mu je dodelio Musolinijev režim.<sup>9</sup>

Prvi ustaški vojni logor u Italiji organizovan je 1931. u Bovenju (pokrajina Breša); slede zatim Borgotaro (u blizini Parme) i San Demetrio (u okolini Akvile).<sup>10</sup> U Mađarskoj se osniva logor Janko Pusta.<sup>11</sup> U Jugoslaviji organizacija katoličkih integralista, "Križari" (tj. "krstaši" s obzirom na to da u obliku krstaškog rata planiraju "oslobađanje Hrvatske") potajno podržava i širi ustašku ideologiju. U međuvremenu Ante Pavelić uzima naziv Poglavlak<sup>12</sup>, a pripadnici ustaškog pokreta pred njim polažu zakletvu u obrednoj svečanosti: pred stolom prekrivenim crnim platnom na kojem se nalaze kama, krst, puška i upaljena sveća.<sup>13</sup>

Ustaška politička propaganda uporno tvrdi da je u jugoslovenskoj kraljevini Hrvatska teško kažnjena u odnosu na Srbiju u kojoj se nalazi sedište monarhije. U stvari, monarhija kralja Aleksandra s novim Ustavom koji je usvojen septembra 1931. naknadno je koncentrisala saveznu državu u Beogradu, tako da Srbi imaju monopol na državne strukture, vojsku, policiju, obrazovanje. Takva srpska hegemonija pojačala je hrvatske separatističke težnje, gurajući u ustaški pokret veliki deo sitne buržoazije u gradovima. I mnogi mladi hrvatski intelektualci, zbog slabih izgleda da napreduju u društvu i da ostvare karijeru u državnoj upravi u kojoj Srbi drže monopol, postaju Pavelićevi sledbenici.

Dok ustaše, u ime samostalne hrvatske države, pripremaju oružanu borbu protiv monarhije savezne jugoslovenske države, u zimu 1932-33. umerena hrvatska opozicija ističe sopstvenu političku inicijativu i objavljuje "Zagrebački manifest" koji potpisuje deset najpoznatijih antimonarhističkih vođa (ne samo Hrvati nego i Srbi i Hrvati iz Bosne i Vojvodine)<sup>14</sup>. Monarhija reaguje novom represijom: među ostalima ponovo je uhapšen umereni Vlatko Maček koji je odmah osuđen na tri godine zatvora.

## U SENCI LIKTORSKOG SNOPA PRUĆA

Dok u Jugoslaviji hrvatski autonomaši trpe represiju monarhističke diktature Ante Pavelić je gost fašističke Italije koja se priprema da postane dragocen i zainteresovan saveznik hrvatske borbe za nezavisnost. Musolini ima ambiciozan plan da "stvari veliku fašističku internacionalu italijanskih boja u Evropi"<sup>15</sup>, i shodno tome drži budućeg hrvatskog Poglavlaka pod sopstvenom zaštitom, iako to mora da radi diskretno i poluzvanično da ne bi izazivao zategnute odnose s jugoslovenskom vladom. U tom trenutku Musolinijeva spoljna politika nalazi se, u stvari, na duplom koloseku: orijentisana ka postizanju sporazuma s Jugoslavijom da bi je privukla u italijansku orbitu, s tim da u isto vreme Duće gaji nadu u raspad jugoslovenske države koji bi omogućio ispunjenje starih fašističkih planova o

pripajanju Dalmacije i ostrva, što bi dovelo do nove italijanske prevlasti na celokupnom balkanskom prostoru <sup>16</sup>.

Fašistička Italija, dakle, pomažući Pavelića, potpomaže stvaranje pretpostavki za hrvatsku secesiju. Secesiju koju bi pratilo italijansko priznavanje "legitimnosti" nove države (možda u federaciji s Austrijom i Mađarskom) koja bi odmah bila stavljena pod zaštitu Rima: tako bi Hrvatska postala marionetska država od velike političko-vojne koristi, sposobna da odagna "jugoslovensku pretnju" od severoistočne granice. U Dućeovim planovima Pavelić i ustaše su praktično potencijalni kalauz fašističkog imperijalizma s druge strane Jadrana <sup>17</sup>.

U Italiji ustaše dobijaju političku i finansijsku podršku, oružje i vojnu obuku. Musolini stavlja Pavelića pod starateljstvo - da bi ga štitio ali i kontrolisao - generalnog inspektora Javne bezbednosti Erkola Luiđija Kontija <sup>18</sup>, dok Arnaldu Musoliniju poverava zadatak propagiranja "junačkih podviga" hrvatskih izbeglica i njihovog vođe koji su prisiljeni da budu u egzilu. Ipak, u ovoj prvoj fazi Duće vodi računa o tome da se javno ne sastaje s Pavelićem da ne bi kompromitovao odnose Italije s jugoslovenskom monarhijom <sup>19</sup>.

U palati Kidi (sedište Ministarstva spoljnih poslova) Musolini uspostavlja tajno odeljenje "Hrvatska", koje je imalo sopstvene fondove i personal (među ostalima funkcioneri Antonio Korteze, Kvinto Macolini i Luiđi Vidan <sup>20</sup>). Sva ulaganja koja italijanski fašizam izdvaja za ustaše potiču iz tajnog fonda Ministarstva spoljnih poslova. Ali Musolini pomaže Paveliću i na operativnom planu: tako, na primer, jedna grupa karabinjera dodeljuje se ustaškim vojnim logorima. U tim logorima vrši se obuka i organizuju se sabotaže i atentati koji treba da se izvrše na teritoriji Jugoslavije, a čiji je smisao dvostruk, da destabilizuju državu i da izazovu ustanak hrvatskih separatista.

Aprila 1932. prva grupa ustaša uspeva da se ubaci u Jugoslaviju s ambicioznim terorističkim planovima. Međutim, prisiljena je na dugo skrivanje i neaktivnost, da bi na kraju uspeła da izvrši samo podmetanje eksploziva u žandarmerijskoj stanici u selu Brušani. Otkrivena od jugoslovenske policije ova grupa se vraća navrat nanos u Italiju gde musolinijevska štampa slavi njene "junačke podvige", pišući o nepostojećem "ustanku u Lici" (tj. u zoni skrivanja grupe) <sup>21</sup>.

U stvarnosti put narodnog ustanka u Hrvatskoj - gde umerena Seljačka stranka ima većinu - izgleda neprohodan. Zato ustaše pokušavaju da pribegnu ubistvu kralja: obezglavljivanje jugoslovenske države ubistvom suverena moglo bi predstavljati odlučujući korak ka njenom raspadu. Pavelić organizuje dva atentata na kralja Aleksandra. Prvi, u Zagrebu decembra 1933, bio je neuspešan.

9. oktobra 1934. razaračem "Dubrovnik" jugoslovenski suveren stiže u državnu posetu u Marsej i dok ulazi u službena kola francuskog ministra spoljnih poslova Luja Bartua biva pogođen iz pištolja ustaškog plaćenika Petrusa Kalemene; u ovom atentatu gube život i kralj Aleksandar i francuski ministar. Odmah po ubistvu kralja, Kalemene ranjava sabljom francuski gardijski pukovnik Piole, a zatim ga linčuje narod. Tokom istrage koju je obavila francuska policija uhapšena su i trojica Kalemenovih saučesnika, a iz njihovog saslušanja ispostavilo se da je organizator atentata ustaški kolovođa Eugen Kvaternik-Dido <sup>22</sup>.

Iako je slika međunarodnog saučesništva koje je omogućilo ubistvo kralja Aleksandra još uvek kontroverzna <sup>23</sup>, sigurno je da Musolinijev režim nakon ubistva u Marseju i dalje pruža specijalnu zaštitu ustaškim vođama. Pod međunarodnim pritiskom Duće naređuje hapšenje Pavelića i Kvaternika-Dide (koji su strpani u zatvor u Torinu), a sve druge ustaške vođe koji su bili prisutni i aktivni na italijanskoj teritoriji internira na ostrvo Lipari; ali zahtev za ekstradiciju Pavelića i Kvaternika-Dide koji su uputile francuske vlasti, Musolinijev režim odlučno odbija, da bi posle nekoliko meseci kompletno ustaško rukovodstvo bilo pušteno na slobodu <sup>24</sup>.

Ubistvo kralja u Marseju nije dovelo ni do kakvog narodnog ustanka u Jugoslaviji: krunu pokojnog kralja preuzima njegov sin Petar II, ali kako je on bio maloletan, na tron stupa kao

regent princ Pavle koji je bio sinovac pokojnog suverena i koji se orodio s engleskom monarhijom. Maja 1935. Jugoslovenska radikalna zajednica pobeđuje na izborima, a njen vođa Milan Stojadinović juna meseca formira koalicionu vladu sa Slovenačkom katoličkom i muslimanskom strankom. Stojadinović je veoma sposoban predsednik vlade: stabilizuje unutrašnje prilike na ekonomskom planu, a na međunarodnom planu slabi jugoslovenske veze s Anglo-francuzima i razvija politiku opreznog približavanja hitlerovskoj Nemačkoj i musolinijevskoj Italiji. Dobri odnosi Stojadinovićeve vlade s fašističkom Italijom dovode do bilateralnog diplomatskog sporazuma <sup>25</sup> iz 1937, nakon čega Musolini naređuje da se zatvore ustaški vojni logori i da se svi Hrvati razbacaju po čitavom poluostrvu <sup>26</sup>. Ante Pavelić se nastanjuje u Sijeni zajedno sa suprugom Marom i njihove dve kćeri; izdržavanje Poglavnika i njegove porodice nesporno je jer ga garantuje bogata apanaža koju mu i dalje dostavlja musolinijevski režim.

Sijena na taj način postaje novi gravitacioni centar ustaškog pokreta. Tokom 1938. u kartuzijanskom samostanu u Sijeni, Pavelić ima brojne susrete s katoličkim vernicima hrvatskog porekla, susrete koje je dokumentovano zabeležio sveštenik Branimir Zupančić, bivši župnik iz Bosanske Gradiške <sup>27</sup>. Da bi ostvario svoj politički plan Poglavinik učvršćuje veze ustaša s Hrvatskom katoličkom crkvom: savez koji će se pokazati odlučujućim.

Februara 1939, dakle, uoči izbijanja drugog svetskog rata, regent Pavle pod pritiskom Londona svrgava premijera Stojadinovića i daje posebnu političku autonomiju hrvatskoj oblasti, kooptirajući u novu vladu - pod vođstvom Dragiša Cvetkovića - Hrvatsku seljačku stranku Vlatka Mačeka. U Stojadinovićevom silasku sa scene Italija vidi rušenje geopolitičke ravnoteže na istoku postignute poslednjih godina <sup>28</sup>.

Musolinijev režim odlučuje da ubrza okupaciju Albanije i vraća se politici razbijanja jugoslovenske države iznutra. Duće obnavlja potpunu i aktivnu podršku ustaškog pokreta; nastoji takođe da uključi i vođu Hrvatske seljačke stranke, umerenog Vlatka Mačeka (koji u Hrvatskoj ima daleko veću podršku naroda od ekstremiste Pavelića). Na taj način se razvija ono paralelno delovanje koje dovodi do toga da "vlada u Rimu daje novi podsticaj delovanju Pavelićevih ustaša i uspostavlja direktne kontakte s vođom Hrvatske seljačke stranke, dok se zaoštravaju suprotnosti među Silama Osovine na balkanskom sektoru" <sup>29</sup>.

U Hrvatskoj i umereni Maček pribegava ambivalentnoj političkoj taktici: s jedne strane uspostavlja veze i upućuje tajne poruke Italiji <sup>30</sup>, a s druge podržava novu Cvetkovićevu vladu koju je inaugurisao regent, knez Pavle. Ova opcija, kao srednje rešenje, pokazuje se najkonkretnijom i najkorisnijom: 26. avgusta 1939. vođa Hrvatske seljačke stranke potpisuje u Beogradu sporazum da bi se formirala koaliciona vlada, s Mačekom kao potpredsednikom i sa još četvoricom hrvatskih ministara.

U tom momentu Musoliniju preostaje da igra jedino na "kartu Pavelića". Na taj način u Italiji ponovo obrazuju ustaške vojne logore, što je praćeno ogromnom propagandom: u Rimu počinje da izlazi časopis "Ustaša", a slične novine izlaze u Beču i Berlinu <sup>31</sup>. U međuvremenu Hitlerov Vermaht je napao Poljsku, a Francuska i Velika Britanija su objavile rat Nemačkoj: počeo je drugi svetski rat.

Ustaške aktivnosti, potpomognute od strane Musolinija, postaju grozničave. Pokret okuplja sve Hrvate koji se nalaze u Italiji. Formira se milicija pod nazivom "Ustaška vojnica", pojačava se vojna obuka, a Pavelić pravi plan za formiranje buduće ustaške vlade. U Hrvatskoj, emigranti koji su se vratili u domovinu zahvaljujući amnestiji iz 1937, počinju da šire proustaški prozelitizam uz pomoć lokalne katoličke crkve: važni centri okupljanja Pavelićevog ustaškog pokreta postaju franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu i Travniku, te Teološki fakultet na Zagrebačkom kaptolu. Uostalom, već duže vremena u Rimu je bilo poznato da Pavelić može da računa na punu i aktivnu podršku "antisemitskih elemenata koji vode nadbiskupsku kuriju" u Zagrebu <sup>32</sup>; isto tako je očito da nezavisna hrvatska država ne bi mogla da nastane bez pristanka Hrvatske katoličke crkve.

Prvih dana januara 1940, dok Italija još zadržava poziciju neulaska u rat u sukobu Anglofrancuza s hitlerovskom Nemačkom, Musolini naređuje Galeacu Čanu da ubrza raspad jugoslovenske države. 21. januara Musolinijev ministar prima u Rimu hrvatskog markiza Bombela, izaslanika Vlatka Mačeka i predstavnika opšteg hrvatskog nezadovoljstva. U svom Dnevniku Čano beleži: "(Bombel) kaže da se (u Zagrebu) situacija razvija strahovitom brzinom, da je srpska vlast sve omrznutija i sve neefikasnija i da će vrlo brzo sve biti spremno za ustanak. Predlaže da se sastanem s Pavelićem, što nisam ni prihvatio ni odbio. Naša linija delovanja mora da bude sledeća: ustanak, zauzimanje Zagreba, dolazak Pavelića, poziv Italiji da interveniše, osnivanje Kraljevine Hrvatske, ponuda krune kralju Italije". Sutradan u svom Dnevniku Čano se vraća na ovo pitanje: "Musolini se slaže s tim da se sastanem s Pavelićem i to već sutra... U principu, čini se da dolazimo do rešenja hrvatskog pitanja".

Do susreta Čano-Pavelić dolazi 23. januara u prisustvu šefa kabineta Filipa Anfuza (koji se bavi sastavljanjem teksta) i Bombela. Na kraju razgovora Čano beleži: "Pavelić je odlučan i smiren čovek koji zna dokle želi da stigne i koji se ne boji odgovornosti za ostvarenje svojih ciljeva. Dogovorili smo glavne tačke pripreme i delovanja".

Desetog maja dolazi do novog susreta Čana i Pavelića, koji musolinijevski poglavar ovako definiše: "Hrvatske prilike dozrevaju i ako budemo kasnili njihove simpatije će preći na stranu Nemačke. Sada ću pripremiti kartu koja će označavati tačne pozicije revolucionarnih snaga i naj-hitnije potrebe. Zatim ćemo preći na izvršnu fazu. Nisam fiksirao nijedan momenat, preporučivši izbegavanje preranog dizanja ustanka. Dobili smo dokaze da je Bombel izdajica u službi Beograda. Sudiće mu neumoljivi ustaški sud<sup>33</sup>. Dućeu sam preneo razgovor. On smatra da treba požuriti. Označava datum na kalendaru, oko 1. juna, i donosi odluku da se Gambara (*Gastone, Glavnokomandujući musolinijevskih trupa u španskom Građanskom ratu*) opozove iz Španije i da preuzme komandu nad snagama koje moraju da izvrše proboj".

Desetog juna, kada su uspesi nacističkog Vermahta već toliko očiti s obzirom na iznenadnu kapitulaciju Francuske, musolinijevska Italija objavljuje rat Francuskoj i Velikoj Britaniji. Duće namerava da što pre krene na jugoslovenski front, ali se nacistički saveznik tome opire. A 17. avgusta u Rim stiže nemačka zabrana aktiviranja plana Pavelić-Musolini za Hrvatsku. U tom trenutku Hitler, u stvari, ne želi da uključi u sukob dunavsko-balkansko područje, a Galeaco Čano primećuje: "Potpuno zaustavljanje, na celoj liniji". Musolini ne može da se prilagodi diktatu iz Berlina: krajem septembra naređuje demobilizaciju italijanske vojske okupljene u Venetu i spremne da uđe u akciju<sup>34</sup>.

28. oktobra fašistička Italija objavljuje rat Grčkoj, obaveštavajući nemačkog saveznika samo o svršenom činu<sup>35</sup>. Tako se sukob prenosi na granice Jugoslavije.

## OPERACIJA "KAZNA"

5. marta 1941, dok se samo Velika Britanija i Grčka odupiru vojnoj nadmoći nacifašističke Osovine, Adolf Hitler poziva jugoslovenskog regenta, kneza Pavla, u nemački grad Bergof i naređuje mu da sklopi savez sa Silama Osovine: u suprotnom slučaju beogradska kraljevina će se smatrati neprijateljskom i vojnički okupiranom. Nemačka se, u stvari, priprema za napad na Sovjetski Savez i želi da obezbedi izvesnu stabilnost na balkanskom sektoru. Ignorišući suprotne pritiske britanskog premijera Vinstona Čerčila, knez Pavle prihvata nacistički diktat.

Dvadeset petog marta predsednik Vlade Dragiša Cvetković i ministar inostranih poslova Aleksandar Cincar Marković potpisuju u Berlinu pristupanje Jugoslavije antikominternovskom nacifašističkom paktu. Ovaj sporazum -podržan i od vicepremijera Hrvata Vlatka Mačeka - kao da je konsolidovao jugoslovensku monarhiju na međunarodnom planu i sveo ustašku opasnost na realnu meru: njime se Hitler obavezuje da neće dirati

jugoslovenske granice, osim što će nemačke trupe imati pravo da prolaze za Grčku. Međutim, u samoj Kraljevini situacija se okreće naopačke u roku od dvadeset četiri sata.

U noći 27. marta u Beogradu je general Dušan Simović - uz podršku tajne britanske službe, oružanih snaga Jugoslavije, srpskih političkih krugova i pravoslavnog sveštenstva koji su bili protiv pristupanja nacifašističkoj Osovini - izvršio državni udar bez prolivanja krvi. Svrgnut je regent Pavle i na presto dolazi mlađani kralj Petar II: zbačena je Cvetkovićeva vlada. Vođstvo nove britanofilske vlade preuzima general Simović lično, koji po hitnom postupku obaveštava Berlin i Rim da uveri Firera i Dućea da vojni udar u Beogradu neće imati nikakvih posledica u odnosu na međunarodni scenario; ohrabrenje kojem Hitler i Musolini ne veruju.

U Donjem domu Britanskog parlamenta Vinston Čerčil objavljuje jugoslovenski puč, izjavljujući: "Jutros, u ranu zoru, Jugoslavija je ponovo našla sebe"<sup>36</sup>. Državni udar generala Simovića s odobravanjem je prihvatila i jugoslovenska levica<sup>37</sup>, a izazvao je široku podršku naroda koji ga je pozdravio na "oduševljenim demonstracijama u Beogradu u toku kojih je masa pljuvala automobil nemačkog ambasadora"<sup>38</sup>.

Berlin ne kasni s reakcijom: britanofilska Jugoslavija generala Simovića mora da bude vojnički osvojena. Ako je do tada Hitler prihvatao da hrvatska teritorija bude u sferi italijanskog uticaja<sup>39</sup>, sada je Firer naklonjen priključenju Hrvatske Mađarskoj<sup>40</sup>, pri čemu bi Italiji ostala samo Dalmacija; ali Rim se ne slaže s tim. Usled upornog Musolinijevog pritiska Hitler na kraju prihvata rešenje po kojem se formira Nezavisna Država Hrvatska pod nemačko-italijanskim protektoratom, na čije čelo Hitler nastoji da postavi umerenog Vlatka Mačeka, a ne ekstremistu Antu Pavelića. Međutim, Maček odbija ulogu marionetskog premijera nacifašističke Osovine<sup>41</sup>, ali izjavljuje da će podržati svaku hrvatsku vladu. U tom momentu i Berlinu postaje jasno da je jedino preostalo rešenje Pavelić.

Godine 1941, 3. aprila hrvatski oficir Jugoslovenske vojske, pukovnik Kren, upućuje se u Grac, Austrija, i predočava nacistima detaljne podatke o srpskim oružanim snagama, uključujući i razmeštaj skrivenih baza Avijacije.

Petog aprila Jugoslavija generala Simovića potpisuje beskoristan sporazum o prijateljstvu i nenapadanju sa Sovjetskim Savezom<sup>42</sup>. Iz Italije Pavelić počinje da emituje vesti koristeći "Radio Firencu" (preimenovan u "Radio Velebit"); vesti koje se čuju i preko Jadrana daju se na hrvatskom jeziku. Ustaški vođa najavljuje i priprema povratak u Zagreb kao Poglavlник kojeg krunišu Hitler i Musolini<sup>43</sup>.

Šestog aprila, bez prethodne objave rata, oružane snage Osovine napadaju Jugoslaviju. Reč je o operaciji "Kazna" koju su nacifašisti izveli sa 24 nemačke divizije, 23 italijanske i sa 6 mađarskih brigada, uz podršku 2200 poleta avijacije<sup>44</sup>. Kao prvi čin agresori uništavaju sve vaz-dušne baze Jugoslovenske avijacije za koje su znali zahvaljujući izdaji hrvatskog pukovnika Krena. Bombardovanje Beograda iz vazduha počinje istog tog dana i kada se 8. aprila vratio mir u razorenu prestonicu "preko 17 000 građana ležali su mrtvi na ulicama i pod ruševinama"<sup>45</sup>.

Nemačke trupe nadiru sa severa, mađarske okupiraju deo Vojvodine i Slovenije; italijanske trupe stižu do Ljubljane, dok drugi delovi, stižući se iz Albanije i Rijeke, napadaju dalmatinsku obalu. Rumunija i Bugarska, sa čijih teritorija kreće nemački napad, ne učestvuju direktno u agresiji, ali nakon prodora Vermahta bugarske trupe okupiraju najveći deo Makedonije i jedan deo Srbije. Jugoslovenske oružane snage se raspadaju; Vlada i kralj Petar najpre se sklanjaju u Sarajevo a zatim u Crnu Goru, da bi odatle otišli za Kairo i kasnije za London.

Sedamnaestog aprila prestaje svaki organizovani oblik jugoslovenskog otpora vojnoj agresiji. U 21 čas u Beogradu je potpisan akt o bezuslovnoj kapitulaciji koji postaje operativan u 12 časova sledećeg dana, 18. aprila<sup>46</sup>. Nacifašistički osvajači završavaju vojne operacije, beležeći pretrpljene gubitke: 558 u nemačkim jedinicama i 3334 u italijanskim (mrtvi, ranjeni i nestali)<sup>47</sup>.

Jugoslovenska država je izbrisana i njene teritorije podeljene među zavojevačima. Nemačka preuzima upravu nad dve trećine Slovenije i nad velikim delom Srbije (uključujući Beograd)<sup>48</sup>. Italiji pripada južni deo Slovenije (uključujući Ljubljano), te izlaz na more južno od Rijeke, s Krkom i Lošinjem i ostalim ostrvima severnog Jadrana; Musolini uz to dobija dobar deo dalmatinske obale, od Zadra do Splita, uključujući ostrva Vis i Korčulu, kao i mali deo Bosne, celu Crnu Goru (s važnom lukom Kotor), deo Kosova i Metohije i Novopazarski sandžak (koji se pripaja Albaniji koju već kontrolišu Italijani). Makedonija je dodeljena Bugarskoj; Mađarska anektira neke delove Bačke, Baranju sa zapadnim Banatom i druga područja zapadno od Dunava. Istočni Banat, preko Dunava, poveren je upravi folksdojčera (stanovništvo nemačkog porekla).

\* \* \*

Osmog aprila, čim su trupe Druge italijanske armije prešle jugoslovensku granicu, Ante Pavelić kreće prema Zagrebu u pratnji 300 ustaša koji su se prethodno okupili u Trstu. S Poglavnikom se nalaze dva oficira Italijanske obaveštajne službe (major Sandorđo i kapetan Tabuini), te policijski funkcioner Erkole Luidi Konti koji prati Pavelića kao telohranitelj da bi ga kontrolisao za račun Musolinija.

Konvoj ustaškog vođe ima specijalnu "naredbu o pravu prvenstva" koja mu omogućuje da brzo napreduje putevima koje su blokirale osvajačke vojne jedinice. Međutim, u Karlovcu, na liniji koja je delila italijansku i nemačku zonu uticaja, ovu povorku zaustavlja hitlerovska vojna policija. Iz Zagreba stižu ustaški vođa Slavko Kvaternik i nemački diplomatski predstavnik Vezemajer (poverenik nemačkog ministra spoljnih poslova Joakima fon Ribentropa), koji vode žestoke razgovore s Antom Pavelićem.

Musolini je odmah obavešten i šalje šefa Kabineta za spoljne poslove Filipa Anfuza svojim ličnim avionom sa zadatkom da od Pavelića isposluje pismeno priznanje o poštovanju dogovora postignutog u vili Torloniji 29. marta<sup>49</sup>. Anfuzo uspeva da deblokira ovu situaciju: dobija od ustaškog vođe dokumenat koji je tražio Duće tako da Pavelić može da nastavi put prema Zagrebu. Očito je, međutim, da je u ovim karlovačkim pregovorima, osim obnavljanja obaveza preuzetih prema Musolinijevom režimu, Poglavnik morao da da neke ustupke i Fireru da bi mu put na vlast bio otvoren.

Kolaboraciju s nacifašističkim napadačem od strane hrvatskih pripadnika Jugoslovenskih oružanih snaga (izdaja, bojkot, dezerterstvo) ustaše će slaviti godinu dana kasnije, decembra 1942, u jednom članku objavljenom u novinama "Nova Hrvatska":

"Drago nam je istaći da je Nemačka vojska, svojim pobedničkim naletom, svojom izuzetnom tehničkom opremljenošću, neopisivim moralnim entuzijazmom, odgovornošću i predanošću, bila glavni čimbenik koji je uzrokovao poraz neprijatelja na Balkanu i koji je porazio Grčku... Treba, međutim, podvući da je isto tako važan razlog pada balkanskog fronta delo Hrvata koji su imali ulogu da iznutra dovedu do razaranja, da ništa ne bude u redu, da ništa ne bude na svom mestu, da ništa ne bude spremno u datom trenutku... Ovu ulogu su Hrvati sjajno odigrali. Kao što su pokazali da u vreme mira mogu da se bore protiv srpske megalomanije i hegemonije, protiv terora i izrabljivanja, tako su sada, u ratu, svi Hrvati delovali kao jedan, odbijajući poslušnost i ignorirajući naređenja, izbegavajući obaveze, stvarajući paniku, namerno pucajući mimo cilja, oštećujući tenkove i naoružanje, uništavajući sve vrste vojne opreme, te razoružavajući i razgoneći vojsku i narod srpski. Sve u svemu, u svim bitkama Hrvati su delovali poštujući glavni cilj: uništiti neprijateljske (srpske) linije na balkanskom frontu iznutra kao što su Nemci učinili izvana...

U toku rata bilo je mnogo slučajeva sabotaze i defetizma od strane Hrvata u Jugoslovenskoj vojsci... Ono što se desilo na vojnim aerodromima danas je poznato. Na Cvetnu nedelju situacija je bila normalna, ali sledećeg utorka sve je bilo uništeno. Tehničari i mehaničari, kao i ostalo hrvatsko osoblje na zemlji, napustili su aerodrome, lišavajući pomoći

srpske oficire i u takvom stanju da ne mogu da koriste avione, sprečavajući ih na taj način da s neba napadnu neprijatelja... Isto tako je i artiljerija, zahvaljujući Hrvatima, bila van upotrebe na celom balkanskom frontu, na Nišavi, Kolubari, Bregalnici, Strumi i Vardaru. Pet-šest nedelja pre početka rata stručnjaci, merodavni i hrabri hrvatski vojnici, raspoređeni su na ključna mesta i, izlažući se smrtnoj opasnosti, uspeali su da nekad veliku, moćnu, jedinstvenu i nepobedivu Jugoslavensku vojsku učine nemoćnom...

U toku velike nemačke ofanzive prema Nišu, Pirotu, Skoplju, kada je došao trenutak da se Srbija bori, hrvatska ruka je - sve do poslednjeg hrvatskog artiljerca - onesposobila topove tako da je na frontu sve išlo kako ne treba... Zahvaljujući Hrvatima sve granate su promašivale cilj, a topovi koji su još ostali ispravni odmah su oštećeni, nišanske sprave bile su neupotrebljive. Na kraju su hrvatski vojnici dezertirali ili su se predali, a Srbi sučeljeni s uništenjem svoje najjače crte, ostadoše paralizirani, zaprepašteni bojkotom Hrvata.

Iako su mala nacija, Hrvati su odigrali glavnu ulogu u padu balkanskog fronta, ulogu koju su platili velikim dankom u krvi. Hrvati su bili odlučni da u saradnji s Nemcima unište Jugoslaviju, iako im neki poriču da su se u poslednjem ratu borili s njima rame uz rame. Velika su dela Nemaca i Hrvata, koji su rušenjem Jugoslavije zadali sudbonosni udarac Englezima, uništivši najjaču, najžilaviju i najkrvaviju državu koja podržava Versajski sporazum na Balkanu, i odmah nakon toga stvorena je Nezavisna Država Hrvatska".

Predaja Jugoslovenske vojske nacifašističkim napadačima aprila 1941. nije bila potpuna. Manje grupe monarhonacionalista pod vođstvom pukovnika Dragoljuba (Draže) Mihailovića, povlače se u planinska područja i pružaju otpor. Kralj Petar na sednici u Londonu unapređuje Mihailovića u generala i postavlja ga za ministra rata Jugoslovenske vlade u izgnanstvu. U julu, nakon napada nacista na SSSR, počinje i otpor partizana komunista pod vođstvom Josipa Broza zvanog Tito, koji je od 1937. sekretar ilegalne KPJ.

## HRVATSKA USTAŠKA DRŽAVA

Nastanak Nezavisne Države Hrvatske proglasio je preko mikrofona Radio Zagreba u 17<sup>45</sup> sati, 10. aprila 1941. bivši pukovnik Austrougarske vojske Slavko Kvaternik, koji je govorio u ime Poglavnika Ante Pavelića. Posle ovog radiofonskog proglašenja usledila je službena ceremonija koja je počela tog dana u 12<sup>50</sup>. Tako se rađa "nezavisna" hrvatska država koja od nezavisnosti ima samo ime, budući da se nalazi pod gvozdenim starateljstvom nacifašističkih okupacionih snaga. Teritorija ove države obuhvata istorijsku Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu i deo Dalmacije, ali jedna nevidljiva demarkaciona linija deli je na dve posebne zone: na zapadu je pod italijanskom, a na istoku pod nemačkom kontrolom<sup>51</sup>.

Nova marionetska država koju je stvorio Firer, nacista, i Duće, fašista, može da računa na vatrenu podršku Hrvatske katoličke crkve, podršku koja je sasvim konkretna. Jedanaestog aprila preko Radio Zagreba ustaške vlasti su pozvale gradsko stanovništvo da se obrate župničkim ure-dima gde će im sveštenici dati uputstva kako da se ponašaju kao saradnici nacifašističkih okupatora<sup>52</sup>.

Umereni vođa Vlatko Maček ispunio je svoje obećanje: 9. aprila je napustio kolege u ministarskom kabinetu koji su se sklonili u Crnu Goru i odmah se uputio u Zagreb da bi javno izrazio podršku novom režimu<sup>53</sup>, obezbeđujući Paveliću neophodnu podršku Seljačke stranke. Kasnije će se ispostaviti da je Maček bio unapred obavešten o nacifašističkom napadu na Jugoslaviju: 31. marta dopisnik nemačke novinske agencije "Dne" preneo mu je poruku fon Ribentropa da se drži dalje od Beograda<sup>54</sup>.

Ante Pavelić stiže u Zagreb 15. aprila. Prvo što je Poglavnik učinio jeste upućivanje telegrama Silama Osovine sa zahtevom da službeno priznaju novu državu. Musolini odgovara iz Rima: "S velikim zadovoljstvom pozdravljam novu Hrvatsku koja je stekla dugo priželjkivanu slobodu, danas kada su Sile Osovine uništile veštačku jugoslovensku tvorevinu.

Drago mi je da mogu da vam izrazim priznanje Nezavisne Države Hrvatske u ime fašističke vlade kojoj će biti milo da se s hrvatskom narodnom vladom dogovori o granicama nove države, kojoj italijanski narod želi svaku sreću" <sup>55</sup>. Slično priznanje stiglo je od Hitlera i drugih članova Trojnog pakta, kao i od Mančukua <sup>56</sup>.

Sutradan, 16. aprila u Italiji »Corriere della Sera« objavljuje da u Zagrebu "zrači red doktora Pavelića koji je odmah raspustio sve političke stranke u Hrvatskoj" <sup>57</sup>. Kao prvu meru Poglavnik u novoj hrvatskoj državi obnavlja diktaturu.

Godine 1941, 16. aprila u Zagrebu se ustoličuje prva ustaška vlada <sup>58</sup>: predsedava joj Ante Pavelić. koji pre svega traži blagoslov Pape, upućujući Piju XII srdačnu poruku: "Božansko Providenje mi je poverilo vođenje vlade, a moja prva nakana je da narod ostane veran svojoj slavnoj prošlosti, Svetom apostolu Petru i njegovim naslednicima, da naša nacija, prožeta rečima Svetog Evandjelja, postane Božije kraljevstvo. Da bismo izvršili takav veličanstveni zadatak ponizno molim Vašu Svetost da mi da svoju podršku" <sup>59</sup>.

Pored cilja za ostvarenje nezavisnosti i stalnog pozivanja na ideološko-religiozni integralni katolicizam ustaški pokret nije nikada razradio neki precizan politički program. Tu prazninu popunjava Poglavnik koji u svojstvu diktatora-predsednika Vlade Nezavisne Države Hrvatske, posredstvom neke vrste "programa namera" <sup>60</sup> koji se sublimira u jedan precizan imperativ: krajnji cilj mora da bude stvaranje Hrvatske kao domovine naroda čistog u telu i duhu, lišenog rasnog mešanja i očišćenog od pojedinaca koji su tuđi njegovoj Katoličkoj veri. Hrvatska država za koju se Ante Pavelić priprema da vlada broji oko 6 i po miliona stanovnika: od toga je preko 2 miliona omraženih Srba pravoslavne vere (tj. oko jedne trećine stanovništva), i nešto manje od 90 hiljada Jevreja <sup>61</sup>.

Jevrejski problem za ustaše nije glavni "rasni problem": što zbog malog broja Jevreja u Hrvatskoj, što zbog toga što je Poglavnikova žena Mara jevrejskog porekla (ćerka Jevrejke Ivane Hercfeld), a i brojne ustaške starešine imaju jevrejsko poreklo <sup>62</sup>; za Poglavnika je antisemitizam potreban prvenstveno zbog ugađanja veoma moćnom nacističkom savezniku. Pravo "konačno rešenje" za ustašku diktaturu jeste istrebljenje Srba: jedine etničke grupe koja je u stanju da "uprlja čistu hrvatsku rasu", pravoslavnih "šizmatika" koji se suprotstavljaju Rimskoj crkvi, starih ugnjetača Kraljevine Jugoslavije.

Ustaški diktator ne gubi vreme. Već 18. aprila Poglavnik donosi prve dekrete rasnog tipa: predviđa se imenovanje državnih komesara u privatnim preduzećima čiji su vlasnici Srbi ili Jevreji, koji će raspolagati svim njihovim sredstvima <sup>63</sup>. Istoga dana se razasla i druga Naredba Glavnog ustaškog ureda (privremeni naziv za buduće Ministarstvo unutrašnjih poslova) koja predviđa "uhićenje svih Srba i svih Židova koji su poznati kao komunisti čak i na osnovu samih sumnji".

Jedan drugi dekret sa zakonskom snagom, koji je donet 25. aprila 1941, zabranjuje "upotrebu ćiriličnog pisma kako u privatnom tako i u javnom životu". Pet dana kasnije dekret "Za obranu arijske rase i časti hrvatskog naroda" utemeljuje Povereništvo za rasnu politiku koje je ovlašćeno da potvrdi ili promeni odluku u svim slučajevima sumnjive rasne pripadnosti"; ovaj dekret nalaže javnu rasnoversku identifikaciju, obavezujući srpsko stanovništvo da nosi traku plave boje sa slovom "P" (što znači pravoslavac), a jevrejsko da nosi Davidovu zvezdu na rukavu (zatim na leđima) <sup>64</sup>.

Istog 30. aprila stupa na snagu dekret sa zakonskom snagom pod naslovom "O hrvatskoj nacionalnosti", koji utvrđuje da pravo državljanstva u novoj hrvatskoj državi pripada samo "onome tko je arijskog porekla... Židovi i Srbi nisu državljani Nezavisne Države Hrvatske, nego pripadnici Države... Samo arijci uživaju politička prava". Srbima, Jevrejima i nomadima zabranjuje se hodanje pločnicima i posećivanje javnih mesta, prodavnica i restorana, dok se na prevozna sredstva stavljaju natpisi: "Zabranjeno Srbima, Židovima, Ciganima i psima" <sup>65</sup>.

Stavljanjem van zakona svih političkih partija njihove vođe bivaju uhapšene i internirane u logore koji se još pripremaju <sup>66</sup>. Ukinuta je sloboda štampe: "informiranje" je dozvoljeno

samo ustašama i katolicima. Katolička vera -pravo duhovno lepilo Poglavnikove diktature - proglašava se "službenom državnom religijom". U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postoje samo dve bitnosti: ustaški režim i Katolička crkva.

Ovi prvi zakoni i uredbe predstavljaju premise strašnog etničkoverskog krstaškog rata za koji se sprema Poglavnik i koji u svom epicentru ima "srpski problem". Preko 2 miliona Srba predstavlja trećinu ukupnog stanovništva hrvatske države, što znači da nije ni uputno ni moguće istrebiti ih sve: dobar deo njih treba da se ukloni da bi se spasila "čista hrvatska rasa", ostatak treba "preobratiti" u katolike. Ovaj etničkoverski Pavelićev program ima za cilj da od Hrvatske napravi domovinu Hrvata i Božiji narod <sup>67</sup>.

Tako u prvom trenutku srpskom narodu biva naređeno da napusti teritoriju države u skladu s ustaškim sloganom "Ili u Drinu ili preko Drine" <sup>68</sup>; jedinu mogućnost izbegavanja progona predstavlja odricanje od pravoslavlja i prihvatanje katoličke vere (ali često ni Srbi novoobraćenici u katoličanstvo neće uspeti da izbegnu progon, u skladu s ustaškom izrekom, "Spasili ste dušu, ali vaše telo pripada nama" <sup>69</sup>). Zatim se Srbi optužuju za istorijske "grozote i zločine protiv hrvatskog naroda", te u ime tobožnje "kolektivne krivice" više desetina hiljada njih osuđuju se na smrt od strane 34. "suda" koji su osnovani u tu svrhu <sup>70</sup>. Ipak, grubi "sudbeni put" predstavlja samo pokriće: glavni put koji ustaše slede radi istrebljenja jeste vojnički. Počinju da sravnjuju sa zemljom čitava srpska sela, a njihove stanovnike kolju, ne štedeći nikoga.

Poglavnikov rasni program oglašava se i potvrđuje na svim nivoima od strane najviših ustaških vlasti uz apsolutno ćutanje i saučesništvo Hrvatske katoličke crkve. Budući ministar vanjskih poslova Mladen Lorković, na primer, izjavljuje 27. jula 1941. u Donjem Miholjcu:

"Ustaški pokret insistira na energičnom rešenju srpskog problema u Hrvatskoj. Oni što se nalaze s druge strane Save i Drine deru se da smo mi netrpeljivi, da nehumano postupamo prema Srbima. Mi odgovaramo svima da je dužnost hrvatske vlade da postupa tako da Hrvatska pripadne samo Hrvatima. Naša je dužnost da zauvek ušutkamo one elemente koji su najviše doprineli da Hrvatska 1918. padne pod srpsku vlast. Jednom rečju, moramo istrebiti Srbe u Hrvatskoj! To je naša dužnost i to ćemo uraditi. Ići ćemo do kraja, ne obazirući se na ono što govore oni preko Save i Drine u ime osećanja čovečnosti. Hrvatska Vlada pod vodstvom našeg divnog Poglavnika uzela je u svoje sposobne ruke rešavanje ovog problema i rešiti će ga temeljito.

Hrvatska Vlada je također uzela u svoje ruke rešavanje židovskog problema. Znae vi ko su Židovi. Uvek su bili i ostali prijatelji i sluge neprijatelja hrvatskog naroda. Židovi koji su najodgovorniji za ovaj rat zato što su se urotili protiv Velike Nemačke i njenog saveznika Italije, ne mogu očekivati ništa drugo nego da se prema njima postupa u skladu sa zaslugama.

Hrvatska ima biti očišćena od svih ovih elemenata koji predstavljaju nesreću za naš narod, koji su tuđinci i neprijatelji hrvatskog naroda... Ti elementi koje treba uništiti jesu naši Srbi i naši Židovi" <sup>71</sup>.

Etničkoverski pokolj koji je pokrenula ustaška diktatura - "Isusovo društvo hrvatskog nacionalizma" <sup>72</sup> - u aprilu i maju 1941. predstavlja samo početak onoga što će se dešavati sledeće četiri godine. I ma koliko da su grozna zverstva Hitlerovih nacista nad Jevrejima i stanovništvom okupiranih teritorija, genocid koji su izvršile ustaše u Hrvatskoj pokazaće da kod ljudskih izopačenosti stalno postoji i nešto još gore.

## BOŽIJI NAROD

Godine 1941, 16. aprila diktator Pavelić osniva Hrvatsko domobranstvo NDH: Kopnene, Zračne i Pomorske snage, Oružništvo i Radnu službu.

Najbrojnija od njih je Kopnena vojska koja se u početku sastoji od 5 divizija sa oko 45 hiljada vojnika; domobranci će kasnije obaveznom mobilizacijom doći do broja od oko 100

hiljada pripadnika. Hrvatska mornarica je veoma skromna, a Hrvatsko zrakoplovstvo broji 20 eskadrila koje su opremljene zastarelim italijanskim, nemačkim i francuskim avionima (ove poslednje Sile Osovine su zarobile i prepustile Hrvatima). Pri Zrakoplovstvu se nalazi bataljon padobranaca koji se uglavnom koristi u ratu protiv partizana uz podršku vojnih snaga Osovine.

Hrvatsko Oružništvo (žandarmerija) organizovano je u 7 pukova koji se sastoje od 142 kotarske čete, s ukupnim brojem od oko 100 hiljada oružnika i službenika, a pridodata mu je Redarstvena straža koja se sastoji od 5 hiljada agenata. Državna kaznena radna služba organizuje se po uzoru na analognu strukturu u Trećem Rajhu i sastoji se od oko 100 hiljada članova kojima se poverava zadatak da nadgledaju osuđene na prisilni rad u "radnim logorima"; u "kon-centracionim logorima" nadzor je poveren Ustaškoj nadzornoj službi, aparatu za sigurnost režima kojim zapoveda Andrija Artuković i čiji deo je i zapovednik logora Jasenovac, franjevac Miroslav Filipović Majstorović <sup>73</sup>.

Vojnu elitu ustaške diktature, koja odgovara nacističkim SS odredima, predstavlja Ustaška hrvatska revolucionarna organizacija, tj. naoružani deo Pavelićevog pokreta. Sastavljena od 37 bataljona aktivne vojske (Ustaške delatne bojne) i od 27 bataljona rezervista (Ustaške pripremljene bojne), ona daje najbolje elemente Poglavnikovog Telesnog zdruga. Dragulj ovog korpusa predstavlja Crna legija kojom zapoveda pukovnik Juraj Francetić i koja seje strah u istočnoj Bosni, okomivši se poput pasa na srpsko stanovništvo.

Osim bataljona padobranaca i 369. puka Vražja divizija, koji su ratovali protiv jugoslovenskih partizana, svi ostali ustaški vojni sastavi (koji nikada nisu učestvovali u vojnim operacijama) <sup>74</sup> bili angažovani na unutrašnjem frontu, tj. na ogromnom poslu etničkoverskog "čišćenja".

Svi sastavi Snaga ustaške samoobrane imaju katoličke kapelane: neki od njih, bez obzira na to što nose sveštenečke mantije, lično učestvuju u akciji istrebljenja; ostali se zadovoljavaju time da opravdaju pokolj "u ime Boga". Vojnih kapelana ima ukupno 150 i podređeni su apostolskom vojnom namesniku, tj. primasu Hrvatske Alojziju Stepincu.

Rođen 8. maja 1898. u hrvatskom selu Brezariću (40 km od Zagreba na području Krašičke župe u kojoj je kršten sledećeg dana), sin zemljoposjednika Josipa Stepinca i njegove druge žene Barbare Penić, Alojzije Viktor Stepinac bio je peti od osmoro dece koje je imao ovaj bračni par, a kojima se pridružilo još troje iz očevog prvog braka. Kao učenik osnovne škole u Krašiću Alojzije Stepinac je 1909. prešao u Zagreb: upisao se u Biskupsko sirotište i pohađao je gimnaziju u Gornjem gradu. Tokom gimnazijskog školovanja njegov "duhovni otac" bio je župnik crkve Sv. Petra u Zagrebu, don Josip Lončar <sup>75</sup>. Godine 1916, 28. juna Stepinac je diplomirao i regrutovan je u Austrougarsku vojsku: posle jednosemestralne obuke u Rijeci dobio je čin potporučnika i premešten je na italijanski front u okolini Gorice; u junu 1918. za vreme bitke na Pjavi pao je u zarobljeništvo <sup>76</sup>. Oslobođen na kraju rata, decembra 1918, otpušten je iz carske vojske u proleće 1919.

U jesen 1919. Stepinac se upisao na Poljoprivredni fakultet Zagrebačkog sveučilišta, ali je vrlo brzo napustio studije i vratio se na porodično imanje, posvetivši se poljoprivredi. U to vreme se verio s mladom učiteljicom iz Brezarića, Marijom Horvat. Raskinuvši veridbu 1924, Stepinac je odlučio da postane sveštenik. Tadašnji nadbiskup zagrebački, Antun Bauer, obezbedio mu je da završi teološke studije u Rimu, na koledžu Germanikum-Hungarikum. Studije je završio na Papskom gregorijanskom univerzitetu, dobivši diplomu iz teologije i filozofije. 26. oktobra 1930. Stepinac je zaređen za sveštenika: u Rimu, u crkvi Velike Svete Marije, služio je svoju prvu misu.

Po povratku u Zagreb, jula 1931, počeo je sveštenečku službu u hrvatskoj nadbiskupiji, a nadbiskup Bauer mu je odmah poverio važne dužnosti <sup>77</sup>. Godine 1934, 29. maja Pije XI je proglasio tridesetšestogodišnjeg Stepinca za biskupa, imenujući ga i za pomoćnog nadbiskupa s pravom nasleđstva: bio je najmlađi biskup Rimske crkve tog doba. Nadaren velikim

organizatorskim sposobnostima, Stepinac - koji je ispravno govorio i pisao latinski, italijanski, francuski i nemački - pokrenuo je i vodio razna društva koja su bila vodeća u Hrvatskoj katoličkoj akciji; uoči II svetskog rata katolička lokalna struktura došla je do broja od 700 sek-cija, sa preko 30 000 svetovnih pristalica i jednom gustom mrežom publikacija.

Kada je umro nadbiskup Bauer (7. decembra 1937), Stepinac je sa manje od četrdeset godina preuzeo vođenje zagrebačke nadbiskupije, osnivajući mnoge nove župe (14 u Zagrebu) i prvi karmelićanski samostan (u Brezovici). Od tog trenutka, osim staranja o kancelarijskim poslovima i poslovima Hrvatske katoličke akcije, posvetio je posebnu pažnju izdavanju verske štampe, uvelike doprinoseći njenoj ekspanziji (na njegovu inicijativu nastao je katolički dnevni list "Hrvatski glas") o kojoj svedoči preko 100 časopisa vezanih za hrvatsko biskupstvo, izdavanih u Jugoslaviji pred II svetski rat. Vatreni pobornik hrvatske nezavisnosti i verskog integralizma, monsinjor Stepinac je pre svega bio zakleti antikomunista: govorio je da je ubeđen da će i SSSR vrlo brzo primiti katoličanstvo i da će "kip Majke Božije biti postavljen u Kremlju".

Godine 1942. navršilo se 13 stoleća od pokršćavanja Hrvatske, godišnjica u čast koje je papa Pije XI upriličio posebnu svečanost.

Atmosfera duhovnih svečanosti leprša u Zagrebu i 15. aprila, na Uskrs, dok ustaška diktatura priprema prve rasne dekrete. Sa propovedaonice zagrebačke katedrale glas nadbiskupa Stepinca deluje ravnodušno: "Isuse, naš uskrsli spasioče! Molim te da kažeš hrvatskom narodu, za koji po-činje novo doba, ono što si rekao apostolima posle uskrsnuća: Mir neka je s vama". Ali 15. aprila, po dolasku Ante Pavelića u grad, nadbiskup Stepinac ne krije oduševljenje i upućuje dirljivu dobrodošlicu ubici kralja Aleksandra i skorašnjem diktatoru genocida: "Veliki čovek je došao da ostvari najveći zadatak svoga postojanja." <sup>78</sup>

Činjenicu da primas Hrvatske katoličke crkve daje bezrezervnu podršku dolasku ustaške diktature po želji Hitlera i Musolinija i da na neki način deli s njom rasne etničko-religiozne planove koje najavljuju i operacionalizuju prvi dekreti-zakoni, potvrđuje Pastirska poslanica koju monsinjor Stepinac razasila 28. aprila:

"Tko bi mogao da mi zameri što sam sudelovao, kao onaj tko je odgovoran za duhovne aktivnosti, u oduševljenju i radosti naroda, uznoseći molitve duboke zahvalnosti Božjem Veličanstvu? *A domino factum est istud mirabile in oculis nostris* (Božijem delu dive se naše oči: Psalam 117, stih 33). Tražim od vas i molim vas da se do kraja založite da Hrvatska postane Božiji narod: samo će se tako ostvariti bitne obaveze Države usmerene ka osiguranju dobrobiti naroda. Zbog toga razloga morate odgovoriti našem pozivu da se posvetite zaštiti i napretku Nezavisne Države Hrvatske. Poznavajući ljude koji sada u svojim rukama drže sudbinu hrvatskog naroda, uvereni smo da se naši napori shvataju i da imaju podršku.

Obraćam se Vama, časna braćo sveštenici! Neumorno pozivajte na molitvu sve one koji veruju u Boga. I Vi, pred oltarima Gospoda, pozivajte Oca zvezdanog neba zato što je On izvor svakog savršenstva i molite ga da nadahne poglavara naše Nezavisne Države Hrvatske i da ga učini svesnim činjenice da može raspolagati razboritošću koja će mu omogućiti da izvrši svoju misiju u čast Boga i na spas naroda punom pravdom i istinom. Zato naređujem da se sledeće nedelje, 4. svibnja, u svim crkvama otpeva *Te Deum* i pozivam mesne vlasti i narod da prisustvuju" <sup>79</sup>.

Pastirska poslanica monsinjora Stepinca i dalje opominje katolički kler da sledi Poglavnika i da podržava novu državu ne toliko što je hrvatska koliko što ona "predstavlja Svetu katoličku crkvu", i ističe: "Lako je ovde raspoznati Božiju ruku. Ono što se desilo predstavlja ostvarenje ideala koji odavno priželjkujemo i za kojim žudimo". Poistovećivanje Katoličke crkve s ustaškom državom Ante Pavelića ne može biti izričite.

Dan po oglašavanju Poslanice monsinjor Stepinac šalje lično pismo Paveliću u kojem piše: "Ova svest (da Nezavisna Država Hrvatska predstavlja Katoličku crkvu) danas nas dovodi pred Vas da Vas pozdravimo od sveg srca u svojstvu zakonitih predstavnika Božije crkve u

Nezavisnoj Hrvatskoj kao njenog poglavara, uz obećanje da ćemo iskreno i verno sarađivati za bolju budućnost naše Domovine"<sup>80</sup>.

Puna podrška monsinjora Stepinca ustaškoj diktaturi ne ograničava se na zauzimanje javnih stavova i na davanje blagoslova. Čim je proglašena Nezavisna Država Hrvatska zagrebački nadbiskup se odmah angažuje na pospešivanju priznanja nove ustaške države kod Svete stolice. U Stepinčevom Dnevniku od 27. aprila zapisano je:

"U Zagreb je, na proputovanju iz Beograda za Rim, stigao nuncijski pripravnik. Posetio je Nadbiskupsku palatu i tom prigodom Nadbiskup mu je izložio situaciju i zamolio ga da ode kod Svetog Oca i da mu sve prenese, s obzirom na to da pošta ne funkcioniše. Nadbiskup se vatreno zauzeo da Nezavisna Država bude što pre *de facto* priznata od Svete stolice... Posle razgovora s nuncijskim pripravnikom Nadbiskup je posetio Poglavnika, prenevši mu da je poduzeo prve korake da uspostavi prvi kontakt između Svete stolice i Nezavisne Države Hrvatske. Poglavnik je slušao s velikom pažnjom"<sup>81</sup>.

"Iskrena i verna podrška" koju monsinjor Stepinac daje Poglavnikovoj diktaturi i angažovanje nadbiskupa na diplomatskom priznavanju od strane Svete stolice, usledili su nakon prvih vesti o ustaškim rasnim pokoljima; tako fašistički ministar Galeaco Čano beleži u Rimu: "(U Hrvatskoj) otimačine, silovanja, ubistva su svakodnevni"<sup>82</sup>. Nije zagrebački nadbiskup jedini visoki katolički prelat koji aktivno podržava krvoločni Pavelićev režim: sličnu poziciju podrške i aktivne kolaboracije zauzima i monsinjor Ivan Šarić, primas Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini<sup>83</sup>.

Godine 1941. 26. juna kada je Ante Pavelić priredio svečani i službeni prijem za katoličke biskupe, ustaški režim je već okrvavio Hrvatsku prvom fazom istrebljenja Srba i Jevreja (uključujući ubistvo trojice vladika i preko sto pravoslavnih sveštenika). Ali tokom tog susreta monsinjor Stepinac ne zaboravlja da Poglavniku uputi sve pohvale, što je dokumentovano u katoličkim časopisima "Katolički list" i "Hrvatski narod" od 30. juna koji između ostaloga prenose sledeće reči zagrebačkog nadbiskupa: "Mi znamo da Gospod, u svojoj samilosti, prosvetljava Poglavnikovo delo... i da je njegova vera (Pavelićeva) iskrena".

\* \* \*

Godine 1941, 15. maja Nezavisna Država Hrvatska dobija monarhističku formu. Neki delovi hrvatskog nacionalizma žele da ponude krunu Otu Habzburškom<sup>84</sup>; ali je pretendent na austrijski tron mrzak Hitleru, a osim toga takvo postavljanje bi poremetilo ovlašćenja koja je Musolini dao Paveliću. Tako izbor pada na jednog princa iz kuće Savoja kojeg će odrediti kralj Vitorio Emanuele III.

Sedamnaestog maja jedna delegacija pod vođstvom Pavelića lično upućuje se u Rim. Deo ove delegacije su i neki prelati: glavni namesnik Zagrebačke nadbiskupije, Salis Sevis (kao zastupnik monsinjora Stepinca), ogulinski župnik Ivan Mikan, sveštenik Vilim Cecelja i franjevac Radoslav Glavaš<sup>85</sup>. Cilj ove misije jeste da se jednom savojskom princu formalno ponudi kruna, ali i da se s italijanskom vladom (tj. s Musolinijem) odrede politički, pravni i vojni odnosi između Italije i Hrvatske; dakle, da se isposluje prijem kod pape Pija XII i dobije njegov pristanak.

Hrvatska državno crkvena delegacija primljena je u Rimu uz sve počasti. U Kvirinalu kralj Vitorio Emanuele III dodeljuje hrvatsku krunu svom sestriću Ajmonu od Aoste, vojvodi od Spoleta i drugom sinu vojvode od Aoste. Dok je Pavelić u gostima kod kralja Italije, u jednom javnom obraćanju koje je prenela sva italijanska štampa, Mile Budak, novi hrvatski ministar obrazovanja, otvoreno dokazuje odgovornost ustaša za ubistvo kralja Aleksandra: "Mi, samo mi, imamo pravo na tu čast!"; "Radio London" komentariše: "Ne možemo da shvatimo kako kralj Vitorio može da prima ubice kralja u svoju kuću"<sup>86</sup>. Ajmon od Aoste pronađen je u Milanu u jednom trećerazrednom hotelu s nekom prostitutkom<sup>87</sup> i na brzinu su ga prebacili u Rim, gde je preuzeo hrvatsku krunu pod imenom Tomislav II; ali će biti toliko

fin da nikada ne stupi na tlo svog kraljevstva preplavljenog krvlju, možda od straha da ne završi kao Maksimilijan Austrijski u Meksiku<sup>88</sup>.

Istog 17. maja Antu Pavelića prima papa Pije XII. Prilikom dolaska u Vatikan ovog krvoločnog ustaškog diktatora deo švajcarske garde daje mu počasti koje se ukazuju šefovima država<sup>89</sup>, dok »L'Osservatore Romano« od 19. maja Pavelića naziva "državnikom"<sup>90</sup>. Po svojoj staroj praksi, Sveta Stolica ne daje diplomatska priznanja novim državnim entitetima koji nastaju u ratnim sukobima koji su još u toku (u stvari, Vatikan službeno održava diplomatske odnose s Vladom Kraljevine Jugoslavije u izgnanstvu). Međutim, u praksi je očito da prijem koji je Pije XII priredio Poglavniku predstavlja "stvarno priznavanje" hrvatske države i njenog okrutnog diktatora.

Nakon susreta s kraljem Italije i s Pontifeksom Pavelić odlazi u Palatu Venecija da potpiše sporazume između dve države. Rimski sporazum, koji je Poglavnik potpisao nešto pre nego će se sastati s Dućeom, predstavlja doličnu formalnost za hrvatskog diktatora, ali i izvor razočarenja za Musolinija: Italija anektira deo Dalmacije ali ne celu, a mnoge primorske zone koje su ostale u sastavu Hrvatske, sa svojim prirodnim uvalama koje se mogu lako pretvoriti u pomorske baze, ostavljaju nerešeno pitanje kontrole Jadrana.<sup>91</sup>

Jadransko more, dakle, ne postaje "italijansko jezero", kako je želeo Musolini. Pavelić je mogao da izigra obavezu koju je ranije preuzeo prilikom nastajanja hrvatske države zato što su nacisti nagovorili ustaški režim da uskrati Rimu aneksiju cele Dalmacije<sup>92</sup>. Uostalom, snažna nemačka antiitalijanska propaganda pothranjuje neprijateljstvo Nezavisne Države Hrvatske prema italijanskom vodi.

Godine 1941, 16. juna poglavnik se upućuje u Nemačku, u Brehtesgaden, na razgovore s Hitlerom. Ovom susretu prisustvovali su maršal Rajha Herman Gering i ministar Spoljnih poslova Joahim fon Ribentrop.

Nakon susreta na vrhu s Firerom, Pavelić odlazi u Veneciju gde 15. juna potpisuje protokol o pristupanju Hrvatske vojnom savezu Rim-Berlin-Tokio; a prilikom uzvraćanja na dobrodošlicu koju je izgovorio Čano, Poglavnik izjavljuje: "Hrvatska u potpunosti prihvata principe i razloge koji pobuđuju jedinstveni front za stvaranje novog poretka u Evropi i u azijskom svetu. Hrvatska se ponosi što pripada zajednici država kojima vladaju totalitarni režimi, obnovljeni društvenom i političkom revolucijom".

## II

### KAMA I KRST

#### U IME BOGA

Već od aprila 1941. očito je da je apsolutni prioritet Nezavisne Države Hrvatske etničkoverska "čistoća" zemlje. Dok Poglavnik u obraćanju oružnicima objašnjava da je "dobar onaj ustaša koji zna da upotrebi kamu i da iščupa dete iz majčine utrobe"<sup>1</sup>, pragmatični jerarh Viktor Gutić, u jednom govoru ustaškoj miliciji 26. maja 1941. u Banja Luci najavljuje da "će svi, nepoželjni elementi biti brzo istrebljeni i da ni traga od njih neće ostati". Sledećeg dana u Bosanskom Brodu Gutić bolje precizira ovaj koncept: "Doneo sam drastične odluke da Srbi imaju biti uništeni; najpre gospodarstveno a onda u svakom drugom smislu. Nema nikakve milosti prema njima: uništavajte ih gde god vam se pruži prigoda... Pratiti će vas Božiji blagoslov i moje odobrenje."<sup>2</sup>

Da je "Božiji blagoslov" pokolja srpskog stanovništva prihvaćen potvrđuje časopis sarajevske nadbiskupije (koji je vodio Ivan Šarić) "Katolički tjednik", od 15. juna:

''Treba se složiti da dolaze teška vremena za Srbe koji plaćaju cenu našeg programa i podnose njegov teret. Mi smo humani. Osetljivi smo na pitanja koja se tiču života, postojanja, obitelji. Jedna takva tragedija nas duboko žalosti. Razdire se živo meso. Ožalošćena srca,

suze, tuga, urlici kletve... Ali politika je nešto drugo: ona zahteva u ime opšte dobrobiti i u ime državnog in-teresa jednu krutu disciplinu, brutalnu, železnu. Odgovornost preuzima onaj koji vlada. To se ne tiče pojedinca kao takvog niti naše verske savesti kao katolika! Mi imamo drugu sferu delovanja, unutarnju i omeđenu, za koju odgovaramo pred Bogom i pred našim kršćanskim položajem".

Katolički časopis Sarajevske nadbiskupije sledećeg 31. avgusta pribegava jasnijim rečima da bi izrazio razumljiviji koncept. U stvari, "Katolički tjednik" piše:

"Sve do danas Bog je govorio preko papskih poslanica, propovedi, katekizma, kršćanskog tiska, misija, preko podviga svetaca. Ali oni (srbobpravoslavci) nisu slušali. Ostali su bezosećajni. Sada je Bog odlučio da upotrebi druge metode. On će inspirisati naše delo, našu opštu misiju! Nju neće voditi vernici nego pravi Hitlerovi bojovnici. Propovedi će se konačno slušati uz pomoć topništva, šmajsera, tenkova i bombardera"<sup>3</sup>.

Ohrabren izričitim "blagoslovom" ili prećutnim pristankom najviših predstavnika hrvatskog katoličkog klera ustaški režim grozničavo nastavlja kompletiranje zakona koji kodifikuju etničkoversku "čistoću" hrvatske države. Ministarstvo unutrašnjih poslova, povereno Andriji Artukoviću (uskoro poznat kao "hrvatski Himler"), 3. juna donosi dekret-zakon koji predviđa "zatvaranje osnovnih škola i zabavišta srpskih verskih ustanova". Sledećeg dana Artuković potpisuje drugi dekret-zakon, sada rezervisan za jevrejsko stanovništvo, u kojem između ostalog piše:

"Zabranjuje se sklapanje braka između arijaca i nearijaca... Zabranjuju se vanbračni polni odnosi nearijaca sa ženama arijskog porekla, za one koji se ne pokoravaju ovom zakonu predviđa se smrtna kazna... Zabranjuje se Židovima i Srbima izlagati hrvatsku zastavu... Stavljaju se van zakona židovska prezimena... Zabranjuje se Židovima bavljenje književnošću, novinarstvom, figurativnim umetnostima, glazbom, graditeljstvom, kinom i kazalištem, te svaka nazočnost u društvenim, kulturnim, sportskim i svim ostalim organizacijama i ustanovama mladeži i ostalog hrvatskog stanovništva... Židovima se zabranjuje zadržavati u javnim parkovima, ulaziti u javne lokale i okupljati se u privatnim prebivalištima".

Ustaška diktatura pridaje naročitu važnost etničkoverskoj "čistoći" hrvatskog glavnog grada, Zagreba. Taj ključni zadatak poveren je Eugenu Kvaterniku-Didu, sinu maršala Slavka Kvaternika, koji je u tu svrhu imenovan šefom policije.

Godine 1941, 8. maja Kvaternik-Dido donosi Naredbu koja priprema masovnu deportaciju Srba i Jevreja koji žive u gradu, uz prećutni pristanak zagrebačkog nadbiskupa monsinjora Stepinca:

"Za 8 dana svi Srbi i Židovi koji žive u području severno od Maksimirske, Vlaške, Jelačića placa, Illice, sve do Mitnice imaju se preseliti u druge delove Zagreba; Srbi i Židovi imaju se osim toga preseliti iz svih gradskih rejona severno od označene crte. Oni koji se ne pridržavaju ove naredbe biti će prisilno evakuirani o njihovom trošku i kažnjeni prema važećim zakonskim normama... Srbi i Židovi koji stanuju u gradu Zagrebu mogu se kretati na području (grada) samo od 6 ujutru do 9 navečer. Od 9 navečer do 6 ujutru (moraju) se zadržavati u vlastitim prebivalištima... Ulaziti u grad Zagreb i izlaziti sa područja grada Zagreba dozvoljava se samo Srbima koji su opskrbljeni dozvolom koju su izdale oružničke vlasti. Ove dozvole će se izdavati samo u izuzetnim slučajevima".

Najveći deo evakuisanih iz područja grada navedenih u Naredbi postaju prognanici u svakom smislu: niko u Zagrebu nije voljan da ih primi niti da im iznajmi nove stanove. Čim napuste grad evakuisane kolju ustaški oružnici ili ih interniraju u logore za istrebljenje (još u pripremi i tajni); u oba slučaja sva njihova dobra bivaju im oduzeta<sup>4</sup>. Iako se vesti o ovim prvim pokoljima šire brzo i sustižu jedna drugu, katolički kler nastavlja da ćuti i da daje punu podršku ustaškoj diktaturi. Do trenutka kada u julu 1941. Eugen Kvaternik-Dido bude primljen u Vatikanu zajedno sa 100 ustaških agenata u uniformi<sup>5</sup>.

Brzo i nemilosrdno etničkoversko čišćenje u Zagrebu nastavlja se sličnom efikasnošću i u drugim važnijim gradovima Nezavisne Države Hrvatske. O tome će svedočiti jedan izveštaj koji su marta 1942. podneli predsednici mostarskih jevrejskih opština komandantu italijanske divizije »Cacciatori delle Alpi« (Alpski lovci), izveštaj u kojem će saopštiti italijanskim okupacionim vlastima šta se događa u njihovom gradu:

"Od prvih dana osnivanja (hrvatske države) oni koji su preuzeli civilnu i vojnu vlast počeli su svoje rušilačke aktivnosti protiv određenih klasa stanovništva, a pre svega protiv jevrejskog narađanja... Ti elementi su uništili, demolirali a zatim orobili jevrejski hram (u Mostaru). Kad su ga napali uništili su sve svete predmete, kandelabre, kandila i druge dragocene naprave, devastirajući i najsvetiji deo hrama s Mojsijevim knjigama, pentateusima na pergamentu... U isto vreme uništena je jevrejska biblioteka koja je posedovala veoma retke i dragocene knjige i stare letopise iz XV veka; tj. iz doba Španske inkvizicije i dolaska Jevreja u Bosnu.

Paralelno s tim, bez ikakve pravne osnove, oružnici i ustaše su po sopstvenoj inicijativi imenovali komesare u svim jevrejskim preduzećima, od kojih su neki odmah a drugi nakon nekoliko nedelja, jednostavno izbacili vlasnike bez ikakvog obeštećenja, ili naknade... Navedeni komesari su imenovani bez obzira na kvalifikacije (npr. jedan pekar je imenovan za komesara u jednoj zanatskoj radnji, jedan berberin u trikotaži, jedan krčmar u gvoždarskoj radnji), jedina potrebna kvalifikacija bila je ustaška uniforma. U isto doba naoružane ustaše i lokalni oružnici upadali su danonoćno po sopstvenom nahođenju u stanove Jevreja, vršeći nasilje i oduzimajući im novac i druge dragocene predmete koje su im predavali preplašeni vlasnici. Čitave porodice su uglavnom isterivane iz njihovih kuća; a da sa sobom nisu mogli da ponesu ni najnužnije stvari... Jevrejima je zabranjeno slobodno kretanje gradom, prisustvovanje predstavama u pozorištu i bioskopu, upotreba javnih kupatila i posećivanje javnih lokala. Upotreba tramvaja dozvoljena je samo na poslednjem peronu. Kupovina životnih namirnica dozvoljena je samo u jevrejskim dućanima i u vreme koje su propisale ustaše. Strogo je zabranjeno ubijanje životinja po jevrejskom obredu, a osim toga za Jevreje je uveden takav policijski čas da se spreči obavljanje svete službe u hramu" <sup>6</sup>.

\* \* \*

Ustaška doktrina "branitelja katoličkog kršćanstva" Ante Pavelića predstavlja jednu harizmatičnu, mračnu, srednjovekovnu viziju hrišćanstva. Fanatičnu i krvavu rasnoversku ideologiju koja se u praksi oslanja na punu podršku Hitlera; na diskretno saučesništvo Musolinija i na ćutno odobravanje Vatikana.

Dok u većim hrvatskim gradovima Poglavnikova diktatura sprovodi etničkoversko "čišćenje", oslanjajući se na rasne zakone, u manjim središtima ustaški oružnici ponašaju se kao okrutna varvarska horda. Od druge polovine aprila do juna 1941. akcije istrebljenja stižu jedna drugu na celom području Hrvatske.

U Koritima ustaše masakriraju 176 srbopravoslavaca. U Ljubuškom kotaru oružnici, pod komandom ustaškog vođe Jure Borote, masakriraju 4500. U Čapljini broj srpskih žrtava koje su stradale u pokoljima koje je naredio Franjo Bego (saradnik ministra Artukovića) iznosi oko 5000. Na dislociranom aerodromu između Šujica i Livna 280 Srba bačeno je u cisterne i posuto živim krečom. U Galinčevu\* je sa mosta u Prisoju više stotina Srba bačeno u reku Drinu u parovima, vezani žicom.

U Otočcu je 2. maja 331 Srbin prisiljen da iskopa ogroman jarak, da bi potom bili ubijeni sekirom. Među tim žrtvama nalazio se i pravoslavni pop, bivši poslanik u Skupštini Jugoslavije, Branko Dobrosavljević, kojeg su ubili ustaški oružnici (među kojima je bio i fratar Jovan Popović), nakon što je bio prisiljen da prisustvuje pogubljenju svoga sina i bio satima mučen.

Po naređenju Eugena Kvaternika-Dide dvadeset osmog juna dinamitom je srušena pravoslavna saborna crkva u Bihaću dok je tokom istog dana poklano oko 2000 Srba i Jevreja. Hiljade pravoslavaca i Jevreja bacaju se u virove Drine. U Hercegovini 559 Srba bačeno je u ponore Golubinke (gde će sledećih godina završiti više hiljada žrtava); tom pokolju prisustvuju dva katolička sveštenika (možda sa zadatkom da daju poslednje pomazanje ...). Srpska sela Srebrenicu, Ozren, Kladanj haraju ustaški oružnici. U kotaru Sanski Most i Ključ za tri dana srpske i jevrejske žrtve penju se na oko 5000.

Od 29. jula u selima Krnjac, Krotinje\*, Široka Rijeka, Rakovići\*, jedna ustaška postrojba pod vođstvom Božidara Cerovskog vrši pogubljenje 3000 Srba. Drugih 907 pogubljeno je od 9. avgusta između Ornica\*, Divosela i Čitluka. Preko 500 žena i dece bačeno je u jame planine Tušnice, 80 žena i dece poklano je u školi u Čelebićima<sup>7</sup>. Zatvoreno u kućama u Baški i Perni spaljeno je živih 540 Srba<sup>8</sup>.

U Korenici od 22. avgusta ustaški oružnici muče i ubijaju više stotina Srba. Nekim leševima su odsečene uši i nos; drugima su zabijene igle pod nokte. Svim žrtvama su izvađene oči koje su ustaše sačuvala kao grozne trofeje; engleski lekar L. Rodžers će svedočiti: "Uzeh torbu (jednog ustaškog oružnika) i otvorih je. U početku sam mislio da vidim oljuštene mekušce, ali kada sam bolje pogledao postadoh svestan da se radi o ljudskim očima"<sup>9</sup>.

25. juna 1941. Ustaške novine "Hrvatski tjednik" objavljuju ovu fotografiju s tumačenjem: "U znaku križa, pištolja i kame, simbola ustaške zakletve, Hrvatski pokret će se boriti i pobediti".

Gore: 15. aprila ustaški službeni organ objavljuje poruke Hitlera i Musolinija o priznavanju hrvatske države.

Desno: Ante Pavelić u svom poglavničkom uredu; iza njegovih leđa portret Ante Starčevića, osnivača Hrvatske stranke prava i teoretičara "čiste hrvatske rase".

Gore: ustaški letak iz 1942. na kojem su označene granice "Velike Hrvatske" koju je projektovao Ante Pavelić.

Desno, Gore: zakletva Ante Pavelića i prve ustaške vlade Nezavisne Države Hrvatske (Zagreb, 16. aprila 1941).

Dole: okrutna ustaška "Crna legija", odgovorna za istrebljivanje srpskog stanovništva u istočnoj Bosni.

Gore: primas Hrvatske monsinjor Stepinac pozdravlja ustaškog diktatora Pavelića, obezbeđujući mu punu podršku Katoličke crkve (Zagreb 16. aprila 1941).

Levo, gore; nacifašista Ante Pavelić pozdravlja rimskim pozdravom.

Dole: monsinjor Stepinac pred Poglavnikom za vreme mise za inauguraciju ustaškog parlamenta koja je služena u zagrebačkoj katedrali (februar 1942).

Gore: Ante Pavelić, posle dnevne mise, izlazi iz svoje privatne kapele u pratnji predstavnika Vatikana, monsinjora Đuzepea Ramira Markonea; diktatora i apostolskog izaslanika pozdravljaju nacifašističkim pozdravom dva špalira dece.

Levo, gore: specijalne jedinice ustaške policije za vreme prijema u Vatikanu septembra 1943.

Dole: monsinjor Stepinac i monsinjor Markone prisustvuju svečanosti koju je u Zagrebu 1942. organizovalo Ustaško udruženje nemačko-hrvatskog prijateljstva.

Gore: Poglavnik za vreme sednice parlamenta od 28. februara 1942.

Desno: monsinjor Stepinac i Ante Pavelić odlaze na misu koju je služio primas Hrvatske katoličke crkve povodom otvaranja ustaškog parlamenta (februar 1942).

Gore: "Službene novine" diktature objavljuju dodeljivanje odlikovanja "Veleređa" "Njegovoj Eminenciji, g. doktoru Alojziju Stepincu, nadbiskupu zagrebačkom".

Dole: monsinjor Stepinac u sedištimama ustaškog parlamenta.

Gore: monsinjor Stepinac za vreme jedne ustaške svečanosti 1942; s njegove desne strane nacistički predstavnik fon Kaše i ustaški ministar Mile Budak (oboje osuđeni na smrt posle rata).

Dole: predstavnik Vatikana monsinjor Markone u Pavelićevoj kući zajedno sa članovima porodice ustaškog diktatora.

Gore: monsinjor Stepinac (u crnom) i monsinjor Markone u pratnji jednog nacističkog generala.

Dole: papski izaslanik, monsinjor Markone, na izletu u pratnji svog sekretara, oca Đuzepea Mazučija, i Poglavnika.

Gore: sarajevski nadbiskup, monsinjor Ivan Šarić (u sredini), pozdravlja rimskim pozdravom.

Dole: predstavnik Svete stolice, monsinjor Markone, i Ante Pavelić, prisustvuju vojnoj Paradi.

Desno, gore: službeni susret monsinjora Stepinca i Pavelića povodom 3. godišnjice nacifašističke hrvatske države.

Dole: zakletva jedne grupe katoličkih kapelana pred Poglavnikom (novembar 1941).

Susret monsinjora Stepinca i ustaškog diktatora Ante Pavelića.

Septembra 1941, u Dvoru na Uni, ustaški oružnici su pod ličnim vođstvom župnog namesnika iz Divuše, Ante Đurića, ubili opštinskog sekretara, direktora pošte, nadluga i još 11 Srba, nakon što su im spalili noge i ruke; Pavelić će kasnije ovom svešteniku dodeliti "Križ zasluga".

Posle rata jedna istražna komisija jugoslovenske vlade, u pratnji savezničkih posmatrača, opisao rezultate ekshumacije više desetina hiljada leševa u svim delovima Hrvatske: "Ispitivanjem ostataka žrtava zaključuje se da su neki udavljeni žicom, drugi umlaćeni drvenim batinama, a neki maljevima, čekićima i drugim metalnim predmetima koji su

uzrokovali prelom lobanje, dok su neki ubijani pucnjem iz pištolja i puške u vrat, grudi ili glavu" <sup>10</sup>.

Brojna su svedočanstva o ovim prvim pokoljima. Marija Bogunović, na primer, rodom iz Livna, izjaviće osoblju Centra za izbeglice u Beogradu: "20. avgusta 1941. ustaše su uhapsile sve Srbe muškarce moga grada i odvele ih blizu šume Koprivnice, gde su ih poklali. Kasnije je došao red na članove njihovih porodica. Silovali su žene i devojčice; rezali su im grudi, dečake su nabijali na kolac, starce čerečili nakon što bi ih oslepili" <sup>11</sup>.

Posredstvom svedočenja jedinog preživelog biće moguće rekonstruisati pokolj u Glini. Smeštena na obali istoimene reke, Glina je gradić u Krajini; kao većina drugih naseljena je pretežno seljacima. Godine 1941, 14. maja svi stanovnici srpskog porekla, oko 700 lica, sprovedeni su u pravoslavni hram na svečanu misu *Te Deum* u slavu osnivača Nezavisne Države Hrvatske i radi podvrgavanja obredu kolektivnog "prekrštavanja" u katoličanstvo <sup>12</sup>. Pre početka verske službe u pravoslavni hram upada jedan ustaški odred, čiji zapovednik traži od prisutnih da pokažu "potvrdu o prekrštavanju" (jedina dva imaoca ovog dokumenta udaljeni su iz crkve); nakon toga Poglavnikovi mučitelji prelaze na ubijanje svih prisutnih, a među prvim je na redu pravoslavni pop Bogdan Opačić.

Pokolj u Glini organizovali su ustaški ministar Mirko Puk (rodod iz tog gradića), i franjevački fratar Ermenedildo, gvardijan samostana Kuntić. Jedini preživeli, Ljubo Jednak, u jesen 1946, na zagrebačkom procesu protiv monsinjora Stepinca, daće sledeće svedočenje:

"(Jednoj od prvih žrtava) naslonili su glavu na sto, jedan ustaša mu je prerezao grlo vičući: 'Pevaj sada!', a ovaj je počeo da peva. Krv mu je šiknula iz grla u mlazevima od dva metra.

Jedan od nas reče: 'Tako će uraditi sa svima, jednim po jednim'. Na ove reči ustaše zaurlaše: 'Kolji tog sina srpske kurve!' Baciše se na onoga koji je govorio i zadadoše mu nekoliko uboda nožem. Kada je pao na zemlju dvojica drugih ustaša baciše se na njega i razlupaše mu glavu; zatim ga izvukoše iz crkve i baciše ga na kamion sa ostalima. Tako su nastavili dugo. Kamion za kamionom punio se leševima. Zaklali su skoro sve one koji su stajali u crkvi. Ostao sam ja i još desetak živih. Ja sam stajao u jednom ćošku do vrata i gledao sam ustaše kako izvlače krvave leševe. Crkveni pod se pretvorio u jezero krvi, a crkva je bila osvetljena svećama. U jednom trenu, kada je nastala tišina, dok su ustaše bile napolju i tovarile leševe na kamion, izašao sam iz svoga ćoška i bacio se usred hrpe poklanih. Raširio sam ruke, prevaleo se u krv i ostao kao da sam mrtav.

Ustaše se vratiše, pregledaše crkvu, ali ne otkriše tri osobe koje su bile skrivene iza oltara, u prostorijici u kojoj pop drži knjige. Zatim su počeli da izvlače one sa hrpe u kojoj sam se ja nalazio. Jedan, dva, tri... Dođe i na mene red. Jedan ustaša mi se pope na leđa, udari me nogom u glavu i reče: "Sve je gotovo!". "Nije, ima još živih?" reče drugi ustaša. Onaj koji me je udario nogom udalji se, a ja lagano pomerih glavu i videh onu dvojicu ustaša koji su zgrabili jednog čoveka, držeći ga za ruke. On ih je preklinjao: "Nemojte me ubiti, nisam učinio nikakvo zlo, ostao sam samo ja živ, poštedite me!" Taj čovek je imao velike brkove. Ustaše su ga pitale ima li familiju i on im odgovori da ima jednu sestru od osamnaest i drugu od dvadeset dve godine. "Ona od osamnaest je moja!" reče jedan ustaša. "A druga je moja" dodade drugi. Zatim su, smejući se, uzeli jednu sveću i spalili čoveku brkove. Urlao je od bola, a ustaše su mu spalile i oči, jedno pa drugo. Tada je čovek zaurkao kao zver, a jedan od ustaša mu je zadao udarac u leđa kundakom puške. Onda su ga bacili na zemlju i razmrskali mu glavu, udarajući ga nogama i puškom. Na kraju su ga desetak puta izboli nožem po celom telu.

Konačno su podigli i mene, pravio sam se mrtav, bio sam krvav od glave do pete. Jedan me uze za ruke, drugi za noge, iznesoše me napolje i baciše me na kamion na ostale mrtvace. Nisam ispustio nijedan jauk, nisam izgovorio nijednu reč, zadržao sam dah. Mrtvi su bili složeni u tri reda, položeni na truh. Kada su me bacili na hrpu, gomila leševa se srušila, a ja sam udario glavom o ogradu kamiona. Kako je taj kamion bio pretovaren, uzeli su mene i još

nekoliko leševa i bacili na drugi kamion. Bilo je ukupno pet kamiona. Istovarajući me sa kamiona, jedan ustaša me uzeo za noge i bacio me na zemlju tako da sam razbio glavu. Tako isprebijan završio sam na drugom kamionu i na mene su bacili još nekoliko leševa. Jedan je pao tačno po meni i iz njegovog preklanog grla krv je curila na moje lice... Kapala mi je u oči, u usta, po celom telu. Osetio sam strah...

Kamion se pokrenuo sa svojim tovarom leševa. Oni koji su ga ispratili upozorili su: "Pripazite da neko nije ostao živ. Ako jedan jedini preživi bolje je da se ne vraćate u Glinu". Ja rekoh sebi: "Još sam živ i mogu se nadati da ću preživeti". Kamion je prošao Ukinače\* i Prekop, malko sam podigao glavu i video dvojicu ustaša kako sede na kamionu: sedeli su i ćutali. Kamion je skrenuo desno prema Novom Selu. Poznavao sam to mesto. Zatim je prešao jedno polje i kada se zaustavio tamo su ga čekale ustaše.

Počeli su da istovaraju tela. Kamioni su se zaustavili pokraj jedne velike jame. Uzeše me za noge i ruke i baciše me dole na hrpu. Jama je bila skoro puna. Sav sam se skupio, nekoliko tela palo mi je na noge, jedna žena je još davala znakove života. Bože mili, šta sve nisu radili toj nesretnici! Silovali su je tu nad jamom, jaukala je i zapomagala. "Odakle si?", pitali su je. "Učiteljica iz Bovića", odgovorila je. Zatim su joj toljagom razlupali glavu i ponovo je pala u jamu. Jedan ustaša reče: "Da pogledamo ima li zlatnog prstenja, može se prodati po dobroj ceni". Onda je jedan od njih sišao u jamu i počeo da pretražuje. Ostali su maljevima i sekirama udarali po hrpi krvavih tela.

Otišao je jedan kamion, a došao je drugi. Ispred su već bile druge jame, tri ili četiri, i one su se punile. Svako malo poneko bi zavapio među leševima: "Joj, joj, deco moja, majko moja, šta sam vam uradio?" Uvek je bio poneko živ i ustaše bi ga onda dokusurile sekirama i maljevima... Mislim da je u mojoj jami bilo više od stotinu poklanih. Za druge jame ne znam koliko su bile široke i duboke...

Zatim je nastao mir. Napregoh uši da čujem, ali ništa se nije čulo... sve je ćutalo. Podigoh malo glavu da bolje oslušnem i nešto kasnije čuh kako neko kaže: "Vidite da ovde ne mogu stati, jama se neće moći pokriti. Treba ih prebaciti u drugu jamu. Složite ih dobro da mogu svi stati". Dvojica ustaša počеше da odvlače leševe. Došli su i do leševa koji su bili na meni. Uzeše jedan, drugi, treći... Četvrti se pomerio sam. "Majku mu njegovu, ovde ima jedan koji nije mrtav", opsovao je jedan ustaša. "Upucaj ga!" Ispalili su nekoliko metaka i jedan me pogodio, ovde iznad kolena... Kada su podigli tela koja su bila na meni uzeli su i mene za ruke, skinuli su mi košulju, okrenuli mi lice nadole i ispružili mi noge da me bolje nameste. Ostavili su me u jami. Učinilo mi se da traje celu večnost, prestao sam da dišem, nisam se mrdao. Neprestano sam ponavljao: "Moram ostati živ"...

Ljubo Jednak je uspeo da preživi. Izašao je iz jame u toku noći i, vukući ranjenu nogu, došao je do imanja jednog strica na kojem se sklonio. Ostala tri preživela u pokolju u pravoslavnoj crkvi u Glini ostali su skriveni tri dana iza oltara, bez hrane i vode, i četvrti dan su bili prisiljeni da izađu na otvoreno; popeli su se na zvonik i onda sišli da bi od jednog prolaznika zatražili vode: dobili su vode, ali odmah zatim naišao je odred ustaša koji ih je pogubio.

Godine 1941, 8. maja Jugoslovensko poslanstvo kod Svete stolice predaje notu sekretarici Vatikanske države u kojoj piše da se "veliki progoni i ubistva vrše protiv srpskog elementa u Hrvatskoj... Kraljevsko poslanstvo Jugoslavije ima čast da Vas zamoli da izvolite naći način da intervenišete protiv ovog samovoljnog i neopravdanog istrebljenja srpskog elementa u svim područjima koja se nalaze pod neprijateljskom okupacijom"<sup>13</sup>. Na ovu notu nije odgovoreno.

Sledećeg meseca jugoslovenski suveren lično, kralj Petar II, piše Piju XII optužujuće pismo:

"Postupci upereni protiv srpskog naroda u okupiranim delovima Jugoslavije takvi su da savest civilizovanog sveta mora da se pobuni... nemačke trupe su se dale na vešanja i

streljanja mnoštva srpskog naroda... U hrvatskoj kraljevini, koja uobražava da je nezavisna, Srbi su izloženi sistematskom istrebljenju. Da bi se ovo istrebljenje odvijalo što brže i što efikasnije, jedan od najbrutalnijih zakona, toliko mrzak civilizovanom svetu, zakon protiv Jevreja, primenjuje se i protiv srpskog naroda. Svedeni na položaj niže rase koja je osuđena na nestajanje, Srbi su po ovom zakonu lišeni svih prava i svih sredstava za život... Nikada do danas nije jedan hrišćanski narod tako ponižen i progonjen od vlasti koja se u isto vreme diči da je hrišćanska”<sup>14</sup>.

Pije XII odgovara jugoslovenskom suverenu da Pontifeks mnogo misli na srpski narod i da čini koliko može da bi olakšao njegove patnje<sup>15</sup>.

\*\*\*

Uporedo s masovnim istrebljenjem ustaše sistematski uništavaju nekatolička sveta mesta. Pred završetak rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ustaški oružnici će uništiti 299 pravoslavnih crkava, ubivši šest vladika i 222 monaha Srpske pravoslavne crkve.

Smaknuće pravoslavnih monaha vrši se naročito okrutno. Njegovo Preosveštenstvo vladika zagrebački Antonije Dositej umire nakon mučenja u martu 1942: njegov leš je lišen genitalija i nabijen na kolac. Osamdesetodišnjeg vladiku Petra Simonića, mitropolita dabarskog, uhapsio je katolički sveštenik Božidar Bralo<sup>16</sup>, zatim je interniran u koncentracioni logor Jasenovac gde će biti zaklan. Osamdesetjednogodišnji vladika banjalučki, Platon Jovanović, koji je ostao u gradu zahvaljujući obećanju katoličkog biskupa Joze Garića da će se zauzeti za njegov spas, uhapšen je u toku noći i odveden zajedno s pravoslavnim popom Dušanom Šabotićem u jedno mesto u okolini Banja Luke, gde su mučeni: iščupana im je brada (simbol pravoslavnih popova), a pre ubistva izvađene su im oči i odrezane uši i nos. Vladika plaški, preosvešteni Sava Trlajić, mučen je i ubijen zajedno sa svoja tri sveštenika u pokolju na ostrvu Pagu<sup>17</sup>. Prota iz Otočca, Branko Dobrosavljević, uhapšen je zajedno sa sinom: dečak je isečen sekirom na komade u prisustvu oca, kojem su iščupali bradu i kosu, izvadili oči i na kraju ga ubili; takođe sekirom. Slične muke prethode ubistvu vladike žičkog, Njegovog Preosveštenstva Nikolaja Velimirovića.

Uništenju pravoslavne crkve i pogubljenju njenih monaha pridružuje se pedantna pljačka imovine. Ova operacija, koja pre svega treba da potpomogne katoličko biskupstvo koje predvodi monsinjor Stepinac, služi se dvema strukturama koje je Pavelić specijalno odredio da sistematsko pljačkanje Pravoslavne crkve: "Državni savet za obnovu" i "Odbor za zaplenu pravoslavne crkve i njenih dobara"; obe ove strukture nalaze se na čelu koordinacije oduzimanja dobara Pravoslavne crkve u korist Hrvatske katoličke crkve.

Pljačkanju ponekad prisustvuju pripadnici katoličkog klera lično. 21. marta 1942, na primer, monsinjor Stepinac se obraća ustaškoj diktaturi sa zahtevom da se pravoslavni manastir u Orahovici dodeli fratrима trapistima koje su Nemci proterali iz njihovog samostana u Rajhenburgu<sup>18</sup>. Križevački katolički biskup, Janko Šimrak, prisvaja pravoslavni manastir Lepavinu.

Nadbiskup sarajevski Ivan Šarić prisvaja dobra koja pripadaju građanima jevrejske veroispovesti, pri čemu čak apostolski izaslanik Đuzepe Ramiro Markone<sup>19</sup> ažurira ustaške vlasti da odobre ovu otimačinu. U stvari, 21. decembra 1943. predstavnik Vatikana piše ustaškom ministru Nikoli Mandiću:

"Nadbiskup sarajevski Ivan Šarić tražio je i dobio od hrvatske vlade neka nepokretna dobra koja su nekad bila vlasništvo Židova mađarskog porekla. Neki pripadnici klera i neki građani Sarajevske nadbiskupije obavestili su me i zamolili da bolje postavim ovo pitanje. Predložio sam doktoru Antoniju Filipoviću, ondašnjem ministru financija, da zameni ta nepokretna dobra, koja su pripadala Jevrejima, drugim dobrima ili novcem koji bi se dodelio nadbiskupu Šariću. Pomenuti doktor je rado prihvatio moj savet, ali ga je ubrzo pogodila ozbiljna bolest

tako da je bio prisiljen da odustane od ove obaveze. Molim zato Vašu Ekselenciju da po mogućnosti završi navedeni posao u skladu s mojim željama" <sup>20</sup>.

U područjima kojima se daje prednost i koja su naseljena uglavnom Srbima, neke crkve koje su otete pravoslavicima novi katolički gospodari ne koriste kao obredna mesta: ove građevine se pretvaraju u skladišta, javna kupatila, štale <sup>21</sup>. Ali najveći deo zgrada koje su otete Pravoslavnoj crkvi postaju katoličke crkve: "prekrštavanje" se vrši u 22 hrvatska mesta.

U Sremu, gde ustaše istrebljuju 90 odsto srpskog sveštenstva, uništeno je 16 manastira Fruške gore, koja predstavlja Srpsku Svetu goru na Dunavu; relikvije pravoslavnih svetaca koje ustaški oružnici hoće da unište uzimaju nemačke okupacione vlasti (poveravajući ih Protestantskoj crkvi, koja će se kasnije pobrinuti da ih vrati pravoslavnom sveštenstvu).

\*\*\*

Ustaška diktatura nastavlja borbu i protiv jevrejske vere, kao i protiv svih koji su "neprijatelji katoličkog Boga".

Godine 1941, 16. aprila nacističke i ustaške vojne postrojbe pustoše sinagogu u Sarajevu s bibliotekom i arhivom. Nekoliko dana kasnije ista sudbina zadesila je i jevrejski hram u Mostaru. Prve antisemitske pokolje ustaše vrše istom okrutnošću koju su primenjivali na srbopravoslavcima. Masovna hapšenja Jevreja u većim gradovima Hrvatske legalizovana su 15. juna 1941. dekretom-zakonom koji primenjuje kriterijum "kolektivne odgovornosti":

"Kako je konstatirano da Židovi šire lažne vesti i da utiču na javno mišljenje, te da svojim poznatim sustavima spekulacija otežavaju opskrbu stanovništva, imaju se smatrati kolektivno odgovornim i stoga će se postupati protivno njima: osim toga što će biti kažnjavani pritvorom u skladu sa zakonom, biti će okupljeni u sabirnim centrima na otvorenom".

Progon jevrejskog stanovništva, u kojem aktivno sarađuje i nemački okupator, sprovodi ustaška diktatura izvlačeći iz zaborava staru katoličku anatemu "prvobitne krivice" Jevreja, koju je ukratko sažeo otac Crkve Oridene: "Isusova krv pada ne samo na Jevreje našeg vremena nego i na sve generacije Jevreja do smaka sveta". <sup>22</sup> Da je pristajanje na antisemitski progon koji vrši ustaška diktatura "konačno rešenje" koje je teorijski razvio Hitler jasno najavljuje lično Ante Pavelić 11. juna 1941: "Židovsko pitanje biti će rešeno u najkraćem mogućem vremenu... U samom Zagrebu bilo je 18 tisuća Židova; ostalo ih je 4 tisuće, a i oni će biti upućeni u radne ili koncentracione logore" <sup>23</sup>.

Između 1941. i 1945. ustaški oružnici će masakrirati oko 50 hiljada Jevreja (tj. preko jedne polovine jevrejskog naroda u hrvatskoj državi). Uključujući i svih 47 rabina, od kojih su neki doslovno iskasapljeni <sup>24</sup>. Pokolj će izbeći samo Jevreji koji su uspeali da se sklone u planine ili oni koji su se našli pod italijanskom vojnom jurisdikcijom <sup>25</sup>.

Ni u pogledu opravdanosti antisemitskih istrebljenja Hrvatska katolička crkva ne pokazuje ni minimalne znakove neslaganja. Štaviše, u nekim slučajevima ugledni glasovi katoličkog klera daju Poglavnikovom antisemitskom genocidu izričitu ideološkoversku podršku. O tome svedoče novine Sarajevske nadbiskupije, "Katolički tjednik", koji 25. maja 1941. piše:

"Potomci onih koji su mrzeli Isusa, koji su ga osudili na smrt, koji su ga razapeli a odmah zatim prešli na proganjanje njegovih učenika, krivi su još više od svojih predaka. Njihovi prohtevi rastu. Židovi, koji su doveli Evropu i čitav svet do moralne, kulturne i gospodarstvene bede, pokazuju sve veće ambicije da ih može zadovoljiti samo vladavina nad čitavim svetom... Satana im je pomogao da stvore socijalizam i komunizam. Međutim, milosrđe ima svoje granice. Pokret koji ima za cilj da svet oslobodi od Židova jeste pokret koji će doprineti ponovnom rađanju ljudske časti. Sveznajući i svemogući Bog podržava ovaj pokret".

Tako se genocid nad Jevrejima u Hrvatskoj mirno nastavlja. Već maja meseca 1942. propaganda diktatora Pavelića se zalaže za "konačno rešenje židovskog pitanja". Počinjući "Izlaganje o neprijateljskoj delatnosti Židova", šef Državnog ureda informacija i

protušpijunaže, Vilko Riger, naglašava: "Značajna je činjenica, čime se ponosimo, da je baš ustaška Hrvatska danas jedina zemlja u ovom delu Evrope koja je korenito rešila, zauvek i s pravom, židovski problem... Bez rešenja židovskog problema ne može biti novog poretka za koji se danas bori Evropa, ujedinjena u borbi protiv demokracije i boljševizma" <sup>26</sup>.

U stvari, uništenje jevrejskog naroda u Hrvatskoj nije nipošto završeno. Propagandne tvrdnje ustaša uglavnom su sračunate na udvaranje moćnom nacističkom okupatorskom savezniku. Tako 27. jula 1942. Poglavnik donosi novi dekret-zakon:

"Sve osobe srpskog ili židovskog roda, neovisno od njihovog preobraćenja u katolicizam ili drugu veru, neovisno od dozvole boravka, od bračne veze s osobom arijskog ili mešanog porekla, od položaja koji zauzimaju ili od službe koju obavljaju, moraju se zabeležiti kod Vlasti. Oni koji ne prijave vlastito poreklo do 31. srpnja 1942. biti će odmah deportirani u radne logore".

Diplomata Vatikana u Zagrebu, Đuzepe Ramiro Markone, 17. jula 1942. upućuje poruku Svetoj stolici: "Obavešten sam u poverenju od maršala Kvaternika da će u roku od šest meseci morati deportirati u Nemačku sve Židove, uključujući starce, žene i decu. Kvaternik izjavljuje da je raspoložen da odugovlači ako će Vatikan intervenirati u cilju poništavanja ove naredbe. Kvaternik iznosi da je upoznat s tim da je u Nemačkoj već ubijeno dva miliona Židova" <sup>27</sup>.

U isto vreme glavni zagrebački rabin obraća se direktno papi Piju XII pismom koje u suštini potvrđuje alarmantne vesti koje je monsinjor Markone već preneo Svetoj stolici, moleći Papu da interveniše u korist "ostataka ostataka naše zajednice". <sup>28</sup>

Bez obzira na očitu hitnost ova dva zahteva upućena Svetoj stolici da interveniše, Pontifeks odgovara tek 6. oktobra i to samo apostolskom izaslaniku u Zagrebu: Pije XII poziva monsinjora Markonea da "iskoristi povoljnu priliku da što taktičnije skrene pažnju vlastima da bi isposlovao blaže nastupanje prema zlosretnim Židovima Hrvatske" <sup>29</sup>.

\*\*\*

Pavelićeva etničkoverska "čistoća" ne zapostavlja ni marginalno nomadsko stanovništvo Roma. Procenjuje se da je broj Roma koji su poklani do kraja diktature oko 28 hiljada od ukupnog broja od oko 30 hiljada <sup>30</sup>. Ovaj podatak je teško proveriti zato što nomadski život podrazumeva nedostatak birokratskih podataka u matičnim uredima ili kod crkve.

Nomadsko stanovništvo Hrvatske ne nosi "biblijsku krivicu", ne poseduje crkve ili sinagoge koje mogu da se pljačkaju ili ruše, a nema ni bilo kakav društvenoekonomski uticaj. Za ustašku diktaturu krivica Roma je što su Cigani, i kao takvi nosioci društvenog nereda, ali pre svega što su polupagani i u tom pogledu sledbenici verskog sinkretizma koji je mrzak katolicizmu. Tako i oni s punim pravom ulaze među žrtve balkanskog holokausta.

## LOGORI ZA ISTREBLJENJE

Prve logore za istrebljenje u Hrvatskoj ustaše pripremaju već od aprila i maja 1941. "Ozakonjeni" su 23. novembra 1941, pod nazivom "Logori za interniranje i rad", jednim posebnim dekretom-zakonom koji su potpisali Poglavnik i ministar unutrašnjih poslova Andrija Artuković. Poznati kao logori rasuti su po celoj teritoriji Nezavisne Države Hrvatske.

Internaciju u logore nisu određivali sudovi nego Ustaška nadzorna služba, čije odluke su bile konačne; to utvrđuje zakon koji ih osniva. U stvarnosti, svako odeljenje Poglavnikovog oružništva ima ovlašćenje da uhapsi i internira bilo koga u logor. Na teritoriji hrvatske države aktivna su 22 logora, ali najveći deo njih ostaće aktivan kratko vreme - onoliko koliko je potrebno da se izvrši etničkoverski genocid. Samo dva logora - u Jasenovcu i u Staroj Gradišci - ostaće u funkciji do 1945. Biće nemoguće utvrditi tačan broj žrtava koje su ubijene ili stradale od mučenja ili bolesti u logorima: sve spiskove i dokumentarni materijal (u nekim

logorima nije čak ni vođena nikakva dokumentacija o interniranim) uništiće ustaški dželiti u bekstvu.

U početku je zapovednik svih logora Mijo Babić, ali njegova vladavina traje vrlo kratko; juna 1941. Babića ubijaju srpski partizani. Nasledio ga je Vjerslav Luburić, koji će se 9. oktobra 1942, za vreme jedne svečanosti, hvaliti da je "smakao (u logoru Jasenovac) više lica nego otomansko carstvo u dugoj okupaciji evropskih zemalja"<sup>31</sup>; njegova sestra, Nada Luburić, ističe se efikasnošću koju pokazuje prema logorašicama u Staroj Gradišci<sup>32</sup>. Čuvanje logora istrebljenja povereno je specijalnom korpusu pod nazivom Ustaška nadzorna služba.

Čuće se mnoga svedočenja o grozotama koje su vršene u ovim logorima koji su blago nazivani logorima za internaciju i rad: u Poglavnikovim logorima smrt je zagarantovana, a zadaje se na najokrutniji način.

Način hapšenja, priprema za put i internacija u logore opisani su u izveštaju koji Jevrejska zajednica iz Mostara podnosi komandantu italijanske divizije »Cacciatori delle Alpi« (Alpski lovci):

"(Noću) su ustaše i policijski organi ulazili pod oružjem u jevrejske stanove, naređujući svima da se obuku i da odmah pođu s njima, noseći sa sobom samo najnužniji pribor... Tako su internirane cele porodice, starci i starice, bolesnici, invalidi, dojenčad i hendikepirani. Trajalo bi to od ponoći do zore, od ulice do ulice, sve dok broj tih nesrećnika ne bi bio dovoljan za formiranje jednog transporta ili dok dnevna svetlost ne bi prekinula ovo sramotno delo. Dovedeni na periferiju grada u blizinu železničke stanice, ostajali su satima na otvorenom, po kiši i hladnoći, gladni i žedni, da bi kasnije bili utovareni u teretne vagone, 60-70 na svaki vagon, u kojima su bili zatvoreni bez grejanja, bez svetla i bez klozeta. Tokom čitavog puta ovaj svet nije dobijao ni hrane ni vode, iako su putovali nekoliko dana... Prvi takav transport za takozvani koncentracioni logor bio je uvod u stalni i sistematski progon Jevreja. Sastojao se od oko 1000 osoba oba pola koje su sprovedene u koncentracioni logor Krušica kod Travnika...

U Krušici su smešteni u stare drvene barake s rupama na krovu i zidovima, koje nisu imale ni podova ni peći ni prostorija za higijenu. U tim barakama su bdeli i spavali danonoćno na vlažnoj zemlji, kako starci tako i majke s dečicom, tako da su se posle samo nedelju dana javile zarazne bolesti od kojih je nekolicina umrla i više stotina obolelo...

Posle ovog prvog transporta usledili su novi u razmaku od jedne ili dve nedelje, praćeni istim neljudskim postupcima i istim nemoralnim aktima u hrvatskim koncentracionim logorima... Ponavljalo se to svakodnevno i trajalo je do kraja prošle godine (1941). Tako se dogodilo da je grad Sarajevo - da se ne pominju drugi gradovi u Bosni - koji je pre ovih progona imao oko 8500 jevrejskog stanovništva, bio gotovo sasvim "očišćen" od Jevreja.

Kada su doprli prvi krici ovih nesrećnika u koncentracionim logorima, kompletno jevrejsko stanovništvo u Sarajevu zahvatila je panika. Takva panika uzrokovana je monstruoznošću nasilja, mučenja i terora koji su se odvijali u koncentracionim logorima, a koje su ustaški stražari vršili nezamislivom pedantnošću i okrutnošću. Biti deportovan u neki hrvatski koncentracioni logor značilo je i još uvek znači biti osuđen na smrt, ali na smrt dugu i postepenu zbog ogromnih bolova i patnji; smrt koja se očekuje danima i besanim noćima kao oslobođenje i kao milost Božija..."

Prvi logor istrebljenja ustaše su smestile u Danicu kod Koprivnice, a otvoren je poslednjih dana aprila 1941, kada su zatvori u hrvatskoj državi gotovo prepuni. Prvi konvoj od oko 300 interniraca stiže u ovaj logor 29. aprila; polovinom maja u Danici ima već 3000 logoraša. Dovoze ih zatvorene u teretnim vagonima na kojima piše "Pokvareno voće". Ovaj logor služi, bilo kao centar za razvrstavanje za druge logore bilo kao mesto za likvidaciju. U julu mesecu broj logoraša u Danici dostiže 9000; dobijaju pola kilograma hleba dnevno po grupi od 14

logoraša. Krajem tog istog jula logor je zatvoren: mnogi logoraši su prebačeni u druge logore, a ostali su likvidirani.

Logor Jadovno, smešten na padinama planine Velebit, prvi je ustaški logor koji je isključivo formiran za istrebljenje. Aktivan je od 22. maja 1941. kada su došli prvi logoraši koji su učestvovali u njegovom podizanju: to je otvoreni prostor ograđen ogradom od bodljikave žice u visini od četiri metra. Dve barake, jedna za zapovedništvo a druga za stražu, smeštene su van ograđenog prostora. Unutra nema ničega: logoraši spavaju na goloj zemlji. Krajem juna u Jadovno stižu u talasima drugi hapšenici koji bivaju odmah likvidirani: u ritmu od 3 do 4 hiljade dnevno internirce, uglavnom Srbe i Jevreje, odvođe u jednu urvinu udaljenu pet kilometara od logora, Šaranovu jamu: tu ih kolju ili ubijaju maljem, a zatim bacaju u ponor. Krajem jula Šaranova jama je zajednička grobnica za preko 10 000 leševa. Tokom avgusta broj onih koji svakodnevno pristižu u Jadovno varira u hiljadama. Na taj način se pojačava i ritam smaknuća koja se sada obavljaju i kod jame Grgin breg. Krajem meseca logor je srušen; poslednjih 1500 logoraša streljano je na rubu ove dve jame. Međutim, ostalo ih je još 150 koji su dobili zadatak da dovrše rušenje logora i da unište sve tragove; kada su završili taj posao i oni su pobijeni na dnu provalije. Prema izvorima procenjuje se da broj poklanih i poubijanih u Jadovnu varira između 35 i 75 hiljada.

Godine 1941, 18. maja u jednom dvorcu 25 km od Zagreba završava se logor Kerestinec u koji se interniraju intelektualci i lica uhapšena u glavnom gradu Hrvatske. Streljanja počinju 8. jula, ali u noći između 13. i 14. jedna grupa jugoslovenskih partizana prodire u logor i pokušava da oslobodi zarobljenike. Ova akcija propada: samo 14 interniraca uspeva da se spasi, svi drugi su pobijeni. Logor je raspušten 16. jula.

Drugi logor kratkog trajanja je onaj u Slanom na ostrvu Pagu. Prva grupa zarobljenika stiže tu 25. juna 1941. Za manje od dva meseca broj poklanih penje se na oko 10 000. Kada italijanske trupe zauzimaju ovo ostrvo 20. avgusta, nalaze čitave gomile leševa naslagane u jednoj dubokoj jami u predelu Fornace. Dana 22. septembra 1941. komandir I sanitetskog voda V korpusa italijanske vojske, Santo Straci (koji je poslan u Slano sa jednim vodom vojnika da izvrši krema-ciju leševa da ne bi došlo do epidemije) podnosi šefu Saniteta pri komandi Korpusa sledeći izveštaj:

"...Kada smo uklonili kamenje, na nekoliko centimetara ispod zemlje na svetlo dana izašle su brojne ruke, često vezane kablovima, noge bose ili sa čarapama, glave... Po položaju leševa može se zaključiti da su zarobljenici, vezani po dvoje ili troje, najpre iskopali jame, i da su zatim streljani nad istim tim jamama ili dokrajčeni hladnim oružjem... Jame su zakopane na brzinu dok sve žrtve još nisu bile mrtve, a to pokazuje tragičan izraz lica većine leševa... Na nekim mestima, leševi, nabacani bez reda jedan na drugi, formirali su pet ili šest slojeva...

Gotovo svi muški leševi imali su vezane i noge i ruke... U blizini jama nađene su mitraljeske čaure, ali kod većine leševa bilo je moguće konstatovati smrtno rane zadate nožem u grudima, leđa ili vrat. Jednoj mladoj ženi sasvim su odrezane dojke. U dve jame našli smo samo leševe žena i dece, a u drugima su bili pomešani muškarci, žene i deca... Uspeli smo da izvadimo i kremiramo 791 leš: 407 muškaraca, 293 žene i 91 dete između 5 i 15 godina, te jedno novorođenče od 5 meseci... Osoba koja nam je bila vodič rekla mi je da su u velikoj većini deportovani bacani u more tako što su bili vezani za veliko kamenje, a da su mnogi izvršili samoubistvo tako što su se sami bacali u more".

Oko 1000 srpskih i jevrejskih žena i dece, koji su evakuisani sa Paga pre dolaska italijanske vojske, deportovani su u logor Krušica u Bosni, koji je upravo pripremljen. Barake nemaju krov, unutra nema ležaja tako da zarobljenici spavaju u blatu. Osim starica, sve druge žene, uključujući i devojčice, seksualno napastvuju ustaški tamničari. Krajem septembra broj logoraša penje se na 3000; zatim bivaju premešteni u logore Loborgrad\* i Jasenovac, a Krušica biva raspuštena.

U logoru Loborgrad\*, koji je pripremljen u jednom starom dvorcu, zatvoreno je 1500 žena i stotinjak dece, svi u žalosnom stanju posle mučnog boravka u Krušici. Internirane žene strpane su u velike prostorije tvrđave koje su bile u jezivom higijenskom stanju; epidemija tifusa kosi mnoge žrtve. Logor je zatvoren oktobra 1942, a preživele logorašice prebačene su u nacistički logor Aušvic, iz kojeg se nijedna neće vratiti.

Logor Đalovo\*: završen je u decembru 1941; a zapovednik mu je Jozo Matijević. U početku je tu zatočeno 1830 jevrejskih žena i dece, te pedesetak srpskih devojčica. Dana 24. februara 1942. jedan železnički konvoj dovozi u ovaj logor još 1200 žena i nekoliko stotina dece. U prostorijama bivšeg mlina, koji se nalazi u sredini logora, nema mesta za sve, tako da mnoge trpaju u jedno skladište bez prozora i vrata u kojem zimska temperatura stiže do 25 stepeni ispod nule. Epidemija pegavca odnosi svakodnevno 5-6 žrtava; svakoj od žrtava vade se zlatni zubi pre pokopa. U logoru Đalovo\* obroci su minimalni; mnoge žene bivaju ubijane i mlaćene, druge bivaju obeščašćene. Svedok Antun Miler, koji je tad imao 10 godina, ispričaće o jednom svom vršnjaku koji je bio zatvoren u skladište i kojega je raskomadao pas nahuškan od ustaških stražara. Jedan drugi preživeli, Juraj Kezić, pričaće o mučenju kojem je podvrgnuta jedna žena koja nije htela da iščupa zlatne zube svoje stare tetke koja je umrla od gladi. U julu 1942. logor Đalovo\* je raspušten, a oko 2400 žena i dece prebačeno je u logor Jasenovac.

Stara Gradiška je stara tvrđava smeštena na obali Save: logor istrebljenja - uglavnom namenjen ženama i deci - pripremljen je u jesen 1941. To je naročit logor: raspolaže grupom tamničarki, časnih sestara, koje pomažu ustaškim mučiteljima<sup>33</sup>. Dana 25. aprila 1945. trupe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije stići će u ovaj logor koji je raspušten samo nekoliko sati ranije: osim leševa žrtava naći će samo šest preživelih koji su bili skriveni u bunaru, tri muškarca i tri žene: Antu Beničkog, Branka Jeličića, Zijada Midžića, Emicu Vagner, Ljubicu Džajić i Rajku Pivčević. Biće procenjeno da je u Staroj Gradišci za četiri godine poklano oko 75000 lica.

Drugi logori aktivni su u Lepoglavi, Virovitici, Vinkovcima, Kostajnici, Hrvatskoj Dubici, Donjem Miholjcu, Procidama\*, Zemunu, Gornjoj Rijeci, Jastrebarskom, Slavonskoj Požegi, Sisku. Sve su to logori u kojima se odvijaju najsvirepija ustaška nasilja. Ali nijedan od njih ne može da se meri Jasenovcem, balkanskim Aušvicem.

\*\*\*

Jasenovac je najvažniji i najstrašniji logor istrebljenja koji je formirala ustaška diktatura. Njegov "arhitekta", ministar unutrašnjih poslova Andrija Artuković, priznaće da je tu ubijeno 700 hiljada interniranih<sup>34</sup>.

Logor Jasenovac, 28 km od Stare Gradiške, pripremljen je u maju 1941. U početku se logor sastoji od baraka koje su podigli sami zarobljenici; kasnije je proširen drugim kompleksom koji se zvao "Jasenovac 2". U novembru 1941. izlivanjem reka Save i Struga potopljena su oba kompleksa tako da su zarobljenici prisiljeni da naprave treći; tokom ovih radova oko 650 ljudi, koji nisu bili vični teškom radu, ubili su ustaški tamničari maljem i sekirom. Jasenovac se deli na četiri dela, koji su predviđeni za Srbe, Jevreje, Hrvate "disidente" i nomade; u globalu ima kapacitet od 4000 mesta. Novi zarobljenici stižu neprestano kao što je neprekidan i ritam ubijanja. Svaki dan zarobljenici moraju da kopaju nove jame i da sahranjuju nove leševe; međutim, mnogi leševi se bacaju u Savu i Strug<sup>35</sup>.

Zverstvima koja su se primenjivala u svim ustaškim logorima istrebljenja u Jasenovcu pridodaje se efikasnost svojstvena nacistima. Tokom januara i februara 1942. u logoru se, u stvari, aktiviraju dva krematorijuma koje je projektovao ustaški pukovnik Hinko Pićili; ova postrojenja rade neprekidno danju i noću sve do maja (kada prestaju s radom iz nepoznatih razloga), tj. oko tri meseca. U tom periodu spaljeno je oko 15 000 tela<sup>36</sup>.

Izvesno vreme deca ostaju u barakama zajedno s ostalim članovima porodice. Kasnije, u decembru 1941, skupljaju njih oko 400, starosne dobi između 4 i 14 godina, a zapovednik Vjeroslav Luburić naređuje da im se dade na raspolaganje jedna baraka i da ih učitelji i profesori, odabrani među zarobljenicima, uče da čitaju, pišu i pevaju. Ova režija prisilnog učenja ima jedan cilj: zapovednik logora očekuje posetu grupe stranih novinara i posmatrača koja će doći u pratnji jedne hrvatske delegacije; četiri dana nakon posete novinara sva deca i njihovi nastavnici su masakrirani <sup>37</sup>.

U ovoj grupi novinara-posmatrača koja je krajem januara 1942. pregledala logor Jasenovac nalazi se i Italijan Alfio Ruso, koji uzaludno pokušava da interniranima postavi pitanja (zabranjeno im je da odgovaraju). Za ovu priliku logor je "očišćen", grozote prikrivene, pa ipak italijanski novinar beleži: "Svaki dan ulaze novi nebrojeni stanari, svaki dan odlaze oni koji su umrli od bola i muka" <sup>38</sup>. Jezovita atmosfera ovog logora istrebljenja jasna je italijanskom novinaru, ali izmiče sekretaru vatikanskog poslanstva, don Đuzepeu Mazučiću, kao i sekretaru monsinjora Stepinca, svešteniku Stjepanu Lackoviću, a koji su bili deo delegacije koju je u logoru primio šef ustaške policije Eugen Kvaternik-Dido <sup>39</sup>.

Dana 19. novembra 1943. oko 800 jevrejskih interniraca logora Jasenovac ukrcani su na šlepove i prebačeni na drugu obalu Save, gde su naterani da iskopaju jame: svoje grobnice, zato što su ih po završetku iskopa ustaše umlatile maljevima. Krajem istog meseca novi zapovednik logora, Ivica Matković, podvrgava 160 intelektualaca (uglavnom učitelja) zatočenih u logoru, jednom "eksperimentu": želi da ispita koliko vremena jedno ljudsko biće može da preživi bez vode i hrane. Mnogi umiru nakon prvih nekoliko dana, ali četrdesetak "zamorčića" uspeva da preživi, jedući travu, a ponekad i meso mrtvacu <sup>40</sup>. Na Badnji dan, ovi preživeli, koristeći prolom oblaka, uspevaju da pređu žičane prepreke logora i da se bace u Savu; ustaški tamničari vade iz reke 35 živih i zatvaraju ih gole u jednu baraku: temperatura je -30°C tako da svi umiru od hladnoće.

Tokom zime 1944-45. ritam smaknuća u logoru Jasenovac se ubrzava: približava se kraj Poglavnikove diktature, pa dželati skraćuju vreme. Tokom marta i aprila 1945. 15 000 novih interniraca biva istrebljeno odmah po dolasku; preživeli logoraši prisiljeni su da pokopaju hiljade leševa. Posle toga, da bi izbrisali tragove užasa, deo logora je zapaljen.

Dvadesetog aprila poslednji preživeli logora Jasenovac pokušavaju da pobegnu u masi. Najveći deo pokošen je mitraljeskom vatrom, uspeo je da pobegne samo njih pedesetak. Nekoliko dana kasnije ustaški stražari miniraju i dižu u vazduh poslednje ostatke ovog logora istrebljenja, ostavljajući ruševine odredima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Prvi zapovednik logora Jasenovac je ustaški duhovni poglavar Ljubo Miloš. Godine 1948, u zatvoru u Zagrebu, Miloš će voditi duge razgovore s engleskim piscem G. Bilajnkonom: ispričaće mu, između ostalog, kako su pravljeni specijalni noževi za brže klanje žrtava, kako su se koristili maljevi za ubijanje muškaraca i žena i kako su njegovi potčinjeni hodali po telima i glavama dece da bi ih ubili <sup>41</sup>.

Milošev naslednik na mestu zapovednika ustaškog logora Jasenovac je franjevački fratar Miroslav Filipović Majstorović, zvani 'fra Satana', poglavnikov prijatelj (koji će ga nagraditi činom majora ustaškog oružništva). Prilikom preuzimanja zapovedništva nad ovim logorom is-trebljenja 'fra Satana' već ima nesumnjivu reputaciju: ovaj katolički franjevac bio je zapovednik jedne brigade Pavelićevog Telesnog zdruga, ustaškog eskadrona smrti, koja je oktobra 1941. u području između Banja Luke i Motike, masakrirala 4800 Srba <sup>42</sup>, a novembra 1941. u osnovnoj školi u Krivaji noževima su iskasapili srpsku pravoslavnu decu <sup>43</sup>. U logoru se 'fra Satana' ne ograničava na to da zapoveda: i lično ubija zatočenike. O tome će svedočiti Šime Riboli, zatočenik logora Jasenovac:

"Jednostavno je nezamislivo da se jedan franjevac pokaže toliko krvoločnim. Nasuprot Matkoviću <sup>44</sup> i Milošu, koji su svojim postupcima otkrivali duhovnu podlost, fratar Filipović je bio finog i prijatnog držanja, osim za vreme pokolja. Tada je postajao neverovatan. On je u

Gradini predvodio počinioce masovnih ubistava. Izlazio je svake noći da bi predvodio klanje i vraćao se u zoru s mantijom sasvim krvavom. Niko od ubica nije posedovao njegovu izdržljivost... Jednog dana, dok je ručao, obratio mu se jedan ustaša i šapnuo mu nešto na uvo. Ustaša se zatim uputio ka ogradi logora i vratio se dovodeći jednog zatočenika. Fratar Filipović je ustao i ubio ga. Nesretnik je pao na pod. Fratar je ponovo seo i mirno završio obrok pošto je viknuo: "Dovedite ukopnika".

Zverstva koja je počinio ovaj krvoločni katolički sveštenik izazvala su proteste upućene primasu Hrvatske, monsinjoru Stepincu. Nadbiskup zagrebački će intervenisati prilično kasno, 1943, tako što je samo suspendovao fratra krvoloka od vršenja duhovničke funkcije, izbegavajući da primeni drastičnije mere. Uostalom, ako je Miroslav Filipović nesumnjivo jedan od najžešćih dželata u ustaškim logorima istrebljenja, isto tako sigurno nije jedini katolički redovnik koji je bio aktivan u tim logorima.

O organizaciji istrebljenja u logoru Jasenovac pričaće jedan od njegovih najvećih tvoraca, njegov bivši zapovednik Ljubo Miloš, u toku svedočenja koje će dati 9. juna 1948. pred sudom u Zagrebu:

"Posle stvaranja logora III - Cigłana, počelo je pristizanje novih grupa koje su bile sve brojnije i sve češće. Na početku su grupe brojale oko 300 osoba, a kasnije su se popele na 500, 1000 i više, pa čak i na 1500. U izuzetnim slučajevima pojedini transporti su prelazili i ovu cifru... Broj zatočenika, međutim, stalno se kretao oko 3000. Šta se dešavalo s drugima? Moram objasniti da su bile dve vrste zatočenika koji su slati u Jasenovac. Oni koji su imali rešenje bili su evidentirani u kartoteci logora; oni bez rešenja nisu ni evidentirani. Ovih poslednjih bilo je daleko više i oni su odmah odvođeni na likvidaciju. Među onima koji su stizali s rešenjem bilo je osuđenih na zatvorsku kaznu od šest meseci do tri godine. Oni koji su imali rešenja na tri godine u većini slučajeva su također likvidirani. O tome je postojao dogovor, tj. bila su to Luburićeva naređenja: likvidirati odmah zatočenike bez rešenja i one koji imaju rešenja na tri godine zatvora. Poznato mi je da je svaki put prigodom odlaska u Zagreb, poradi podnošenja izvešća, Luburića primao Pavelić i da ga je ovaj o svemu informisao. Više puta mi je Luburić govorio da ništa ne radi samovoljno nego sve po naredbi pretpostavljenih, tj. po naredbi Pavelića. Svaki put kada bi broj zatočenika u Jasenovcu prešao utvrđenu granicu poradi dolaska novih, obavezno je izdavana naredba za smanjenje tog broja likvidacijom, pri čemu su najpre likvidirani stari, bolesni i oni koji telesno nisu bili sposobni za rad" <sup>45</sup>.

## SAUČESNIČKO ĆUTANJE MONSINJORA STEPINCA

Dok hrvatski katolički kler pod vođstvom monsinjora Stepinca, saučesničkim ćutanjem ili aktivnom kolaboracijom, podržava krvavu diktaturu Ante Pavelića, predstavnici drugih verskih obreda dižu svoj glas protiv etničkoverskih progona i protiv prakse nasilnog "prekrštavanja" u katoličanstvo.

Godine 1941, 13. novembra na primer, vlasti muslimanske opštine Banja Luka šalju protestno pismo Poglavniku <sup>46</sup> iz kojeg izbija vatrena polemika protiv Hrvatske katoličke crkve zbog njenog saučesništva:

"Ubistva sveštenika i glavara bez ikakve presude, bez suda, streljanje mase ljudi koji su najčešće potpuno nevini, žena i dece, odvođenje celih porodica u roku od par sati, njihova deportacija u nepoznatom pravcu, prisvajanje njihovih dobara i njihovo nasilno prelaženje u katoličku veru, sve su to činjenice koje ljude zdravog razuma ispunjavaju čuđenjem i koje na nas muslimane iz ovih krajeva ostavljaju veoma loš utisak... To što se događa kod nas sumnjamo da može da se nađe u istoriji bilo kojeg naroda... Verska trpeljivost koja je u Bosni i Hercegovini bila na visokom nivou uprkos mnoštvu vera, razdrobila se. Uvrede i provokacije naših katolika su vrlo često takvih dimenzija da smo prisiljeni da o njima ozbiljno

razmislimo. Jedan deo katoličkog klera smatra da je došao njihov čas i koriste ga do kraja bezobzirno. Propaganda katoličanstva postala je toliko napadna da se moramo priseliti španjolske inkvizicije. Odobrenjem Crkve i tolerancijom državnih organa naterani su mnogi hrišćani da masovno pređu u katoličanstvo. Na taj način oni koji do sada nisu uživali nikakva građanska prava postali su ravnopravni i dobili su hrvatsku nacionalnost samo zahvaljujući činjenici što su prigrlili Katoličku crkvu. Jednaka vrednost islama, koja je često priznavana i od najviših vlasti, sada se praktično dovodi u sumnju, pa prelazak na islam, za koji nismo razvili nikakvu propagandu, u praksi ne daje garancije koje daje prelazak na katoličku veru. Mnogi su intelektualci životom platili takav pokušaj, kao u gradu Travniku... Često se čuje kako katolici pevaju pesme u kojima se vređaju verski osećaji ne samo muslimana nego i gore pomenutih pravoslavaca... Poznati su nam slučajevi u kojima su ustaše ubijale noseći fes na glavi. Tako je bilo u Bosanskom Novom, gde su došla četiri kamiona ustaša s fesom na glavi i u pratnji muslimanskih delinkvenata pobili mnoštvo pravoslavaca..."<sup>47</sup>

Čak su i neki delovi Katoličke crkve koja nije hrvatska počeli da dižu glas pobune i odbijanja grozota ustaške diktature već prvih meseci 1942. Dana 1. marta jedna delegacija katoličkih sveštenika Slovenaca koji su se sklonili u Srbiju upućuje jasan memorandum katoličkom nadbiskupu u Beogradu, monsinjoru Josipu Ujčiću<sup>48</sup>:

"Mi u Sloveniji nismo ubijali vladike i popove (pravoslavne) i njihova tela nisu bacana u reke. U našoj zemlji nismo spaljivali ni rušili crkve i nismo ubijali vernike za vreme svete službe. Nismo masakrirali stanovništvo čitavih sela onako kako se umlaćuje stoka, nismo ubijali očeve porodica na pragu njihovih kuća pred očima njihovih žena i dece i nismo zakopavali žive ljude. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sve pravoslavne vladike i sveštenici su pobijeni ili zatvoreni ili internirani u koncentracione logore. Njihove crkve i manastiri su porušeni, njihova dobra oduzeta... Podaci srpske strane pokazuju da je do danas ubijeno preko 380 hiljada Srba. Nadamo se da je ova brojka preterana, ali nema nikakve sumnje da su Srbi izloženi najžešćem progonu u svojoj istoriji. Svi posmatrači mogu da potvrde da ono što su Srbi pretrpeli tokom poslednjih deset meseci na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske ne može da se uporedi ni s najsurovijim nasiljem i progonima još od otomanske epohe...

Srpske mase su uverene da je cela hrvatska nacija odgovorna za ova zlodela zato što se nije suprotstavila niti uradila bilo šta da spreči uništenje Srba koji žive u njenom krilu. Još je žalosnije videti da se mržnja prema Hrvatima pretvara u nešto više u odnosu na Katoličku crkvu... Pravoslavni vernici ne razumeju sada zašto se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije našao nijedan rimokatolički biskup koji bi se stavio u odbranu pravoslavnih hrišćana po cenu rizika od gubljenja svog položaja, a ako je potrebno i života. Takav apostolski heroizam bio bi potreban ne samo radi odbrane časti Katoličke crkve nego i radi garantovanja budućeg prestiža katolicizma na Balkanu...

Nepristrasni posmatrač ne može da ne primeti da se prekrštavanje pravoslavnih Srba u katolicizam desilo pod strašnim političkim pritiscima. Van svake sumnje je da se pravoslavci koji su postali katolici po intimnom uverenju može izbrojati na prste jedne ruke. Uprkos preporukama više biskupa prisilna prekrštavanja se nastavljaju... prekrštavanja koja bi se po učenjima Kato-ličke crkve morala svesti na nulu toliko su brojna da su hrvatski biskupi, u toku Konferencije od 1. novembra prošle godine, formirali dva odbora za proučavanje ovog problema... Prisilna masovna prekrštavanja Srba, mučenja njihovih sveštenika, rušenje njihovih crkava, dešavaju se - rečeno je - u višem interesu Katoličke crkve. Srbi ne shvataju razloge koji su motivisali ćutanje Svete stolice pred grozotama koje se čine u Hrvatskoj. Prekrštavanje ili "pohrvaćenje" Srba predstavlja zajednički cilj hrvatskog biskupstva i ustaške vlade...

Poznato nam je da je Sveta stolica zadužila svoga izaslanika u Zagrebu da prouči situaciju u Hrvatskoj. Sigurni smo da će se Vatikan, kada se upozna s činjenicama, suprotstaviti tragičnoj sudbini koja očekuje Srbe i da će na taj način spasiti prestiž hrvatskog katolicizma".

Ono što se događa u Hrvatskoj izaziva prezir i proteste Hrišćanskih reformatorskih crkava. 12. marta 1942. »The International Christian Press« (Međunarodna hrišćanska štampa), protestantski kalvinistički časopis u Ženevi, objavljuje optužujući članak o genocidu i odgovornosti hrvatskog katoličkog klera:

"Na teritoriji današnje Hrvatske Srbi pravoslavci se progone okrutnim sistemima. Među pravoslavnim vladikama neki su ubijeni, drugi su zatvoreni ili su prisiljeni da napuste zemlju. Istovetna sudbina zadesila je pravoslavne sveštenike, od kojih su mnogi masakrirani. Potvrđeno je da su stotine hiljada pravoslavaca žrtve sistematskih progona: zatvaraju ih, maltretiraju, otimaju im dobra, ubijaju ih. Mnoge pravoslavne crkve su porušene, a mnoge su otete i pretvorene u katoličke. Manastiri, od kojih mnogi imaju dugu i bogatu tradiciju, predati su redovima rimokatoličke crkve. Neki katolički časopisi koji se štampaju u Hrvatskoj, slažu se s ovim progonima. Tako, na primer, organ Sarajevske nadbiskupije brani korišćenje revolucionarnih metoda 'u službi istine, pravde i Hrista', i tvrdi da se 'borba protiv Đavola mora voditi bez mnogo obzira'".

Ali katolički primas Hrvatske, monsinjor Stepinac ćuti i aktivno sarađuje s Poglavnikovom diktaturom. Veoma zainteresovan za "prekrštavanje" srpskih duša u katolicizam, zagrebački nadbiskup nije nimalo zabrinut zbog masakriranih tela pravoslavaca. Angažovan na saradnji s ustaškim dželatima u stvaranju "čiste" hrvatskokatoličke rase, vrh hrvatskog katolicizma nije zabrinut zbog rasno-verskog istrebljenja Srba i Jevreja niti zbog rušenja crkava drugih obreda.

Bezbrojna su svedočenja o etničkoverskom genocidu u Hrvatskoj. Ne samo onih koji su preživeli ili jugoslovenske i britanske strane<sup>49</sup>; postoje i svedočenja samih saveznika Pavelićevog režima.

Sistematičnost i efikasnost ustaških zločinaca takva je da uznemirava čak i hitlerovske okupacione vlasti koje se nalaze u hrvatskom sektoru pod kontrolom Nemačke. U decembru 1942. general Glajze fon Horstenau obaveštava maršala Slavka Kvaternika - komandanta Hrvatskih oružanih snaga - da će predložiti Hitleru da smeni Poglavnika vladom koju će voditi Vlatko Maček, a to zbog toga što "sam tokom poslednjih godina doživeo toliko strašnih stvari, ali se ništa ne može uporediti sa zločinima koje su počinili Hrvati"<sup>50</sup>. U jednom izveštaju iz istog perioda koji je upućen glavnoj nemačkoj komandi iz 718. pešadijske divizije piše da je ustašku pukovnicu 'Francetić' razoružala nemačka vojna policija zato što je odgovorna za zverstva izvršena nad srpskim narodom, i da su vojnici Vermahta osudili nekoliko ustaša koji su bili krivi za masakre, među kojima i katoličkog sveštenika Matu Gavranovića<sup>51</sup>.

Šef nemačke obaveštajne službe za Jugoistočnu Evropu, Valter Hagen, zapisao u svojim memoarima: "Prava smrtna mržnja izražavana je protiv Srba i Jevreja (Hrvatske) koji su službeno proglašeni *flogelfrei*, tj. s njima se moglo raditi što god želite i nekažnjeno ih ubijati... Pokolji kakvim do tada nije bilo ravnih organizovani su u leto 1941... Sistematski su uništavana čitava sela... Čitava područja (Hrvatske) bila su izložena masovnim ubistvima"<sup>52</sup>.

Godine 1942.1. marta kapetan Vermahta Artur Hefner podnosi izveštaj generalu Glajzeu fon Horstenauu u kojem piše:

"Pre otprilike nedelju dana u selima Drakulići i Šargovac u okolini Banja Luke, ubijeno je oko 2300 osoba, uglavnom žena i dece. Da bi opravdale ovu akciju ustaše su prizvale činjenicu da je stanovništvo ovog područja planiralo miniranje rudnika uglja "Lauš". U stvari, uzrok ovog novog pokolja su redovnici jednog obližnjeg franjevačkog samostana... Pre otprilike dve nedelje glava jednog partizana izložena je na vrhu jednog koca na glavnom trgu u Brčkom, po običaju iz turskog doba. Kada su Hrvati zatražili objašnjenje ovog varvarskog čina kod kotarskog načelnika, ovaj im je odgovorio na čudan način, objašnjavajući da je ta odrubljena glava izložena na kocu samo radi identifikacije zato što se verovalo da se možda radi o glavi vođe ustanka u Srbiji, gene-rala Draže Mihailovića... Nedavno su se u Brčkom pojavile ustaše odnekud sa strane, natovarile su na kamione čitav magazin tri velika dućana

mešovite robe u vlasništvu Srba, zatim su se izgubili, ne ostavljajući vlasnicima nikakvu priznanicu. Ustaše su odbile da

Juni 1942: ustaški koljači poziraju za fotografisanje pre nego pređu na klanje mladog Srbina Branka Jungića iz sela Grbavca.

Gore: streljanje dvojice Srba ispred jame koju su morali sami iskopati (Sremska Mitrovica, avgust 1942).

Dole: ustaški oružnici za vreme pokolja.

Ustaše pokazuju jedan "trofej" za vreme pokolja koji su izvršili u Drakulićima februara 1942.

Gore: ustaški oružnici odsecaju glavu jednom Srbinu.

Dole: grozno unakaženo telo jednog mladog Srbina.

Ustaški bojovnik iz "Crne Legije" pozira, držeći u rukama odsečenu glavu jednog četnika.

Iznad: slika za uspomenu grupe ustaša u jednoj grobnici u blizini logora Jasenovac, na gomili leševa.

Desno, gore: ustaški koljači u jednoj zajedničkoj grobnici.

Dole: u jednoj šumi ispod Kozare zakopavaju se leševi Srba nakon pokolja(1941).

Podnilačje\*, juni 1945: pravoslavni verski obred posle ekshumacije 114 leševa Srba koje su zaklale i zakopale ustaše u zajedničku grobnicu 1941.

Gore: žene i deca koje su poklale ustaše u selu Vurunama (okolina Bosanskog Novog), 1941.

Desno, gore: telo jednog dečaka kojem su Pavelićevi koljači odsekli glavu.

Dole: neka od 149 srpske dece koje su zaklale ustaše 31. jula 1942. u pravoslavnoj sabornoj crkvi u Sadilovcu.

Gore: ustaški oružnici i nemački vojnici posle pokolja u Bosanskom Brodu, 26. septembra 1941.

Dole: ustaški oružnici poziraju nakon što su unakazili leš srpskog industrijalca Miloša Teslića u Sisku.

Slika jedne zajedničke grobnice u blizini logora Jasenovac.

Iznad: operacija identifikovanja nekih žrtava u logoru Jasenovac (april 1945).

Levo: mnogi leševi poklanih Srba i Jevreja bacani su u vode reke Save i zaustavljali su se na nasipima.

Iznad: leševi Srba koje su ustaše obesili u blizini logora istrebljenja Jasenovac.

Dole: katolički sveštenik, ustaški oružnik i nacistički vojnik, trojstvo balkanskog holokausta.

daju bilo kakva objašnjenja u vezi svojih zastupnika i odredišta na koja voze robu, pa je ova zaplena podigla na pobunu i hrvatsko i muslimansko stanovništvo" <sup>53</sup>.

Talas pokolja koje su ustaše diktatora Pavelića pokrenule u proleće-leto 1941. u skladu s programom etničko-verske "čistoće", potiču stalni pozivi na rasnu mržnju koje širi

Poglavnikova propaganda, a često i propovedaonice katoličke crkve. U proleće 1942 - prema proceni kardinala Ežena Tiserana - broj žrtava pokolja već je prešao 350 hiljada <sup>54</sup>. Početkom 1943. ovaj zverski krstaški rat poprimiće obeležja protivpartizanskog rata, zadržavajući još uvek originalno etničkorasno obeležje. 1945, na kraju ustaške diktature broj žrtava u balkanskom holokaustu biće procenjen između 700 hiljada i jednog miliona, tj. između 10 i 15 odsto ukupnog stanovništva Nezavisne Države Hrvatske (procenat koji se penje na 30-40 odsto ako se uzme u obzir samo srpsko stanovništvo) <sup>55</sup>.

Nemački istoričar Valter Gerlic će pisati: "Nažalost, jedna od prvih mera koje je primenio katolički ustaški režim bio je užasni vojni poduhvat istrebljenja uperen protiv stanovništva koje je pripadalo grkopravoslavnoj veroispovesti" <sup>56</sup>.

U jednom izveštaju koji je potpisao generalmajor Ernst Fik, komandant SS brigade od 16. maja 1944, a koji je upućen vrhovnom komandantu SS trupa, rajhsfireru Hajnrihu Himleru, zapisano je: "Ustaška strana je katolička. Loše je vođena, nema discipline, nije pouzdana u borbi i poznata je po tome što je pobila balkanskim metodima između 600 i 700 hiljada osoba različite vere i različitih političkih mišljenja... Sami sebe su nazvali 'SSHrvati'" <sup>57</sup>.

Druga svedočenja o etničkoverskim pokoljima od strane ustaša daju italijanski vojnici koji su u Hrvatskoj bili u okviru musolinijevskih okupacionih trupa.

Prilikom dolaska u Ljubinje italijanski vojnici iz divizije »Cacciatori delle Alpi« (Alpski lovci) nalaze gomile leševa s izvađenim očima, decu s odsečenim stopalima, rasporene trudne žene <sup>58</sup>.

Pukovnik Đuzepe Andelini, komandant jednog puka divizije »Re« (Kralj), zapisaće u svojim memoarima: "Na hiljade Srba behu oslepljeni i zverski mučeni, čitave porodice su masakrirane bez ikakvog obzira na pol i dob. Organizatori i izvršioc i često su slavili klanje veselo se časteći, kao kad su avgusta 1941. proslavili ubistvo sina direktora srednje škole u Gospiću koji je bio njihova hiljadita žrtva" <sup>59</sup>.

Slična svedočenja daće i mnogi drugi italijanski vojnici, kao poručnik Salvatore Loj, očevidac desetak pokolja <sup>60</sup>; ili pešadijski oficir Enco Gataldi, koji će pisati o "pokoljima koje su počinili Hrvati tokom 1941. i 1942. odvođeci na klanje 356 000 pravoslavaca i više desetina hiljada Jevreja" <sup>61</sup>.

Druga svedočenja nalaze su u izveštajima italijanskih novinara poslatih u Hrvatsku, koji su objavljivani uprkos cenzuri italijanskog fašističkog režima. Dopisnik Roberto Batalja, na primer, piše: "Hrvati su pokrenuli čin potpunog uništenja Srba i gotovo da su uspeali u tome" <sup>62</sup>. Dopisi Korada Zolija, objavljivani u bolonjskom dnevnom listu »Il Resto del Carlino« od septembra 1941. opisuju ustaške pokolje i optužuju aktivnu saradnju franjevačkih fanatičnih i surovih fratara u njima <sup>63</sup>.

General Furio Monticeli, u to vreme komandant divizije »Sasari«, izjaviće dnevnom listu »Il Tempo« od 9-10 septembra 1953:

"Dvadeset godina mržnje eksplodirale su u pokolju koji je u kratkom vremenskom razdoblju rezultirao istrebljenjem 350 hiljada Srba i više desetina hiljada Jevreja... Svi oni su ubijeni u neverovatnim mukama... Sve može lako da se utvrdi i da se pokaže u svoj grozoti... Užas koji su ustaše počinile na srpskim devojkama prevazilazi svaku pomisao... Stotine fotografija potvrđuju zločine koje su pretrpele malobrojne preživjele: ubodi nožem, iščupani zubi i jezik, izvađene oči, odsećene dojke, sve to se dešavalo nakon što su bile silovane. Preživjele smo prihvatali u naše bolnice radi lečenja..."

Godine 1942, 8. februara hrvatski političar Prvoslav Grizogono, vatreni katolik, bivši ministar raznih jugoslovenskih vlada, upućuje zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu sledeće pismo:

"Pišem Vam kao čovek čoveku, kao kršćanin kršćaninu. Već više meseci nameravam da to uradim, nadajući se da će zastrašujuće vesti koje stižu iz Hrvatske prestati da bih mogao da se koncentriram i pišem u miru. Tokom poslednjih deset meseci Srbi se ubijaju i uništavaju u

Hrvatskoj na najbrutalniji način, dok se njihova imovina, procenjena na više milijardi dinara, oduzima. Crvenilo od srama i srdžbe pokriva lice svih poštenih Hrvata.

Pokolj Srba počeo je od prvog dana stvaranja Nezavisne Države Hrvatske (vidi Gospić, Gudovac, Bosanska Krajina itd.) i nastavio se bez prekida sve do danas. Užas se ne sastoji samo u ubistvu. Pokolj uključuje sve: starce, žene i decu, i praćen je varvarskim mučenjima... Reke Sava i Drava, Dunav, s njihovim pritokama, odnele su na tisuće i tisuće srpskih mrtvaca. Na nekima je pisalo: "Pravac Beograd, za kralja Petra". U jednom čamcu koji je donela matica Save bila je hrpa dečjih glava s glavom jedne žene (verovatno jedna od majki te dece) s natpisom: "Meso za Jovanovu tržnicu u Beogradu".

Slučaj Mileve Božinić iz Stabanjca posebice je strašan: sin joj je izvađen iz utrobe. Tu je i slučaj pečenih glava u Bosni, posuda punih srpske krvi, slučaj Srba koji su bili prisiljeni piti još toplu krv svojih najdražih koji su ubijeni. Bezbrojne žene, devojke i devojčice - majke pred kćerima i kćeri pred majkama - silovane su ili su slate u ustaške logore da ih uslužuju. Silovanja su vršena i na oltarima pravoslavnih crkava. U blizini grada Petrinje jedan momak je prisiljen da siluje vlastitu majku. Pokolj Srba u pravoslavnoj crkvi u Glini bez presedana je u povesti.

Postoje detaljna izvešća o svim ovim grozotama. I sami Nemci i Talijani ostali su preneraženi ovim zločinima. Oni su snimili fotografije bezbrojnih slučajeva ovakvih pokolja. Nemci kažu da su Hrvati tako postupali i u Nemačkoj za vreme tridesetogodišnjeg rata i da zbog tog razloga još postoji geslo "Sačuvaj nas Bože kuge, gladi i Hrvata". Nemci (iz pokrajine Srem) preziru nas zbog ovoga i ponašaju se mnogo čovečnije prema Srbima. Talijani su fotografisali jednu posudu u kojoj je bilo više od tri kilograma srpskih očiju, jednog Hrvata koji je nosio ogrlicu od srpskih očiju, dok je jedan Hrvat rodом iz Dubrovnika nosio kaiš sa kojeg vise jezici koji su odrezani Srbima.

Užasi logora, gde su tisuće Srba ubijeni ili su umrli od nepogoda, gladi ili hladnoće, previše su strašni da bi se o njima pričalo.

Nemci pričaju o jednom logoru u Lici gde su se nalazile tisuće Srba, ali kada su oni stigli našli su prazan logor preplavljen krvlju i pun krvavih odevnih predmeta. Kažu da je u tom logoru izgubio život jedan srpski vladika. Tisuće i tisuće Srba nalaze se sada pred mučenjem u Jasenovcu gde provode ovu surovu zimu u drvenim barakama bez slame i krova, preživljavajući od dva krompira po glavi dnevno. Treba otići u Aziju u doba Tamerlana ili Džingis kana, ili u plemensku Afriku žednu krvi da bi se našlo nešto slično.

Ovi događaji prekrili su sramotom ime Hrvatske na više stoleća. Ništa nas neće nikada moći osloboditi te sramote. Nećemo čak moći pričati ni poslednjem balkanskom bedniku o tisućetnoj hrvatskoj kulturi, jer ni Cigani nisu nikada izvršili takve grozote.

Zašto ovo pišem Vama koji niste politička ličnost i koji ne možete snositi odgovornost za sve to? Evo zašto: naša Katolička crkva sudeluje na dva načina u svim ovim varvarskim zločinima bez presedana koja su više nego bezbožna...

Veliki broj pripadnika klera, sveštenika, redovnika i članova hrvatske mladeži aktivno sudeluju u svemu tome. Bilo je slučajeva u kojima su katolički sveštenici postajali gvardijani logora i ustaški pomagači, odobravajući tako mučenja i pokolje kršćana. Jedan katolički sveštenik osobno je ubio vlastitim rukama jednog pravoslavnog duhovnika. Nisu to mogli raditi bez dozvole njihovog biskupa zato što bi tada izgubili položaj i bili podvrgnuti pravdi. Kako se to nije dogodilo znači da su im njihovi biskupi dali odobrenje.

Na drugom mestu Katolička crkva je iskoristila sve za prekrštavanje Srba koji su preživeli. I tada, dok se zemlja još pušila od od krvi tih nevinih žrtava, dok se plač razlegao iz grudi preživelih, sveštenici, redovnici i vernici (katolički) u jednoj ruci su držali ustašku kamu a u drugoj misale i brojanice.

Sva pokrajina Srem preplavljena je lecima - koje je sastavio katolički biskup Aksamović i koji su po njegovoj naredbi tiskani u Đakovu - koji traže od Srba da spase život i imanja

prekr-štavajući se u katolicizam. Kao da naša Crkva želi da pokaže da ona može uništiti duše kao što ustaške vlasti uništavaju tela.

Ima još veća prljavština na Katoličkoj crkvi budući da su u isto vreme brojne pravoslavne crkve i svi pravoslavni manastiri oduzeti, a njihova dobra opljačkana kao i mnoga povesna blaga. Nije pošteđena ni Patrijaršija u Sremskim Karlovcima.

Sve ovo nasilje nad savešću i razumom bacilo je još više sramote na našu naciju i na ime Hrvatske" <sup>64</sup>.

Ovo pismo monsinjoru Stepincu nije prvi pokušaj Hrvata Grizogona da od katoličke hijerarhije zatraži da se suprotstavi ustaškom genocidu: već 24. juna 1941. Grizogono je uputio jednu poslanicu katoličkom nadbiskupu u Beogradu, monsinjoru Ujčiću, potičući ga da se angažuje kod Vatikana da se zaustavi ustaško istrebljenje Srba u Hrvatskoj. Ali Rimska crkva je ćutala, a ćuti i primas Zagrebačke nadbiskupije. Vatikan i monsinjor Stepinac se pretvaraju da su gluvi i slepi. Pokolji se tako nastavljaju.

## ITALIJANSKE TRUPE U HRVATSKOJ

Aprila 1941. italijanske okupacione trupe hrvatski narod je primio s izvesnom naklonošću. Ali mesec dana kasnije, kada Rimski ugovor ratifikuje imperijalistički karakter musolinijevskog prisustva, klima zahlađuje: hrvatsko javno mnjenje neprijateljski se odoosi prema aneksiji do-brog dela Dalmacije od strane Italije što otvara put novom iredentizmu koji pothranjuje diktator Pavelić, koji je uvek više vezan za hitlerovsku Nemačku. I sami Nemci duvaju u vatru raspirivanja napetosti između Italije i Hrvatske <sup>65</sup>, izazivajući određeni svenarodni konsenzus.

I hrvatski katolički kler aktivno učestvuje u prohitlerovskoj i antimusolinijevskoj propagandi. Simptomatičan je jedan članak objavljen u "Nedelji", "križarskom" tjedniku koji je blizak zagrebačkoj kuriji, 27. aprila 1941: "Bog koji vlada sudbinom naroda i vlada, sdašćima kralje-va, dao nam je Antu Pavelića i naveo je Adolfa Hitlera, vođu prijateljskog i savezničkog naroda, da angažira svoje trupe za uništenje naših ugnjetača da bismo mi osnovali svoju Nezavisnu Državu Hrvatsku. Neka je slava Bogu! ... Naša zahvalnost Adolfu Hitleru i bezuslovna odanost Anti Paveliću, našem vođi" - Musolini i italijanska intervencija otvoreno se ignorišu <sup>66</sup>.

Italijanske snage stacionirane u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imaju pravni plašt "Trupe stacionirane na teritoriji prijateljske savezničke nezavisne države": njihova je funkcija da podrže prve korake nastajuće države bez ikakvog mešanja u njene unutrašnje poslove (iako je očito da razmeštaj velikih vojnih jedinica na balkanskom prostoru ima prvenstveno za cilj da zaštiti musolinijevske interese).

Ali pokolji koje vrši ustaški režim izazivaju užas kod italijanskih vojnika, koji se, kršeći princip svoje "nenadležnosti" koju je potvrdio Rim, često suprotstavljaju zverstvima Poglavlikovih koljača, a u nekoliko slučajeva staju u zaštitu progonjenih Srba i Jevreja. Reč je o usamljenim događajima koji italijanske vojnike izlažu ozbiljnim opasnostima: takav je, na primer, slučaj ađutanta Abatea koga su ustaše ubile zato što se pobunio protiv pokolja <sup>67</sup>. Drugi primer je iz Gračaca, kada su italijanski vojnici otvorili vatru na Pavelićeve oružnike da bi ih sprečili da pobiju nekoliko stotina Srba <sup>68</sup>.

U nekoliko slučajeva ustaška zverstva izazivaju reakciju Srba. Došlo je, na primer, do dizanja ustanka u Lici 27. jula 1941 <sup>69</sup>, tokom kojega srpski narod uspeva da nadvlada hrvatske oružnike. Ta nova situacija navodi italijansku vojsku da proširi okupaciju sve do demarkacione linije sa zonom nemačkog uticaja, pa će ovo prisustvo spasiti život i imanja brojnih srbopravoslavaca <sup>70</sup>. Posle rata general Roata pripisaće II italijanskoj armiji spas 600 hiljada srbopravoslavaca i nekoliko hiljada Jevreja <sup>71</sup>.

Iako je preterana pohvala ministra Jugoslovenske kraljevske vlade u izgnanstvu Branka Miljuša (koji će pisati da je "Italijanska vojska proširila okupaciju da bi stala u zaštitu progonjenih") činjenica je da prisustvo italijanske vojske u Hrvatskoj ima i pozitivnih aspekata. Italijansko prisustvo, na primer, prekida progone na verskoj osnovi i prisilna "prekrštavanja" <sup>72</sup>, izazivajući ne samo proteste ustaša nego i nezadovoljstvo lokalnih katoličkih verskih vlasti. U jednom pismu adresovanom na nadbiskupa Stepinca, od 7. novembra 1941, biskup mostarski, Alojz Mišić, piše: "Talijani su se vratili i preuzeli su civilnu i vojnu vlast. Šizmatičke crkve su oživele, a pravoslavni sveštenici, ranije sakriveni, sada su se ponovo pojavili. Talijani pokazuju naklonost prema Srbima, a strogo prema katolicima" <sup>73</sup>. Čim je dobio ovo pismo, monsinjor Stepinac odmah se angažuje i upućuje protestno pismo "kavaljeru Rafaelu Kazertanu, italijanskom izaslaniku u Hrvatskoj", u kojem piše:

"Da takvo stanje stvari ima versko, a ne samo političko i nacionalno obeležje, očito je. Osim toga mora se primetiti da je talijanski narod veoma katolički i da ima sreću da u svom glavnom gradu ima Kristovog namesnika, poglavara Katoličke crkve, što čini osjetljivijim svaki skandal koji naprave pripadnici plemenitog talijanskog naroda, kada vređaju pravo stanovništva koje živi na anektiranim i okupiranim hrvatskim teritorijama. Tako se desilo da se na hrvatskim teritorijama koje je anektirala Italija zapaža stalna dekadencija verskog života, kao i izvesna težnja prelaska sa katolicizma na šizmu. Krivica i odgovornost pred Bogom i poveću pripašće katoličkoj Italiji ako će ovaj najkatoličkiji deo Hrvatske to prestati biti u budućnosti. Versko obeležje problema o kojem govorim nameće mi versku dužnost da Vam kažem jasno i otvoreno gore pomenuto, budući da sam ja odgovoran za duhovno dobro Hrvatske" <sup>74</sup>.

Slovenski istoričar Leon Poljakov dokumentovao je neslaganja i napetosti između Nemaca i italijanskih vojnih vlasti u vezi s progonom jevrejskog naroda u Hrvatskoj <sup>75</sup>.

U jesen 1942. ustaška diktatura i nacistički okupatori nastoje da skrate vreme antisemitskog "konačnog rešenja" i vrše pritisak na italijanske vlasti da predu na čišćenje i izručenje Jevreja koji se nalaze u zonama pod kontrolom musolinijevskih trupa. Iz Rima je odmah poslata naredba da se izvrši popis stanovništva, da se izruče stanovnici jevrejske vere; ali u Italijanskoj vojnoj komandi u Hrvatskoj nastaje prava zbrka, kao što svedoči poverljiva beleška Vrhovne komande, III odeljenje, Služba opštih poslova:

"1. Primaju se k znanju planovi sadržani u depeši Ministarstva inostranih poslova i pribavljaju se traženi podaci u vezi približnog broja Jevreja koji su prebegli u zonu koju mi kontrolišemo (obala i Mostar).

2. Dajemo na znanje da skoro celom Trećom zonom kao i delom Druge sada direktno upravljaju hrvatske vlasti koje praktično mogu da rade što god hoće.

3. Čak i u ono malo centara Treće zone koju su do sada štatile naše trupe, italijanske vojne vlasti... nisu pravile nikakve probleme Hrvatima da predu na nova hapšenja i internacije Jevreja (to se nedavno desilo u Karlovcu).

4. Jevreji koji su se sklonili u Mostar i u nekoliko centara na obali pod našom direktnom kontrolom relativno su malobrojni i najveći deo njih pripada teritorijama Prve zone... Da bi se povinovala uputstvima iz Rima, Supersloda (Vrhovna komanda Italijanskih snaga u Dalmaciji i Sloveniji) će početi da pravi izbor među izbeglim Jevrejima i da identifikuje one koji su hrvatski.

5. Treba pretpostaviti da ovi poslednji predstavljaju veoma ograničen broj budući da su najveći deo Jevreja koji su živeli u Hrvatskoj ili u Drugoj i Trećoj zoni ustaše masakrirale prošlog leta (naročito u koncentracionim logorima u Gospiću i Pagu).

6. Da bismo postupili prema navedenim uputstvima ne možemo a da ne predložimo da će izručenje Jevreja koji su izbegli u zonu pod našom komandom:

a) naneti veliki udarac ugledu italijanske vojske u celoj Hrvatskoj i na Balkanu;

b) biti protumačeno od svih kao kršenje garancija koje smo svojevremeno dali stanovništvu okupiranih zona (garancije koje su izričito isključivale svaku versku i rasnu diskriminaciju);

c) imati negativan odjek i kod pravoslavnog stanovništva koje bi moglo da se uplaši da će takođe biti predano ustaškim "divljacima", a takav strah bi mogao imati ozbiljne posledice na stanje duha širokih masa i na uspostavljanje mira u zemlji.

7. Na kraju je slobodno pretpostaviti da je nemački predlog dat na nagovor Hrvata koji su više puta uzaludno upućivali isti takav zahtev našim vojnim vlastima; isto tako je slobodno misliti da cilj Hrvata ovim zahtevom za izručenjem retkih preživelih Jevreja nije toliko odbrana zemlje od te rasne manjine koliko način da se izvrše neke lične osvete, a iznad svega da se domognu dobara i vrednosti koje internirci još poseduju".

Italijanski ministar inostranih poslova iz Rima potvrđuje ovu uredbu i 3. novembra 1942. komandant II italijanske armije, Vittorio Ambrozio, piše Opštem odseku Glavnog štaba, potvrđujući da italijanska vojska izvršava naređenja, ali iznosi sledeće primedbe:

"U skladu s gornjim naredbama II armija trenutno koncentriše Jevreje u određenim mestima Druge zone (oko 3000 lica, od kojih je više od polovine predstavljaju žene i deca). Ovo okupljanje prethodi njihovoj predaji Hrvatima, koji ih sa svoje strane predaju Nemcima. Ovi poslednji ne kriju da je njihov cilj da pređu na nasilno ubijanje tog sveta... Ako se do izručenja i zatim do ubijanja želi stići po svaku cenu, trebalo bi barem izbeći da italijanska vojska uprlja ruke u toj raboti".

Otpor i primedbe italijanskih vojnih vlasti u Hrvatskoj navode Rim na oklevanje. I to dotle da se aktivira Ante Pavelić lično, koji traži hitnu intervenciju Joahima fon Ribentropa kod italijanskog režima. Hitlerov ministar inostranih poslova uspeva da isposluje od Musolinija naredbu o hitnom progonu hrvatskih Jevreja iz italijanske zone, to jest njihovu moguću osudu na smrt. General Mario Roboti, komandant italijanskih trupa u Sloveniji i Dalmaciji, biva pozvan u Rim, zajedno s generalom Alesandrom Piriciom Birolijem (guvernerom Crne Gore), da primi ovu preciznu naredbu koju su dogovorili Ribentrop i Musolini. Ali general Roboti uspeva da ubedi Dućea da povuče naredbu, iako na poluzvaničan način.

Oklevanjem, italijanske trupe uspevaju da ne izruče ustašama i nacistima preživele Jevreje koji se nalaze na teritorijama pod njihovom jurisdikcijom, tako da će komanda Druge armije dobiti jedno pismo zahvalnosti u ime 1611 Jevreja koji su se spasli deportacije i smrti.

U Hrvatskoj će biti na hiljade Jevreja i srbopravoslavaca čiji će život biti spašen zahvaljujući italijanskoj jurisdikciji <sup>76</sup>. Mnogi od njih će biti internirani u italijanske koncentracione logore, kao što je bio logor na Rabu, gde će trpeti glad i nasilje, ali će uspeti da prežive istrebljenje.

Sasvim drugi predznak ima akcija italijanskih vojnih snaga u Dalmaciji, Hrvatskoj i Sloveniji prema onima koje musolinijevska propaganda definiše kao "pobunjenike": to jest prema jugoslovenskim partizanima koji se bore za oslobođenje domovine od nacifašističkih napadača.

Antipartizanska represija italijanske vojske veoma je oštra i vrše je svi rodovi (ali se po žestini ističu fašistička milicija i alpinisti) i ni u čemu ne zaostaje za antipartizanskom represijom koju sprovode nacističke trupe.

"Dupli kolosek" italijanske vojske u Jugoslaviji prikazaće jezgrovito Edvard Kardelj u jednom izveštaju koji je podneo Titu 29. marta 1942: "S jedne strane (Italijani) pale sela i okrutno deportuju stanovništvo u koncentracione logore... S druge strane ima jedinica koje prikupljaju begunce, dovode ih na ruševine kuća koje se još dime, daju im ponešto hrane, a sami vojnici im pomažu da obnavljaju kuće uništene u vatri. Ludačke stvari!" <sup>77</sup>.

U praksi, italijanska vojna represija u Hrvatskoj imaće uvek i samo karakter antipartizanskog rata bez ikakvog saučesništva s progonima koje su vršile ustaše i nacisti na etničkoverskoj osnovi.

### III HRISTOVA USTAŠKA HRVATSKA

#### BOŽIJA TVOREVINA

Pre 1941. Hrvatska katolička crkva godinama je trpela nepravde i šikaniranja. Bivši monarhistički režim jugoslovenske države koji je bio pod srpskom hegemonijom uvek je favorizovao srbopравoslavnu veroispovest na štetu drugih obreda (koje je režim samo tolerisao) <sup>1</sup>. Ali potpuna i aktivna podrška hrvatskog katoličkog klera ustaškoj diktaturi nije prosto reakcija na višegodišnje nepravde, nego je to aktivno učešće u stvaranju Nezavisne Države Hrvatske zamislio nacifašista Pavelić a podržali Hitler i Musolini. Uostalom - to smo već videli - duhovno uporište ustaške ideologije predstavlja najmračniji katolički fanatizam.

Po mišljenju historičara Falkonija u saučesništvu katoličkog klera s Pavelićevom diktaturom "odlučujući je bio krajnje verski karakter ustaškog pokreta koji je u izvesnom smislu želeo da obnovi staro hrvatsko kraljevstvo koje je imalo vazalski odnos prema Papi" <sup>2</sup>. Poglavnikov pokret "u ime Boga" karakteriše ekstremni katolicizam koji ga jasno razlikuje od nemačkog nacionalsocijalizma i italijanskog fašizma; već u godinama ilegalne aktivnosti Pavelićev pokret je pridobio mnoge aktiviste u delovima hrvatskog klera i bez pune podrške veoma rasprostranjene i hegemonске Katoličke crkve hrvatska država ne bi mogla ni da nastane.

Gotovo svi katolički sveštenici i njihova bratstva daju, dakle, punu i osvedočenu podršku novonastaloj ustaškoj diktaturi. Podršku koja ide čak do gordog i otvorenog saučesništva i posle prvih etničkih pokolja. Kao primer navešćemo jedan članak koji je 10. aprila 1942. objavljen u novinama "Vrhbosna", a čiji je potpisnik Dragutin Kamber, sekretar sarajevskog nadbiskupa Ivana Šarića: "(Možemo) ustvrditi, bez bojazni da budemo opovrgnuti, da smo se mi hrvatski katolički sveštenici od samog početka našli u veoma velikoj većini na strani onih ljudi koji su pripremili došašće Nezavisne Hrvatske. Ova država je naša tvorevina".

Godine 1941, 21. aprila službeni organ Zagrebačke nadbiskupije, "Katolički list", komentarišući napad na Jugoslaviju od strane nacifašističkih trupa, dolazak Pavelića u Zagreb i uspostavljanje ustaške diktature, takve događaje pripisuje "Svemogućem Providenju":

"Ovi su događaji omogućili stvaranje Nezavisne Države Hrvatske. Zato je hrvatska država činjenica. Naši preci su je u sebi nosili stolicima kao ideal sve dok je Svemogućе Providenje nije ostvarilo u letu velikog narodnog jubileja. Katolička crkva koja 1300 leta duhovno vodi hrvatski narod u svim teškim i veselim vremenima, sjedinjuje svoju radost s radošću hrvatskog naroda u ovim danima uspona i ponovnog sticanja državne nezavisnosti".

Isti ovaj "Katolički list" - čiji je pročelnik nadbiskup zagrebački monsinjor Stepinac - u broju 41 od 7. juna 1941. objavljuje članak pod naslovom "Nezavisna Država Hrvatska", čiji je potpisnik kanonik Janko Penić (urednik časopisa), u kojem se slavi ustaški diktator Pavelić: "Po-glavnik je vratio Katoličkoj crkvi njenu drevnu, tradicionalnu božansku vlast koja je u staroj Jugoslaviji znatno trpela. Poglavnik posvećuje veliku pažnju veri i čudima".

Puna podrška Hrvatske katoličke crkve ustaškoj diktaturi uspeva da potvrdi čak i antisemitski fanatizam. O tome svedoči katolički časopis "Glasnik sv. Ante", po statutu posvećen kultu Sv. Ante, koji u broju 5-6 iz juna 1941. piše:

"U Hrvatskoj ima preko 30 000 Židova. U zagrebačkoj oblasti ima ih 12 000... U našim najsiriromašnijim krajevima (Lika, Hercegovina, Gorski Kotar, Dalmatinska Zagora i dalmatinski otoci) nema nijednog Židova zato što tamo nemaju prigodu da pljačkaju. Poglavnik je izjavio da će židovsko pitanje biti korenito rešeno".

Katolička akcija (koju je organizovao i razvio lično monsinjor Stepinac), "Veliko bratstvo križara", Akademska udruga "Domagoj", Katolička studentska udruga "Mahnić", "Velika unija križarskih sestara", brojne župne crkve, rekreativni kružoci, katoličke škole i konvikti:

sva struk-tura Hrvatske katoličke crkve mobiliše se na podršci i širenju ustaške ideologije i na ubeđivanje vernika da je Bog blagoslovio surovu Poglavnikovu diktaturu.

Zatrovano naročito fanatičnim misticizmom jeste društvo "Križara" čiji je simbol očito krst. Nastali 1920. kao "Hrvatski orlovi", 1941. "Križari" broje 540 lokalnih sekcija, sa oko 30 hiljada upisanih članova (studenti, seljaci, radnici), razvijaju burnu aktivnost (sastanci, seminari, konferencije, logorovanja). Raspolažu sa dva organa štampe: nedeljnikom "Nedelja", koji je namenjen križarima, i mesečnikom "Za veru i dom", namenjenim križaricama. Dolaskom Ante Pavelića križari masovno postaju militantne ustaše, a njihovi rukovodioci prve starešine diktature: predsednik "Križara", Feliks Njedžilski\*, postaje viceprefekt i vođa Ustaške mladeži.

"Križarska" propaganda predstavlja bogohulnu mešavinu ustaške apologije i verskog fanatizma, kao što piše u časopisu "Nedelja" od 6. jula 1941: "Ustaška Hrvatska biti će Isusova i naša, i ničija druga. Sav hrvatski narod, od našega voljenoga Poglavnika do najmanjega deteta, osetio je u ovim danima Isusovu ruku". Mesec dana kasnije "Nedelja" objavljuje članak pod naslovom "Križari u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", u kojem se tvrdi: "Kako god čvrsto verujemo u Boga tako čvrsto verujemo u Poglavnika... Ispunjava se pravda, padaju naši protivnici". Razni predstavnici križarskih organizacija koje su rasute po provinciji, kao ona u Gospiću (na čijem čelu se nalazi ustaški prefekt Jurica Frković), sarađuju na organizovanju masovnih pokolja. Za vreme jednog prijema priređenog za "Križare" u jesen 1942. monsinjor Stepinac će ih ovako pozdraviti: "Neka naš današnji sastanak posluži kao nadahnuće vašem radu i neka bude potvrda radnog i svestranog obeležja vaše organizacije"<sup>3</sup>.

Puno saučesništvo Hrvatske katoličke crkve s ustaškom diktaturom ozvaničeno je 26. juna 1941, kada prilikom svečanog susreta najviših dostojanstvenika Crkve i Poglavnika, monsinjor Stepinac jamči Paveliću "vernu i lojalnu saradnju za veliku budućnost naše domovine"<sup>4</sup>. Saradnju koju primas Hrvatske potvrđuje u brojnim javnim prilikama, često prisustvujući i svečanostima ustaškog režima i okupacionih nacifašističkih snaga: u svojstvu zagrebačkog nadbiskupa Stepinac, na primer, prisustvuje svečanom otvaranju Sveučilišne nedelje za nemačku i hrvatsku vojsku 1941, te inauguralnoj svečanosti Kongresa koji je organizovan u Zagrebu 28. oktobra 1941 (u čast proslave godišnjice fašističkog marša na Rim).

Političkoideološkoverski sporazum između poglavnika i monsinjora Stepinca veoma je konkretan: ustaški režim postavlja sebi cilj da Nezavisnu Državu Hrvatsku pretvori u jedinstvenu zemlju u svetu - na stranu grad Vatikan - koja će biti nastanjena samo vatrenim katolicima; a katolički kler odaje Paveliću dužno priznanje. Kanonik Kolarek, u "Katoličkom listu" od 8. avgusta 1941. označuje Poglavnika kao "prvog sina hrvatskog naroda", "obnovitelja hrvatske države", "povesnu ličnost koja se nije videla stolicima", i zaključuje da je "hrvatska država činjenica koju su generacije nosile u svom srcu kao ideal sve dok ruka Providenja (preko Ante Pavelića) to nije ostvarila".

"Narodne novine", službeni organ Nezavisne Države Hrvatske, od 5. maja 1941. objavljuju "Zakon o verskom prekrštavanju", potpisan od ministra obrazovanja i bogoštovlja Mile Budaka i Poglavnika. To je zakonski akt koji se nalazi u funkciji programa etničkoverskog "čišćenja", već najavljen u javnim nastupima ustaških poglavara, a koji predstavlja brutalan diktat Srbima (hrišćanskopravoslavne vere): ili se pokatoličiti ili umreti<sup>5</sup>.

"Katolički list", službeni organ zagrebačke kurije, 15. maja 1941. objavljuje cirkularno pismo iz ureda monsinjora Stepinca koje određuje Srbe kao "otpadnike Katoličke crkve", i oduševljeno pozdravlja donošenje zakona koji obavezuje pravoslavce da se prekrste u katolike<sup>6</sup>. Iste novine 31. jula 1941. potiču ustašku diktaturu da ubrza proces nasilnog "prekrštavanja".

Godine 1941, 13. jula dok etničkoverski pokolji traju već nedeljama, udbinski župnik, don Mate Moguš, propoveda svojim vernicima:

"Do sada smo radili za katoličku veru molitvenikom i Isusovim križom. Došao je trenutak da radimo puškom i samokresom. Proterajmo iz Hrvatske ili istrebimo srpski narod. Biti će sretan kada Hrvatima podelimo srpsku zemlju. Ustaše će se boriti bespoštedno i nemilosrdno će trebati sve one koji nisu verni Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom Poglavniku i osnivaču. Gledaj, narode, ovih šesnaest ustaša pokraj mene. Oni imaju šesnaest tisuća kuršuma u pripojasnicama i ubiti će šesnaest tisuća Srba" <sup>7</sup>.

Tako počinje kampanja masovnog prisilnog "prekrštavanja" u katolicizam srpskog naroda koji je vekovima gajio pravoslavnu veru. Za dve godine biće 240 hiljada novokatolika, bivših pravoslavaca. O tome piše sam Štepinac u jednom memorandumu koji primas Hrvatske uručuje papi Piju XII prilikom dolaska u Vatikan maja 1943:

"Ogromna odgovornost koju imam kao biskup prestonice jedine katoličke države na Balkanu i kao mitropolit Hrvatske i Slavonije, primorava me da Vam s punom odgovornošću zabrinutog pastira iznesem pakleni plan o uništenju katolicizma na istočnoj obali Jadrana koji pripremaju neprijatelji Crkve u tim područjima.

Ovde ne govorimo o strašnoj sudbini koja bi zadesila katolike u Hrvatskoj u slučaju pobeđe boljševičke zveri i u slučaju da ista okupira ta područja koja spadaju u sferu Vaših interesa, a to je celi Balkanski poluotok i Dunavski bazen, kojem pripada i Nezavisna Država Hrvatska. U tom slučaju sudbina katolika u Hrvatskoj ne bi se uopšte razlikovala od katolika u Poljskoj i u Rumuniji, a o toj mogućnosti, od koje neka nas čuva Božja milost, ne želim ovde govoriti.

Sveti Oče, danas su oči celog čovečanstva koje krvavi tisućama rana uprte u Vas kao onoga koji po čudesnom značenju svoga imena treba da donese jadnom ljudskom rodu ono što mu je najpotrebnije, *pacem coeli*. Donoseći mir svetlu, Sveti Oče, mislite na naciju koja je uvek verna Kristu i Vama. Mlada hrvatska država, nastala u najstrašnijim i najtežim uslovima od svih država kroz više vekova, boreći se očajnički za svoj opstanak, pokazuje svim tim u svakoj prigodi, da želi ostati verna svojim slavnim katoličkim tradicijama i osigurati bolju i jasniju budućnost Katoličkoj crkvi u ovom kutku sveta. U suprotnom, njenim nestankom ili fatalnim smanjenjem - tisuće najboljih vernika i sveštenika bi s radošću žrtvovali svoj život da bi sprečili takvu strašnu mogućnost - ne bi bilo uništeno samo onih 240 000 prekrštenih iz pravoslavlja nego i sav katolički svet na tim teritorijama s crkvama i samostanima.

Po prirodnom redu stvari, ukoliko Bog ne učini veliko čudo, napredak katolicizma usko je vezan za napredak hrvatske države, njegov opstanak za njen opstanak, njegov spas za njen spas.

Sveti Oče, duboko verujući u Božiju Milost i u Božije Proviđenje, čije ste Vi izabrano oruđe, preporučujem Vašoj očinskoj skrbi i Vašim molitvama našu Nezavisnu Državu Hrvatsku, smatrajući da time u isto vreme preporučujem i na najbolji način Svetu Veru u mojoj domovini i na Balkanu" <sup>8</sup>.

Nasilna "prekrštavanja" u katolicizam na koja ustaška diktatura obavezuje srbopravoslavce zakonskom normom, integralni su deo programa etničkoverskog "čišćenja" koje čini osnovu Nezavisne Države Hrvatske kako su je zamislili nacifašisti. Jedna zločinačka praksa koja se revnosno sprovodi i koja opija Hrvatsku katoličku crkvu. Broj 38 novina Zagrebačke nadbiskupije, "Katoličkog lista", obaveštava da je "celo selo Budimci prekršteno u katolicizam 14. septembra 1941. Franjevački fratar Sidoje Šolc izvršio je pripreme radnje. Ovoj svečanosti su prisustvovali razni sveštenici i prefekt Baranje. Za vreme završnog banketa razgovaralo se i nazdravljalo u čast Poglavnika i Hrvatske".

Franjevac Sidoje Šolc, naveden u "Katoličkom listu", jedan je od najneumornijih "prekrštavača", pravi profesionalac za prisilna kolektivna "prekrštavanja". U Makloševcu, Zoljanima, Lisinama, Londžici, Granicama, Pojelićima, Partincima, Čenkovu, Kučancima,

Čaglinu, Našicama, Slatini, Sarvašu, Vukovcu, Balenicama, te u svim drugim središtima Našica i Slavonske Požege, fratar Šolc, uz pomoć ustaških oružnika, "prekrštava" stotine Srba pravoslavne vere, preteći im internacijom ili smrću. Pretnje koje nisu lišene nastavka, kao što će posvedočiti Petar Kovačević, učitelj iz Palenica: "Kada su se prekrstili u katolicizam učinili su to pod uticajem straha. Sidoje Šolc je bio na čelu katoličkih misionara koji su se okupili u srezu Našice. On je naredio ubistvo našeg popa Đorđa Babića, koji je uhapšen u toku noći i koji je strašno mučen. Ustaše su mu odrezale nos, uši i jezik i iščupali su mu bradu pre nego što su mu rasporili stomak" <sup>9</sup>.

Franjevačkog fratra Sidoja Šolca kasnije će ubiti jedna grupa Srba koji su se pobunili protiv nasilnog "prekrštavanja". "Katolički list" će mu rezervisati odgovarajući nekrolog: "Izgradnja slobodne države, kakva je ova koju mi vatreno priželjkujemo, tražila je žrtvu ovog novomuče-nika, koji je pao za veru i za katoličku Hrvatsku".

Mnogi drugi hrvatski sveštenici predano se lično angažuju na prisilnom "prekrštavanju" pravoslavaca u katolicizam; među ostalima: Mihailo Kuzmanić, Silvije Franković, Božidar Bralo, Franjo Herman, Augustin Juretić, Nikola Borić, Janko Kalaj; i fratri Ante Ženo, fra Vasilj, fra Glavaš, sve do groznog 'fra Satane' Filipovića Majstorovića (zapovednika logora Jasenovac) <sup>10</sup>.

Ustaška diktatura, vladinim dekretom br. 11689 od juna 1941, uspostavlja u Zagrebu poseban verski odsek zadužen za prekrštavanja, na čijem čelu se nalazio katolički sveštenik Dionis Juričević (starešina "misionara" zaduženih za "prekrštavanja").

Obraćajući se stanovnicima Staze, gde je došao da izvrši ko zna koje nasilno "prekrštavanje", Dionis Juričević ih upozorava ovim rečima: "Dobro znamo kamo ćemo poslati one koji izvole odbiti krštenje. Ovde u severnim krajevima već sam izvršio potpuno čišćenje, od dece u pe-lenama do staraca. I ako će biti potrebno, učiniti ću to i ovde zato što nije greh ubiti ni sedmogodišnje dete ako smeta našem ustaškom režimu... Neka vas ne prevare moje sveštenečke haljine. Znajte da ja, kada ustreba, uzimam šmajser u ruke i ubijam sve one koji se protive Državi i ustaškim vlastima" <sup>11</sup>.

Sveštenik Ivo Guberina, profesor Zagrebačkog sveučilišta i rukovodilac Hrvatske katoličke akcije, piše u "Hrvatskoj smotri" od 7. jula 1941: "Hrvatska će se čistiti od svih svojih otrova svim sredstvima, čak i mačem". Ovaj koncept će preuzeti i artikulirati Guberina 7. oktobra 1943, opet na stupcima "Hrvatske smotre":

"Izvesni elementi u Hrvatskoj, koji su za vreme Jugoslavije imali zadaću da likvidiraju nacionalni i državni organizam Hrvatske i da joj onemoguće život i spreče je u ulozi koju joj je namenilo Proviđenje (a to je uloga prethodnice katolicizma prema Istoku), posle pada Jugoslavije ostali su u hrvatskom organizmu a da nisu nimalo promenili svoje namere protivu Hrvata. Pri-rodno je pravo hrvatske države i naroda da izleči vlastiti organizam od ovog otrova. Ustaški pokret je počeo taj posao. On primenjuje sredstva kojima se služi svaki lekar pri lečenju nekog organizma. Tamo gde je potrebito, operira. Ustaški pokret bi više voleo da se ti heterogeni, i do sada neprijateljski elementi, asimiliraju slobodno ili da se sav taj otrov udalji od organizma (da se presele u zemlje iz kojih vuku poreklo). Ali ako oni ne žele i ako hoće da ostanu u Hrvatskoj kao peta kolona... onda se oni prema svim katoličkim moralnim načelima imaju smatrati agresorima i hrvatska država ima pravo da ih uništi mačem... Protivu takvog neprijatelja dozvoljena je obrana mačem, a prema potrebi i preventivno, ne čekajući trenutak napada... Ovo su načela na kojima se zasniva i sam prirodni zakon i zato je svaki katolik obavezan da po svojoj savesti doprinese da se on ostvari... U takvoj situaciji bio bi greh protivu Tvorca ostati po strani odlučne borbe i bila bi prava izdaja Boga naći se na drugoj strani barikada... Hrvati katolici imaju prigodu pokazati u kojoj su meri Božiji bojovnici... Crkva će biti zadovoljnija ako njezini vernici postanu svesni da treba da se bore u redovima ustaškog pokreta, koji prema svojoj tradiciji i prema svim vođama, a naročito prema

svom programu, teži ka društvenoj i političkoj državi u kojoj će Crkva moći ostvariti svoju natprirodnu misiju bez ikakvih prepreka".

Praksa prisilnog "prekrštavanja" postaje za srpski pravoslavni narod i jedna strašna roba za razmenu. Svedočenja ima bezbroj. "Nadbiskup Šarić odbija da se zauzme za doktora Dušana Jeftanovića koga muče i ubijaju. Njegovoj ženi odgovara da nije mogao ništa da učini zato što je bio pravoslavni muž" <sup>12</sup>. Vinkovački župnik Anđelko Grčić odgovara jednoj majci koja ga preklinje da joj spasi kćeri koje su deportovane u lokalni logor za istrebljenje da ne može ništa da učini zato što nisu primile "prekrštavanje" i da će istovetnu sudbinu doživeti svi oni koji se ne privole katolicizmu <sup>13</sup>.

Godine 1941, 21. maja u Kninu, fratar Vjekoslav Šimić se predstavlja komandantu italijanske divizije "Sasari" koja je smeštena u delu Hrvatske pod italijanskom kontrolom i traži da preuzme civilnu vlast u toj zoni. Generalu, koji želi da zna razlog za ovakav zahtev, Šimić odgovara: "Hoću da pobijem sve Srbe u što kraćem roku". U svojim sećanjima visoki italijanski oficir će zabeležiti: "Zapanjuje me da se ne shvata užas jednog takvog programa i da to još najavi jedan franjevac." <sup>14</sup>

Godine 1941, 24. juna dnevni list "Hrvatski narod" objavljuje da je Poglavnik primio monsinjora Pavla Ješina, vođu grupe Katoličke akcije, koji posle uručjenja darova krvavom ustaškom diktatoru, zaključuje susret govoreći Paveliću: "Mi smo u pravu kad smatramo da Vam je Bog pomogao od trenutka kada ste uspeali očistiti polje kršćanstva u Hrvatskoj. Vođeni duhom Našega Gospoda i ustaškim načelima mi smo spremni boriti se za obranu naše voljene domovine".

Godine 1941, 14. jula ministar naobrazbe i bogoštovlja razaslja cirkularno pismo (br. 42678-B-1941), koje je potpisao Poglavnik, a supotpisao ministar Mile Budak, adresovano biskupima Nezavisne Države Hrvatske, preko kojeg ustaška diktatura reguliše praksu prisilnog "prekrštavanja":

"Molimo biskupske urede da u poverljivom obliku izveste sve župne urede o načinu prijema pravoslavaca u Katoličku crkvu. Pravoslavcima se neće smeti dozvoliti pristup u grčkokatoličku crkvu ni u kojem slučaju. Hrvatska vlada kani ne primati u Katoličku crkvu sveštenike, učitelje, ukratko, svu inteligenciju i na kraju bogate trgovce i obrtnike pravoslavne vere zato što će u vezi s njima biti obnarodovane naročite naredbe, kao i to da se izbegnu povrede ugleda katolicizma. Međutim, ako je neka od takvih osoba na nekakav način povezana s katoličkom verom i hrvatskom nacijom, onda može biti primljena uz prethodnu privolu ministra pravde i bogoštovlja... U takvom slučaju od odlučne je važnosti da je brak sklopljen u katoličkoj crkvi i da su deca dobila katoličku naobrazbu... Dozvoljeno je primiti pravoslavni siromašni svet uz prethodnu obuku u katoličkim istinama..." <sup>15</sup>

Na svoje strane, katoličko biskupstvo u Hrvatskoj se priprema da primi u svoje milosrdno naručje novoprekrštene bivše pravoslavce koji su izbegli istrebljenje, dajući precizna uputstva. Štaviše, utvrđuju se verske obaveze novokatolika, koje su precizirane u posebnoj "objavi" koja je razaslata 14. maja 1941 iz župnog dvora Sv. Tereze u Bjelovaru, a koju je preuzeo dnevni list "Nezavisna Hrvatska": "Svi oni koji su podneli zahtev za prekrštavanje u katolicizam moraće, od dana kada su podneli upit, biti nazočni svim misama a posebice propovedima. Mise sa propo-vedima se održavaju 6 do 11 sati. Prekrštenima je propisano da se opskrbe beležnicom u kojoj će se za sve nedelje i svečane dane beležiti njihova nazočnost verskoj službi".

Pred kraj 1941. ritam prisilnog "prekrštavanja" postaje takav da su neke biskupije prisiljene da se dobro organizuju da bi mu odolile. Banjalučka biskupija, na primer, priprema jedan štampani obrazac pod naslovom "Pravila za prekrštavanje iz grkopravoslavne u rimokatoličku veru", koji "kandidati" za "prekrštavanje" moraju popuniti svojim matičnim podacima i potpisati:

"Ja dole potpisani..., izjavljujem i tražim sledeće:

Rođen sam dana ... , kršten u istočnogričkoj crkvi i uveden u istočnogrički obred.

Svečanom zakletvom danas izjavljujem, u nazočnosti svedoka čiji su potpisi priloženi na dnu, da primam po svojoj spontanoj volji i izboru, bez ikakvog vanjskog pritiska, katoličku veru, ubeđen da će samo u rimokatoličkoj crkvi moja duša naći spas i steći besmrtnost. Zbog tog razloga želim ući u okrilje Katoličke crkve. U isto vreme obećavam da ću ispunjavati sve obaveze jednakom merom kao i drugi članovi i odani vernici Katoličke crkve. Pročitana su mi pravila koja su data unapred i ja se obavezujem da ću ih poštovati kao što potvrđuje moj potpis.

Potpisano..."<sup>16</sup>.

Na ime prijema "novoprekrštenima" se daje "potvrda" u stilu obrasca koji je utvrdio biskup Jozo Garić: "Na vaš zahtev dajemo vam dozvolu da odmah prestanete *ab excommunicatione pro foro externo* i da budete primljeni u Katoličku crkvu s pravom na svetu pričest".

Mostarski biskup Alojz Mišić piše nadbiskupu Stepincu 18. avgusta 1941:

"Okolnosti pod kojima živimo za žaljenje su u svakom pogledu. Potrebno je dopustiti i priznati: ima poteškoća za civilne vlasti, ali ima ih i za Crkvu, onih koje se odnose na njenu božansku zadaću i na rad koji se okreće dušama. Veliki deo pravoslavaca Mostara raspoložen je da pređe na katoličku veru. Više civilne vlasti iz Zagreba u više navrata su dale uputstva nižim vlastima u svezi s prekrštavanjem na drugu veru. U stvarnosti, po pravilima kojima su nadahnuta, ta uputstva nisu takve naravi da bi poslužila za opšte dobro Crkve kao ni države. Po milosti Božijoj danas se ukazuje prigoda kao nikad u prošlosti da se pomogne hrvatskoj stvari i da se spasi veliki broj duša, ljudi dobre volje, mirnih seljaka koji žive među katolicima. Oni poznaju katolike kao što ovi poznaju njih. Prekrštavanje je lako i ustanovljivo. Po nesreći, vlasti sa svojim ograničenim vidicima, postavljaju prepreke hrvatskoj i katoličkoj stvari. Nisu krive vrhovne vlasti, ali se svakojake osobe ubacuju u te poslove: mladi bez naobrazbe i bez iskustva; umesto inteligencije i razuma rabi se upotreba vatre, nasilja. Nikakvo čudo, onda, da iz toga proističu posledice dosta neugodne za hrvatsku i katoličku stvar... U mnogim župama Mostarske biskupije, na primer u Duvnu, Stocu, Klepcima, Goranićima, Gradaru itd. Pošteni seljaci koji žive u katoličkim sredinama pokazali su nakanu da pređu u Katoličku crkvu; odlaze na svetu misu, uče katolički katekizam, krste decu; ali neki nametljivci prisvajaju pravo da izdaju naredbe: dok su novoprekršteni u crkvi na svetoj misi, izbacuju i mlade i stare, i muškarce i žene, kao životinje i... šalju ih u gomili na onaj svet. To ne može služiti ni svetoj katoličkoj ni hrvatskoj stvari. Za nekoliko godina svi će osuditi takve nesavesne akte, a mi sada propuštamo lepu prigodu koju bismo mogli iskoristiti za svetu katoličku stvar da u Bosni i Hercegovini od manjine koja jesmo postanemo većina; da ne radimo u korist drugih nego u svoju. To smatram svetom i plemenitom stvari. U interesu hrvatske i katoličke stvari predočavam uzoritom Predsedniku potrebu da poduzme sve da spreči svaku žalosnu posledicu, da poravna puteve, da tako pripremi sretnija vremena za hrvatsku i za katoličku stvar".

Godine 1941, 7. novembra biskup Mišić upućuje drugo pismo monsinjoru Stepincu:

"Jedno vreme sam smatrao da će veliki broj šizmatika preći u Katoličku crkvu: umesto toga, oni koji su imenovani za stožernika i logornika zlorabili su svoj položaj, iskoristili su ružne nagone mase, potakli su slabe strane ljudske naravi, tako da je nastao pravi užas. I ni sa jedne strane ne vidi se nikakav boljitak... Hvatali su ljude kao da su životinje, ubijali su ih, bacali su ih žive u ponore. Potprefekt Mostara, Baljić, musliman, potvrdio je na sav glas - morao je šuteti i ne davati slične izjave - da je u Ljubinju samo u jednom danu 700 šizmatika bačeno u jamu. Iz Mostara i Čapljine odvezeno je više vagona punih žena, devojčica i dece ispod deset godina do stanice Šurmanci. Tamo su ih naterali da siđu, odveli su ih u planine i majke i deca su bačeni u ponore: svi su umrli na taj način. U župi Klepci ubijeno je 700 šizmatika. Otišao bih predaleko ako bih nastavio s nabranjem. U samom gradu Mostaru vezano ih je na stotine, a onda su ih izvodili iz grada i ubijali kao životinje. Na kraju se stiglo

do deportacije Srba u Srbiju. Plač, kuknjava, tuga: svi beže sa svih strana; jedna delegacija je otišla čak u Rim kod Musolinija i lako je zamisliti šta su rekli i šta su zahtevali.

Posledica toga je nova italijanska okupacija Hercegovine. Talijani su se vratili i preuzeli su civilnu i vojnu vlast. Šizmatičke crkve su odmah oživele, pravoslavni sveštenici koji su se do sada krili ponovo su se pojavili, Talijani su naklonjeni Srbima.

Katolička crkva ne želi činiti akte nasilja. Ona uvek kažnjava nasilje i kažnjava je i u ovoj prigodi. Ali prelazak iz jedne krajnosti u drugu je izrazit: nova okupaciona vlast se odmah pokazala prijateljskom prema Srbima, a strogo prema katolicima: bilo je hapšenja i streljanja. Naravski, stožernici i logornici su se razbežali na sve strane; tako su nevini platili zarad njih.

Nikakvo čudo, dakle, da je zbog takvih razloga prekrštavanje pravoslavaca u katolicizam potpuno promašilo. Surovost stožernika i logornika, brutalnost nekih pojedinaca, nerazumevanje viših vlasti, naneli su veliku štetu ne samo dobru vere nego i države. Da je Gospod podario više razumevanja i razuma odgovornima da izvrše prekrštavanje bez udaraca, u takvoj zgodnoj prigo-di broj katolika bi se povećao barem za petsto-šesto tisuća, te bi se broj katolika u Bosni i Hercegovini sa sedam stotina tisuća povećao na milion i trista tisuća"<sup>17</sup>.

Godine 1941, 17. novembra u Zagrebu se održava Plenarna konferencija katoličkog biskupstva. Pod predsedavanjem primasa, monsinjora Stepinca, ova konferencija osniva poseban odbor - sastavljen od Stepinca lično, senjskog biskupa Viktora Burića i od apostolskog opunomoćenika Križevačke biskupije Janka Simraka - koji se ovlašćuje da potvrdi i blagoslovi "prekrštavanje" pravoslavnih Srba u katolicizam. Konferencija isto tako objavljuje rezoluciju (br. 253-41) kojom se - na osnovi uputstava Svetog bratstva Istočne crkve od 17. jula 1941 - daju precizna uputstva u odnosu na način praktičnog obavljanja "prekrštavanja"<sup>18</sup>.

U suštini, hrvatsko biskupstvo odobrava i potvrđuje zločinačku praksu nasilnog "prekrštavanja" srbopravoslavaca koje je Poglavnik odredio kao put paralelan istrebljenju: "Koristeći raširenu psihozu (katoličko biskupstvo)

Gore: jedno "prekrštavanje" srbopravoslavaca u katolicizam u Stazi 1941, u prisustvu ustaških oružnika (levo) i verskog vršitelja obreda (desno).

Dole: jedan katolički duhovnik u toku prisilnog "prekrštavanja".

Niže: ustaški duhovnik Rendić, aktivan u logoru za istrebljenje Jasenovac.

Ispod: franjevački fratar, Miroslav Filipović Majstorović, zvani 'fra Satana' i zapovednik logora Jasenovac, u sveštениčkoj mantiji i u ustaškoj uniformi.

Gore: fratar Sidoje Šolc (s leđa) za vreme masovnog "prekrštavanja".

Dole: fratar Vlaho Margaretić vrši prisilno "prekrštavanje" u selu Mikleušu 21. decembra 1942.

Niže: katolički sveštenik Bralo drži propoved vernicima iz lože sa ustaškim obeležjima.

Ispod: zakletva ustaških oružnika koje blagosilja katolički sveštenik.

Gore: fratar Miroslav Filipović blagosilja "Svetkovinu žetve" u Banja Luci, avgusta 1941 (sa njegove desne strane, ustaški zapovednik grada Viktor Gutić).

Dole: Poglavnik prima grupu predstavnika Hrvatske katoličke crkve (aprila 1942).

Ispod: katolički duhovnici pozdravljaju rimskim (fašističkim) pozdravom zajedno s ustaškim glavarima, dok krv od pokolja Srba i Jevreja plavi nacifašističku hrvatsku državu.

Gore: Ante Pavelić nakon što je odlikovao specijalnim odlikovanjima jednu grupu katoličkih sestara.

Ispod: gvodg katoličkih duhovnika maršira iza ustaških bojovnika za vreme vojne parade.

Ustaški bojovnici između dva pokolja prisustvuju svetoj misi.

24. avgusta 1941. Ustaška diktatura izdaje naredbu da se uhapse pravoslavni sveštenici na području Iriga.

Gore, levo: vladika banjalučki, Platon Jovanović, koga su ustaše ubile 5. maja 1941; desno: vladika gornjokarlovački, Sava Trlajić, koga su ustaše ubile 1941.

Ispod: leš mitropolita dabrobosanskog, Petra Simanića, koga su ustaše ubile posle groznog mučenja.

Gore: predstavnik Vatikana u Hrvatskoj, monsinjor Markone, zajedno sa katoličkim primasom monsinjorom Stepincom. Iznad: jedna katolička sestra, aktivna u koncentracionom logoru rezervisanom za srpske žene i decu.

Desno, odozgo prema dole: pravoslavna crkva Sv. Nikole u Kraljevcima, podignuta 1779. i srušena od strane ustaša 1944; parohijska pravoslavna crkva u Pavlovcima, sagrađena 1797. i srušena od strane ustaša 1944; pravoslavna crkva u Ledincima, sagrađena 1803. i spaljena od ustaša 1943.

Levo, gore: srbopravoslavci iz Hrvatske Dubice koje su ustaše okupile u lokalnoj pravoslavnoj crkvi i podvrgle ih obredu prisilnog "pokrštavanja" u katolicizam. Ispod: diktator Ante Pavelić u poseti franjevačkom samostanu.

Iznad: nadbiskup Alojzije Stepinac u ulozi okrivljenog za vreme zagrebačkog procesa (jesen 1946).

Kardinal Stepinac u Krašiću, za vreme internacije nakon zagrebačkog procesa.

je prešlo u saučesništvo s ustašama da prekrštava u katolike Srbe pravoslavce, obećavajući prekrštenicima da će spasiti život i sačuvati vlastita dobra" <sup>19</sup>.

U toku "Plenarne konferencije" od 17-18. novembra 1941. Biskupstvo upućuje poslanicu Poglavniku. U tom pismu se traži dozvola da Hrvatska katolička crkva vrši operativno "prekrštavanje" srbopravoslavaca u katolike:

"(Biskupstvo) smatra dogmatskim načelom da saslušanja i odluke o svim pitanjima u svezi s prelaskom grkoistočnjaka u katoličku veru pripadaju isključivo u nadležnost hijerarhije Katoličke crkve, koja jedina ima ovlasti po Božijoj volji i po kanonskim odredbama donositi napatke i norme glede toga, tako da se osim crkvenih vlasti svaka druga intervencija ima isključiti. Usled toga niko osim hijerarhije Katoličke crkve nema pravo imenovati "misionare" za promidžbu prekrštavanja grkoistočnjaka u katoličku veru. Svaki misionar mora primiti svoju zadaću i ovlašćenje za duhovni rad od dotičnog biskupa. Usled toga je protivdogmatično i protivkanonski da opštinske ili kotarske vlasti, ili pak ustaški poverenici, kao i Odsek za bogoštovlje Državne uprave za obnovu ili bilo kakva druga svetovna vlast, poveravaju takvu zadaću bez odobrenja biskupa. U svom duhovnom radu misionari moraju biti podređeni dotičnom biskupu neposredno ili posredno preko župnika. Katolička crkva može priznati za valjane samo one prelaske koji su se odvijali ili će se odvijati prema takvim dogmatskim načelima. Svetovne vlasti ne mogu "poništavati" te prelaske koji su se desili ne samo prema crkvenim nego i prema građanskim nor-mama. U tu svrhu Hrvatsko katoličko biskupstvo bira

među svojim članovima Odbor od tri osobe, koji se sastoji od: Predsednika Biskupske konferencije, nadbiskupa Stepinca, biskupa senjskog, monsinjora doktora Viktora Burića, i apostolskog upravnika Križevačke biskupije, doktora Janka Šimraka. Ovaj Odbor će diskutirati o svim pitanjima koja će se pokretati prigodom prekrštavanja grkoistočnjaka u katoličku veru. Odbor će raditi u dogovoru s ministrom pravde i bogoštovlja u svezi izdavanja naredbi za pripreme prelazaka. Kao članove Izvršnog odbora za prekrštavanje grko-istočnjaka u katoličku veru, Hrvatsko biskupstvo je izabralo sledeće osobe: doktora Franju Hermana, profesora Teološkog fakulteta u Zagrebu; doktora Augustina Juretića, savetnika Biskupske konferencije; doktora Janka Kalaja, profesora religije u školama i na Teološkom fakultetu Glagoljica; Nikolu Borića, ravnatelja Nadbiskupske kancelarije u Zagrebu; i doktora Krunoslava Draganovića, profesora Teološkog fakulteta. Ovaj odbor će razvijati svu praksu koja se odnosi na pitanja prekrštavanja grko-istočnjaka u katoličku veru pod nadzorom Biskupskog odbora za prekrštavanja.

(Ove odluke Biskupstvo je donelo u ime) velike ljubavi i velike skrbi za hrvatski narod, za Nezavisnu Državu Hrvatsku i za katoličku veru, koja je vera većine hrvatskog naroda: ovde se radi samo o pogreškama poradi kojih se prekrštavanje grkoistočnjaka nije moglo razviti u srazmeri i s uspehom koji bi bio moguć... Za njih ne krivimo Vladu Nezavisne Države Hrvatske. Ne želimo ih predstaviti kao sustav, nego kao rezultate neodgovornih elemenata koji nisu bili svesni svoje velike odgovornosti... Znamo da su ti elementi reakcija na politiku vođenu tokom poslednjih dvadeset godina i na zlodela četnika i komunista, koji su počinili tolika krvava dela protiv našeg mirnog hrvatskog naroda. Zahvaljujemo svemogućem Bogu što Vašim radom, Poglavnice, situacija počinje biti urednija, i poradi toga Vam Hrvatsko katoličko biskupstvo izlaže gore pomenuto ne da bi optuživalo već da se u buduće spreči delovanje neodgovornih elemenata i da se mogu otkriti razlozi neuspeha prekrštavanja i šta bi se imalo činiti da ovaj posao krene u pravom smeru a da se ne gubimo u nepotrebitim pokusima".

O angažovanju ustaške diktature i hrvatskog katoličkog klera u brutalnim prisilnim "prekrštavanjima" lepo svedoči režimski dnevni list "Nova Hrvatska". U izdanju od 13. januara 1942. ove novine pišu:

"Juče ujutro u Kamenskom, u okolini Karlovca. prekršteni su stanovnici grkoistočnjačkog obreda u Popovićima. Služio je velečasni Kuzmantić, župnik Kamenskog. Bilo je nazočno 400 osoba među kojima prefekt županije, oružnički pročelnik, predstavnik lokalne ustaške organizacije, izaslanik Ustaške mladeži Zagreba, načelnik propagande i drugi dužnosnici... Posle obreda (župnik Kuzmantić) se obratio prekrštenima, upozoravajući ih da se drže Kristovog evanđelja i da veruju u Gospoda, u Nezavisnu Državu Hrvatsku i u njezinog Poglavnika. Na kraju je govorio prefekt Ante Nikšić: "Danas ste", rekao je, "postali slobodni građani Nezavisne Države Hrvatske". Nakon svečane mise nazočni su veličali Nezavisnu Državu Hrvatsku".

Godine 1942. 25. februara "Nova Hrvatska" piše o sličnoj ceremoniji: "U Petrinji je na svečan način obavljeno "prekrštavanje" koje je organizirao župnik Mihailo Razum. Obredu je bio nazočan jedan odred ustaša".

## KOLABORACIJA U VATIKANU

O tome šta se događa unutar Nezavisne Države Hrvatske koja je tek osnovana - etničkoverski pokolji, logori za istrebljenje, prisilna "prekrštavanja" - Sveta stolica je precizno obavestena i iz više izvora: od vlastitog klera na licu mesta, od međunarodnih protesta praćenih humanitarnim apelima upućenim Papi, te od samih italijanskih vlasti. Uostalom, Vatikan isto tako raspolaže sopstvenim informacijama već od leta 1941, kada aktivira "direktnu liniju" s diktaturom Ante Pavelića: preko sopstvenog apostolskog

izaslanika u Zagrebu, monsinjora Đuzepea Ramira Markonea (benediktinski opat koji nije diplomata od karijere), koji će u glavnom gradu Hrvatske ostati do kraja rata, prenoseći hrvatskom kleru i biskupstvu uputstva Svete stolice i razvijajući veze između diplomatskih aparata Rima i Zagreba. Iako je u glavni grad Hrvatske pozvan poluzvanično, monsinjor Markone je u stvari ambasador Vatikana u Hrvatskoj.

Videli smo da se već krajem aprila 1941, po nastanku Nezavisne Države Hrvatske, zagrebački nadbiskup monsinjor Stepinac založio da Sveta stolica odmah uspostavi diplomatske odnose s ustaškom diktaturom. Ovi prvi apeli monsinjora Stepinca bili su u suprotnosti s tradicionalnom praksom Vatikana, koju je u više navrata potvrdio državni sekretar, kardinal Luidi Maljone: "Sveta stolica neće odustati od svog principa neutralnosti da ne priznaje promene granica i podele država dok traju neprijateljstva; sve će to biti definisano po završetku konflikta"<sup>20</sup>. Vatikan bi rado službeno priznao nacifašističku Nezavisnu Državu Hrvatsku, ali nije mogao zbog ustaljene prakse budući da je rat bio u toku. Prilika da se prebrodi ova prepreka došla je zahvaljujući jednom memorandumu koji je 24. jula 1941. uputio Svetoj stolici beogradski nadbiskup, monsinjor Josip Ujčić: diplomatskim taktom ovaj visoki prelat je izneo pretpostavke o "mogućem nasilju koje će ustaše izvršiti na štetu pravoslavnih Srba"<sup>21</sup>; tako je sutradan opat Markone otputovao službeno u Zagreb da se uveri u situaciju i da podnese izveštaj Svetoj stolici, *de facto* kao diplomatski predstavnik Svete rimske crkve.

Poluzvanične dileme Vatikana postaju zvanična realnost u Zagrebu, gde apostolski izaslanik, monsinjor Markone, odmah dobija status diplomate: u službenom imeniku diplomata akreditovanih u Zagrebu, koji je štampalo Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, vatikanski emisar označuje se, u stvari, kao dekan ambasadora<sup>22</sup>.

Potreban reciprocitet diplomatskih odnosa veoma brzo se garantuje, tokom jeseni 1941, dolaskom predstavnika Nezavisne Države Hrvatske, Nikole Rusinovića, u Vatikan. Stalni Rusinovićevi izveštaji koje upućuje Ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu potvrda su punog priznanja - iako je ono kamuflirano aurom kurijalnog licemerstva - koje je Sveta stolica dala ustaškoj diktaturi<sup>23</sup>.

Godine 1942, 8. oktobra Nikola Rusinović šalje iz Rima sledeći izveštaj vladi ustaškog diktatora u Zagrebu:

"Konačno, 4. veljače primio me je kardinal Maljone. Ali mi je prethodno dao do znanja da je obeležje moje zadaće apsolutno privatne naravi: da, međutim, Sveta stolica prima i pozdravlja sa zadovoljstvom osobu koju šalje Poglavnik. Kardinal Maljone je bio veoma srdačan. Pozdravio sam ga u ime Poglavnika i istakao sam katolicizam hrvatskog naroda, naglašavajući njegov odnos prema Svetoj stolici od vremena kada je primio križ do danas. On mi se zahvalio na pozdravima, moleći me da na isti način uzvratim Poglavniku. Dodao je da Sveta stolica ne može *de iure* priznati Nezavisnu Državu Hrvatsku poradi toga što je to stav kojeg se ona drži barem jedno stoleće, da ne priznaje političke situacije koje se određuju tokom ratnih događaja... Ipak, Sveta stolica ne zaboravlja svoju vernu decu koja prolaze kroz teška iskušenja za vreme rata koji teče i ne želi im naškoditi niti pružanjem prigode da pomisle da ih je zaboravila. Sveta stolica misli na Hrvatsku poradi toga što je za nju Hrvat sinonim za katolika i ne može se ni zamisliti Hrvat koji nije takav... U trenutku rastajanja zamolio sam ga da mi isposluje prijem kod Svetog Oca; odmah je prihvatio, ali je podvukao da će takav prijem morati biti strogo u privatnoj formi i malo kasnije. Držim da specijalne prijeme Svetog Oca objavljuje »Osservatore Romano«, tako da bi u slučaju mog neposrednog prijema posle boravka kod državnog sekretara moj prijem bio smatran zvaničnim, a to bi dalo prigodu našim neprijateljima da protestuju kod Vatikana, što Vatikan želi izbeći".

Iako u tom trenutku, dok rat traje, ne može da primi službeno diplomatskog predstavnika Nezavisne Države Hrvatske koju su stvorili nacifašisti, papa Pije XII ne propušta da uputi izrazite signale naklonosti diktaturi u Zagrebu. Bio je 6. februar 1942, kada je Pontifeks

primio privatno 206 ustaša u uniformi, koristeći priliku da svakom od njih uruči medaljice za uspomenu. Ovu vest je gromoglasno preneo hrvatski katolički časopis "Katolički tjednik" od 15. februara: "Dana 6. veljače, 206 pripadnika Križarske mladeži Hrvatske, u ustaškim uniformama, primljeni su privatno kod Pape, u jednoj od najsvetijih sala Vatikana. Najdirljiviji trenutak ove svečanosti bio je kada je ustaška mladež zamolila Svetog Oca da blagoslovi njihovog Poglavnika, Nezavisnu Državu i hrvatski narod" <sup>24</sup>.

U Poglavnikovoj državi u međuvremenu teče krvavi ustaški program etničkoverskog "čišćenja". Isto tako teku prisilna "prekrštavanja" koja se odvijaju u kolektivnoj formi s preštampanim dokumentima i uz ceremonije koje su brižljivo organizovane u svakom pogledu (uključujući i neophodnu taksu koja se plaća Katoličkoj crkvi), u prisustvu civilnih i verskih vlasti. Jedna masovna praksa koja se zasniva na nasilju i teroru, čime je Sveta stolica savršeno upoznata. To potvrđuje Rusinović u izveštaju koji 8. februara 1942. šalje u Zagreb, pozivajući se na razgovor koji je imao s monsinjorom Pjetrom Sigismondijem iz Sekretarijata Vatikanske države: "Sveta stolica se veseli (prisilnim "prekrštavanjima"), ali mi je opetovao da je poradi toga napada američki i engleski tisak, pišući da se prekrštavanja obavljaju pod velikim pritiskom vlasti. U sve to Sveta stolica ne veruje; ipak, preporučuje da se radi postupno da bi se izbegli prekori, klevete i smetnje za samu Svetu stolicu" <sup>25</sup>.

U međuvremenu, poluzvanični predstavnik Svete stolice u Zagrebu, monsinjor Markone, uspostavlja bliske odnose s visokom ustaškom hijerarhijom, naročito s diktatorom Antom Pavelićem: brojne fotografije prikazuju izaslanika Svete rimske crkve kako vrši smotru ustaških bataljona ili kako se gosti kod Poglavnikove porodice <sup>26</sup>.

Nikola Rusinović, barem u prvoj fazi svoje aktivnosti u Vatikanu, mora da se suoči sa nekoliko poteškoća. U jednom izveštaju, koji upućuje u Zagreb 26. februara 1942, obaveštava Pavelića da je rimski kler podeljen za i protiv ustaša. Među onima koji su skloni Poglavnikovoj diktaturi - prema hrvatskom diplomati u Vatikanu - jesu Institut Sv. Điolama, kojim rukovode monsinjor Juraj Mađerec, nadbiskup Klemente Mikara (koga Rusinović često susreće i definiše kao "dobrog prijatelja Hrvatske"), te monsinjor Ettore Felići <sup>27</sup>; ovaj poslednji, Rusinović piše u svom izveštaju, "žrtvuje se oprezno ali bez ostatka za Nezavisnu Državu Hrvatsku i zadovoljan je što je 'Osservatore Romano' preneo Pavelićeve čestitke Papi povodom obletnice njegovog uzdizanja na papski presto. To znači da Felići već podržava izvesno priznavanje Nezavisne Države Hrvatske".

Što se tiče druge frakcije, one koja se protivi marionetskoj hrvatskoj državi i Poglavnikovoj diktaturi, u izveštaju od februara 1942. ustaški diplomata kod Svete stolice ukazuje na jezuite koji "nemaju za nas nikakve simpatije, u stvari su nam neprijatelji, kao što pokazuje članak objavljen u jednom važnom švicarskom katoličkom časopisu, 'Apologetische Rundschau' iz Ciriha, br. 2, pod naslovom 'O progonima Katoličke crkve u Sloveniji'".

U procepu između dve vatikanske pozicije - po rečima Rusinovića - nalazi se "podsekretar vanjskih poslova" Svete stolice, zamenik državnog sekretara kardinal Domenico Tardini, koji, komentarišući vesti o etničkoverskim pokoljima koje vrše ustaše, kaže Rusinoviću da je "Hrvatska mlada nacija i još mlađa država, a mladi često prave greške koje su povezane s njihovim godinama" <sup>28</sup>. Nepouzdan je i jedan predstavnik od velike važnosti u hijerarhiji Svete stolice, zamenik državnog sekretara Đovani Batista Montini (budući papa Pavle VI), koji pita Rusinovića prilikom njihovog prvog susreta: "Šta se dogodilo u Hrvatskoj? Zašto se toliko po svetu priča o njoj? Da li je moguće da su se dogodili toliki zločini? Je li istina da se internirci toliko maltretiraju?"; ali Rusinović ga razuverava, tako da je "Montini izjavio da je zadovoljan, dodajući da Sveta stolica, u stvari, prima vesti protiv Hrvatske s rezervom" <sup>29</sup>.

Međutim, prema Hrvatskoj se neprijateljski, bez ikakve rezerve, drži francuski kardinal Ežen Tiseran, sekretar Svetog bratstva za Istočnu crkvu, i jedini kardinal, član Vatikanske kurije, koji nije Italijan. Rusinović piše u Zagreb 6. marta 1942. da mu je Tiseran spočitao

"ubistva, paljevine, akte razbojništva i pljačke koji se u Hrvatskoj dešavaju svakodnevno", i navodi ove reči francuskog kardinala:

"Ne znam da li je sve to istina, ali sa sigurnošću znam da su sami franjevci, kao na primer otac Šimić iz Knina, učestvovali u napadima na pravoslavno stanovništvo i u rušenju Pravoslavne crkve. Znam sigurno da su se franjevci iz Bosne i Hercegovine poneli bedno... (Znam) da vam Italijani nisu prijatelji i zato mnoge stvari neće biti istinite (u njihovim svedočenjima o gro-zotama koje su počinile ustaše), ali Šimićev slučaj mi je dobro poznat, kao i slučaj rušenja crkve u Banja Luci i progoni pravoslavnog stanovništva".

Ipak, Rusinović u brojnim izveštajima upućenim ustaškoj diktaturi u Zagrebu, beleži držanje visoke vatikanske hijerarhije kao pretežno pozitivno prema režimu nove hrvatske države, naročito početkom 1942, kada u Zagrebu zaseda Hrvatski sabor. 27. januara 1942. Pavelić, u stvari, formira Sabor Nezavisne Države Hrvatske, unutar kojega je jedanaest mesta rezervisano za visoke predstavnike hrvatskog katoličkog klera, prvi među njima je njihov poglavar, monsinjor Alojzije Stepinac<sup>30</sup>.

Novi Sabor koji je ustaška diktatura uspostavila da bi sebi obezbedila nekakav zakoniti privid, inaugurisan je 23. februara 1942, kojom se prilikom nadbiskup Stepinac obraća Poglavniku visokim pohvalnim govorom: "Ponovno otvaranje Hrvatskog sabora dokaz je koliko ste Vi duboko svesni svoje odgovornosti, čast koju kanite podeliti sa svojim sunarodnicima. Ovo otvaranje prate molitve Crkve i moje osobne molitve"<sup>31</sup>. Na inauguracionoj svečanosti prisutan je i apostolski izaslanik Vatikana, monsinjor Markone. U izveštaju Poglavniku od 4. marta 1942, Rusinović piše:

"Rad Sabora prate ljudi u Vatikanu i o njemu piše 'Osservatore Romano', ali nisam shvatio zašto nisu preneli da su i Sabor i Vlada, na čelu s Poglavnikom, otišli u crkvu na molitvu *Veni Creator*, što ih je na koncu moralo interesirati više od bilo čega drugoga, a za to sam optužio redakciju. Tardini mi je rekao da je samo reč o omašci zato što je vest sigurno preuzeta od agencije Stefani ili od neke druge. Inače, ovaj čin se mnogima dopao".

Što se tiče službenog informativnog organa Svete stolice, 20. marta 1942. Rusinović podnosi izveštaj ustaškoj diktaturi da je posetio redakciju lista »Osservatore Romano« da bi zahtevao od dnevnika Svete stolice da posveti više prostora Nezavisnoj Državi Hrvatskoj; primio ga je urednik lista, monsinjor Boem, koji ga je uverio da će »L'Osservatore« objaviti sav materijal koji im bude poslan, ukoliko ne bude u suprotnosti s politikom Vatikana.

U stvari, od tog trenutka »Osservatore Romano« u "Međunarodnoj hronici" počinje da posvećuje više prostora događajima u Hrvatskoj: ali ne rasnim pokoljima, ne klanjima u logorima za istrebljenje, niti užasnoj praksi prisilnog "prekrštavanja", već najavi velikog programa javnih radova koji je obelodanila Poglavnikova diktatura, posetama ustaških glavešina Rimu, akcijama partizanskog otpora koje se u vatikanskom listu predočavaju kao atentati koje "srpski teroristi" čine na štetu Nezavisne Države Hrvatske.

Jedna od vesti iz Hrvatske koja pobuđuje veliko interesovanje u vatikanskoj kuriji je i ona koja se odnosi na osnivanje "Hrvatske pravoslavne crkve" s proleća 1942. U stvari, Poglavnik kao veliki katolik, naredio je osnivanje "šizmatičnog" obreda: propagandistička akcija čiji je cilj da se kod međunarodnog javnog mnjenja demantuju i učutkaju optužbe angloameričkih saveznika o etničkoverskim progonima koji se odvijaju u Hrvatskoj.

Na čelo ove veštačke "Pravoslavne crkve" - koju narod neće uopšte slediti - postavljen je ruski mitropolit Germogen koji je emigrirao u Hrvatsku; a svi drugi prelati bili su prebezi iz Srpske pravoslavne crkve, koji su se radi spasavanja života sklonili pod okrilje obreda koji je izmislila ustaška diktatura. Prema izveštaju koji je Rusinović uputio u Zagreb 9. maja 1942, vatikanska hijerarhija s naklonošću prihvata osnivanje nove "Hrvatske pravoslavne crkve" po Poglavnikovoj odluci, i predlažu da se glavna uloga dodeli prelatu katoličkog vizantijskog obreda Janku Šimraku; Poglavnik odmah prihvata predlog Svete stolice, te Šimrak biva imenovan biskupom Križevaca, jedine biskupije kojoj je odobren hrvatskopravoslavni obred.

Vatikan pokreće s diplomatskim predstavnikom Nikolom Rusinovićem i pitanje imenovanja novih katoličkih biskupa u upražnjenim sedištim u Hrvatskoj. Za Mostarsku biskupiju, koja je upražnjena, hrvatski franjevački fratri vrše pritisak, bilo kod ustaškog režima, bilo kod vati-kanske hijerarhije, da se za biskupa imenuje neko iz njihovog reda. Ali već 27. aprila 1942. Rusinović obaveštava diktaturu u Zagrebu da "u Mostaru Vatikan ne želi nijednog franjevca za biskupa iako franjevci čine sve da ga dobiju"; a "poluzvanični" diplomatski predstavnik kod Svete stolice dostavlja ustaškom Ministarstvu vanjskih poslova isto tako "poluzvaničnu" volju Vatikana.

O ovom spornom biskupskom pitanju Rusinović ponovo izveštava režim u Zagrebu 5. juna. Potvrđuje da se Sveta stolica suprotstavlja imenovanju nekog od franjevaca za vođenje Mostarske biskupije i podvlači da je to pitanje od primarne važnosti za dobre diplomatske odnose između Rimske crkve i hrvatske države:

"Još od početka, čim sam zauzeo ovo mesto, među ostalim se bavim pitanjem imenovanja novih biskupa, poradi toga što držim da bi nam to moglo pribaviti uspeh. Od samih Španjolaca sam saznao koliko se bore da za upražnjena mesta u Španjolskoj dobiju svoje biskupe i ne uspevaju, tako da danas imaju 11 upražnjenih mesta... Kada Vatikan želi pokazati svoje neslaganje za izvesna događanja koja se odvijaju u nekoj zemlji, neće da imenuje biskupe i to mu služi kao neka vrsta odmazde" <sup>32</sup>.

Iako s hrvatskim predstavnikom rešava najdelikatnija diplomatska pitanja, Sveta stolica i dalje odbija da ozvaniči prisustvo i ulogu Nikole Rusinovića u Vatikanu. Polutajnost koja poprima groteskne aspekte, kao što svedoči izveštaj koji hrvatski diplomata upućuje u Zagreb 28. maja 1942, da bi ustašku diktaturu obavestio o susretu koji je imao s apostolskim nuncijem Etorom Felićijem. Kardinal Felići pozvao je hrvatskog diplomatu na "eksteritorijalni" sastanak; kako Rusinović ne može da prisustvuje papskim svečanostima u crkvi Sv. Petra, čime bi se našao uz bok zvaničnog predstavnika Jugoslovenske kraljevske vlade u izgnanstvu, kardinal diplomata ga je pozvao na jednu svečanost u čast Pape koja će se održati u Gregorijanskoj akademiji, svečanost kojoj ne može prisustvovati predstavnik jugoslovenske krune zato što je Akademija smeštena na teritoriji Italije, van grada Vatikana.

Vizantinizmi i licemerstvo Svete stolice u Rimu nemaju nikakvo opravdanje. Apostolski izaslanik, monsinjor Markone, uvek se poziva i prisustvuje svim svečanostima koje organizuje ustaška diktatura: ne samo onim prvorazrednim, nego i onim marginalnim <sup>33</sup>. Uostalom, vatikanskom diplomati, monsinjoru Markoneu, ustaška vlada često stavlja na raspolaganje vojni avion da bi mu olakšala prebacivanje na teritoriji Hrvatske <sup>34</sup>.

Godina 1942, 31. jula Nikola Rusinović biva smenjen, i na diplomatskoj dužnosti u gradu Vatikanu nasleđuje ga princ Ervin Lobkovic. Reč je o promeni koja odgovara novoj fazi odnosa između Svete rimske crkve i ustaške diktature.

Godine 1942, 20. decembra Lobkovic šalje Ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu izveštaj o prijemu koji mu je priredio papa Pije XII 22. oktobra. Taj prijem je imao poverljiv karakter i ustaški diplomata se pojavio kod Pape preobučen: kao Papin "komornik". U izveštaju poglavniku Lobkovic ovako opisuje taj susret:

"Sveti Otac me je primio kao uvek <sup>35</sup>, krajnje blagonaklono, podvlačeći jednim osmehom punim razumevanja da me prihvata kao svog "komornika" i da se nada da će uskoro biti drugačije. Izvestio sam Svetog Oca o situaciji u Hrvatskoj, a u tom pogledu On je pokazao veliki interes i razumevanje. Uhvatio sam prigodu da izvestim Svetog Oca o nemogućim postupcima talijanske vlasti u okupiranim i anektiranim područjima. Sveti Otac je i to saslušao, ali nije rekao ništa. U svakom slučaju nije se ovaj prvi susret mogao iskoristiti za ulazak u pojedinosti".

Videli smo kako se na hrvatskim teritorijama koje zauzimaju italijanske vojne snage ometaju etničkoverski progoni: protest Lobkovica kod Pija XII zbog "nemogućih postupaka talijanske vlasti u okupiranim i anektiranim područjima" praktično predstavlja zahtev da

Vatikan in-terveniše da se ta ometanja uklone. Sličan zahtev, iako manje eksplicitan, upućuje najodgovornijem u vatikanskoj diplomatiji, državnom sekretaru Luidiju Maljoneu, meseca decembra, senjski biskup, monsinjor Srebrnić: u svojoj misiji u Vatikanu, hrvatski biskup protestuje zbog ponašanja italijanskih okupacionih trupa na području njegove biskupije, koje sa svoje strane potpomažu povratak srbopравoslavniх "šizmatika".

Licemerna "opreznost" Vatikana u pogledu režima u Zagrebu topi se kao sneg na suncu. Novi hrvatski predstavnik kod Svete stolice, Ervin Lobkovic, može odmah da raspolaže vlastitom diplomatskom strukturom, na čijem čelu se nalazi, u ulozi prvog sekretara, predstavnik Isusovog društva (ranije neprijateljskog prema ustaškoj diktaturi), otac Antun Vurster.

Novo raspoloženje, ne više prikriveno, Svete rimske crkve prema Poglavnikovoj najkatoličnijoj diktaturi dostojno je proslavljeno 31. januara 1943. kada papa Pije XII prima Ervina Lobkovica u službenu posetu, sada bez prerusavanja i u društvu članova njegove porodice. Nakon prijema ustaški diplomata piše u svom izveštaju upućenom u Zagreb:

"Papa je bio mnogo prijazan, izrazio je svoje zadovoljstvo pismom koje mu je uputio osobno naš Poglavnik, dostavljenim zajedno s prevodom na latinski Ustaških načela (apologetska knjiga o ustaškom režimu i prisilnim "prekrštavanjima" koju je napisao sveštenik Ivan Šegvić). Ovaj znak pažnje očito je razveselio Svetog Oca. Sveti Otac se interesirao za aktivnosti naše Ustaške mladeži, o kojima mu je najviše pričala moja starija kći".

Ozvaničenje diplomatskih odnosa između Vatikana i ustaške diktature koja proliva krv po hrvatskoj državi potvrđuje zamenik državnog sekretara Đovani Batista Montini (više nije sumnjičav prema Poglavnikovom režimu kao ranije). 14. aprila 1943, u obraćanju Zagrebu posle jednog susreta s monsinjorom Montinijem, Lobkovic piše:

"(Montini) je ubeđen da je Hrvatska branik od boljševizma... Kaže da Sveta stolica to zna i da je u interesu svih da Hrvatska sačuva svoje sadašnje granice prema Istoku. Hrvati neće nikada moći mešati se sa Srbima. Ipak je rekao: 'Ne možete ni zamisliti koliko protesta stiže iz same Hrvatske glede represalija ustaških vlasti'... Na kraju je (Montini) dodao da je Sveti Otac bio iskreno sretan zbog telegrama koji mu je uputio Poglavnik prigodom obletnice njegove krunidbe".

Godine 1943. 17. marta državni sekretar Vatikana, kardinal Maljone, piše apostolskom izaslaniku u Zagrebu, monsinjoru Markoneu: budući da "srbopравoslavna propaganda optužuje Hrvate katolike, a posebice biskupstvo, da se nije usudilo podići glas protivu postupaka prema srbopравoslavcima u Hrvatskoj, i da je shodno tome sukrivac", kardinal Maljone traži od apostolskog izaslanika da mu dostavi sve elemente potrebne za eventualni odgovor Vatikana javnom mnjenju<sup>36</sup>.

Odgovor monsinjora Markonea datiran je 7. aprila 1943:

"Mora se dopustiti da su se ustaše, oružnici hrvatske vlade, tu i tamo oteli s lanca, više po vlastitom nahodanju nego po višim naredbama, i da su se ustremili na šizmatičko stanovništvo, koje se nije prilagodilo i koje se ne prilagođava lako na novu situaciju. Mora se također priznati da je vrhovnik, Ante Pavelić, tokom cele 1941. godine, pothranjivao zamisao brzog prelaska na katoličku veru svih šizmatika... Nastojao sam da Poglavniku ukažem na potrebu laganog i obazrivog pristupa prekrštavanju otpadnika i istom sam ga odgovorio od toga da uništi sve njihove crkve. S druge strane, većina pobunjenika je šizmatičke vere, otuda je jasno da hrvatska vlast, ili bolje okupacione trupe, reaguju protiv naoružanih bandi. Iz toga proishodi pogrešno shvatanje strane propagande. U ovim uslovima naše hrvatsko biskupstvo nije imalo i nema posebnih razloga da javno protestuje protivu vlasti i u korist šizmatika"<sup>37</sup>.

Nekoliko nedelja kasnije, maja 1943, monsinjor Stepinac šalje vlastiti izveštaj državnom sekretaru u Vatikanu. Primas Hrvatske piše:

"Hrvatska vlada energično se bori protivu pobačaja (koji) uglavnom predlažu židovski i pravoslavni lekari; strogo je zabranila sve pornografske časopise, koje su isto tako objavljivali Židovi i Srbi. Ovi časopisi su predstavljali pravu zarazu za hrvatsku mladež. Ukinula je masoneriju i pokrenula žestoki rat protivu komunizma, objavila je odluke protiv huljenja i želi da vojnici dobiju kršćansku naobrazbu, insistira na veronauci u školama, povećala je dotacije semeništima... crkvenim ustanovama kao što su mesečni tečajevi za sveštenike, pomaže izgradnju i popravku crkava.

Uzoriti, ako je reakcija Hrvata kadikad okrutna, mi je osuđujemo i žalimo zbog toga, ali je nesumnjivo da su takvu reakciju izazvali Srbi koji su pogazili sva prava hrvatskog naroda tokom dvadeset godina zajedničkog života u Jugoslaviji" <sup>38</sup>.

## PASTIRI I VUCI GOSPODNJI

Dok vatikanska diplomatija pojačava svoje odnose s ustaškom diktaturom u Hrvatskoj teče ono što će se označiti kao "pokolji za koje ne zna ni najmračnije istorijsko doba" <sup>39</sup>.

Eskalaciju etničkoverskog genocida i moralnu odgovornost (ali ne samo moralnu) Katoličke crkve, potvrđuje sam diktator Ante Pavelić. Intervjuisan od italijanskog novinara Alfija Rusoa, krvoločni Poglavljenik tvrdi da se "poneki Srbin pobunio, i ako se drugi Srbi pobune, pobiti ćemo ih; a ako se svi pobune, sve ćemo ih pobiti", pa precizira: "Ovo nije pokolj nego čin pravde". Novinar koji vidi "fratre i sveštenike kako mašu maramicama i bučno aplaudiraju", pita ga: "Kako to da fratri i sveštenici podržavaju jednog čoveka i jedan režim koji sprovode nasilje?", a Poglavljenik odgovara: "Ti ne znaš ništa: ovde fratri i sveštenici mrze pravoslavce... Srbi su mrski stranci i okrutni neprijatelji"; Na ove reči Ruso se buni: "Ali ne možete da ih ubijate!", a Pavelić uzvraća: "Nijedan sporazum nije moguć između čoveka i vuka. Čak i ako se vuk pripitomi po-nekad ugrize i ubije" <sup>40</sup>. Uostalom, pobožni poglavnik "ne samo što je oko sebe stalno imao sveštenike kao savetnike i što je jedan sveštenik bio učitelj njegove dece, nego je imao i vlastitog ispovednika, a u svojoj palati razmetao se time što ima i kapelu" <sup>41</sup>.

Biće bezbrojna svedočenja direktnog učešća katoličkih duhovnika u etničkoverskom genocidu koji je vršio Poglavljenik: na primer fratra Agostina Čevole (iz franjevačkog samostana Split), postavljenog na čelo ustaških odreda s mantijom i pištoljem; sveštenika Božidara Brala, koji je takođe optužen da je učestvovao u pokolju 180 Srba u Alipašinom Mostu; sveštenika Nikole Pilogrva iz Banja Luke, odgovornog za sistematske pokolje srbopravoslavaca u svom kotaru; franjevca Josipa Vukelića (kapelana Ravnateljstva Prvog ustaškog okruga), koji izdaje naredbe za pljačke, paljevinu kuća i pokolj Srba na području Banja Luke; sveštenika Zvonimira Brekala (kapelana ustaških oružnika u činu satnika), koji muči i lično ubija mnoge internirce u logorima za istrebljenje u Čulinama, Cvitanu i Lipovcu; višegradskog župnika, Ivana Miletića, koji se "na poziv ustaškog satnika Gaveza upućuje kod njegovih bojovnika da okrepi umorne, da ojača nesigurne, te da svima podigne moral i volju za borbom, meša se s najboljim bojovnicima da bi sejao smrt oko sebe pobunjenim srpskim boljševicima (to jest Titovim partizanima)", kako o njemu piše u časopisu "Hrvatski narod" duhovnik i vojni kapelan Eugen Baluhan; fratra i vojnog kapelana Dionisa Juričevića koji rukovodi upadima u srpska sela i gine u borbi s partizanima prilikom ustaškog napada na Dicmo; katoličkog sveštenika i vojnog kapelana Josipa Bulanovića (zvanog "pop Jole"), koji će 1944. biti podprefekt Gospića i u toj ulozi lično će se zauzeti za likvidaciju poslednjih Srba u gradu <sup>42</sup>.

"Ovaj fenomen je takav da na jedinstven način karakteriše stil ustaških pokolja za razliku od istrebljenja koja su vršena u svim drugim zemljama za vreme drugog svetskog rata, u toj meri da je skoro nemoguće zamisliti jednu kaznenu ekspediciju ustaških bandi bez sveštenika i pre svega bez nekog franjevca koji ih vodi i potiče" <sup>43</sup>.

Krvavi krstaški rat mnogih hrvatskih katoličkih duhovnika nastaviće se sve do pada Nezavisne Države Hrvatske. O tome će posvedočiti telegram koji 30. marta 1945. uputio kapetan Ivlin Vo, iz 37. britanske vojne misije u Beogradu, Ministarstvu spoljnih poslova u London:

"(...) Već neko vreme franjevci iz Hrvatske stvaraju zabrinutost u Rimu, bilo svojim svojeglavim ponašanjem bilo uskogrudim patriotizmom. Većina njih potiče iz slabije obrazovanih slojeva stanovništva, i privučena je da uđe u Red, kao što pokazuju mnogi elementi, sigurnošću i relativno lagodnim životom koji ovaj red nudi. Mnogi od tih mladića poslali su u Italiju na obuku i proveli su jedan period u blizini Pavelićevog štaba u okolini Sijene. Tu su im se približili ustaški agenti koji su ih zadojili Pavelićevim idejama. Sa svoje strane oni su, kad su se vratili u domovinu, preneli te ideje učenicima po školama. Sarajevo se pominje kao centar franjevačkog ustaštva.

Jedan zločinac u uniformi, po imenu Majstorović, poznat po zločinima koje je izvršio nad robijašima u zloglasnom koncentracionom logoru Jasenovac, identifikovan je kao bivši fratar, otac Filipović. U istom tom logoru jedan drugi duhovnik, otac Brkljačić, vršio je službu u svojstvu oficira. Treći, otac Bulanović, obavljao je funkciju prefekta u Gospiću, gde se kaže, i verovatno je tako, da je učestvovao u pokolju pravoslavnih seljaka" <sup>44</sup>.

Ono što će se nazvati "franjevačkim ustaštvom" <sup>45</sup> samo je jedan aspekt odgovornosti hrvatskog katoličkog klera u etničkoverskom genocidu koji je natapao Hrvatsku krvlju između 1941. i 1945. godine. Višestruka je odgovornost, direktna i indirektna, koja je pothranjivana prećutnim pristankom, izostankom pomoći, opravdavanjem iz interesa, saučesničkim ili bojažljivim ćutanjem.

Dopisi iz Hrvatske italijanskog novinara Korada Zolija sadrže preciznu optužbu Hrvatske katoličke crkve u genocidu koji je zamislio i ostvario Poglavlak. Zoli piše za vreme razbuktalog rata, u periodu u kojem je svaki članak podvrgnut gvozdenoj cenzuri fašističkog režima, dok musolinijevska diktatura održava odlične odnose s Rimskom crkvom. Uprkos tome 18. septembra 1941. u novinama »Resto del Carlino«, u članku pod naslovom "Ptičice iz Gračaca", Zoli piše kako je rulja katolika predvođena franjevačkim fratrom obila vrata jedne pravoslavne crkve u koju se bilo sklonilo 500 Srba (uglavnom žena i dece) i sve ih pobila; zatim komentariše:

"(U Hrvatskoj) situacija se komplikuje u najopasnije aspekte verskog rata. Tu su bande koljača koje su vodili i potpaljivali katolički sveštenici i duhovnici, a po svoj prilici i sada ih vode. Ovo je više nego dokazano: u Travniku, stotinjak kilometara južno od Banja Luke, jedan fratar, zatečen da lično sa raspelom predvodi bandu koljača, streljan je (od italijanskih vojnika). Dakle, Srednji vek pogoršan upotrebom mitraljeza, ručnih bombi, zapaljivih sredstava, dinamita... Sve nevolje se dešavaju zbog dolaska pravih ustaša koji su prispeli iz Zagreba i koji organizuju, naoružavaju i rukovode pokretom progona pravoslavaca uz saučesništvo, a ponekad i uz direktno učešće fanatičnog katoličkog seoskog klera... Onaj prvi franjevac iz Asizija nazvao je braću i sestre ptičicama dok ovi njegovi učenici i duhovni potomci, puni mržnje, koji žive u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ubijaju nevine osobe, svoju braću po Ocu nebeskom, istog jezika, iste krvi, istog porekla... ubijaju, žive zakopavaju, mrtve bacaju u reke, u more, u ponore".

"Fanatično seosko sveštenstvo" kojem će ustaška diktatura uvek izražavati apsolutnu odanost i neprolazno priznanje, što pokazuje Poglavlak: "Uveren sam da će potomci biti zahvalni hrvatskim sveštenicima što su prvim bojovnicima naše Nezavisne države utuvili u glavu čiste osećaje, jednu drugu čudorednost i štovanje Boga, kao i odvažnost i odlučnost u sučeljavanju s neprijateljem, u domovini i inozemstvu" <sup>46</sup>. Katoličko sveštenstvo, čiji će vrhovni predstavnik, primas Hrvatske, monsijor Alojzije Stepinac 21. marta 1944. biti odlikovan "Veleredom", najvišim odlikovanjem ustaške diktature rezervisanim za nevojnička lica <sup>47</sup>.

#### IV U PACOVSKIM KANALIMA

##### POGLAVNIKOV KRAJ

U leto 1943, iskrcavanjem angloameričkih saveznika na Siciliju (9. jula), Musolinijev režim počinje da se ruši. Početak kraja fašizma ne pogađa Poglavnika: ustaška diktatura se oslobađa jednog nezgodnog saveznika-zaštitnika, jača svoje povlašćene veze s nacističkom Nemačkom i povlačenjem fašista u severnu Italiju formalno pripaja Dalmaciju (koja je od aprila 1944. bila deo Kraljevine Italije, a sada dolazi pod hrvatsku kontrolu).

Ali i situacija s Trećim Rajhom se razvija na gore: iako je snaga Vermahta još uvek ogromna, Fiererova "kampanja na Rusiju" pokrenuta juna 1941. pokazuje prelazak na neočekivani sovjetski protivudar. Očito je da je sudbina nacističke Nemačke povezana s ishodom rata sa SSSR, a da budućnost ustaške Hrvatske zavisi od hitlerovskog Rajha. Početkom jeseni 1943. jugoslovenski partizani pod Titovim vođstvom već su preuzeli potpunu kontrolu planinskog dela Hrvatske, Bosne i Crne Gore. A posle osnivanja "Narodnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije", novembra 1943. partizanske komunističke formacije mogu da računaju na podršku Saveznika i na blagonaklonost jugoslovenskog suverena u izgnanstvu, kralja Petra II.

Prvih meseci 1944, dok oslobodilačka vojska uspeva da preuzme kontrolu sve većeg dela jugoslovenskih teritorija, hitlerovske trupe su prisiljene da se povlače prema nemačkim granicama. Prisustvo nacista u Hrvatskoj je privremeno. Vermaht, angažovan u ratu sa SSSR, raspada se, hitlerovsko carstvo je gotovo na umoru.

Neminovan kraj Trećeg Rajha prisiljava ustašku diktaturu da pribegne traženju druge vrste zaštite. Pavelić pokušava da stupi u pregovore sa savezničkim vladama: zastupa nužnost spasavanja Nezavisne Države Hrvatske što se poklapa s interesom Angloamerikanaca u cilju otklanjanja opasnosti da Hrvatska bude ponovo uvučena u jugoslovensku državu kojom će vladati komunistički režim u sovjetskoj orbiti.

Hrvatsko katoličko biskupstvo - godinama nemo i saučesnik u zločinima ustaške diktature - odmah se oglašava i podržava pokušaje Pavelića kod Saveznika: sa svoje strane izražava bojazan za propast Nezavisne Države Hrvatske i njeno uvlačenje u komunističku Jugoslaviju, te potrebu da se takva opasnost otkloni. 7. jula 1944. nadbiskup zagrebački, monsinjor Alojzije Stepinac, drži propoved u kojoj izjavljuje:

"Hrvatska prolazi kroz teške trenutke i moguće je da se desi nešto još gore, ali mi moramo verovati i uvek biti optimisti da će Hrvatska opstati i da je niko neće uništiti. Hrvatski narod proliva krv za svoju državu i ona će sačuvati i spasiti njegovu državu. Svi pokreti protivu naroda i protivu hrvatske autonomije ne smeju nikome oduzeti hrabrost, već se svi moraju staviti u obranu i u izgradnju države još većom snagom" <sup>1</sup>.

Dok primas Hrvatske, uznemiren pretećim padom Poglavnikove diktature, slavi krv i hrabrost, među najpragmatičnijim ustaškim glavešinama rađa se ideja da država može da se spasi zbacivanjem hitlerofila Pavelića. Tako se, avgusta 1944. organizuje zavera za eliminaciju Poglavnika, po uzoru na onu - neuspelu - koju je u julu izvršio Klaus fon Štaufenberg da bi ubio Adolfa Hitlera. Ali zavera je otkrivena, a njeni pokretači - ministar vanjskih poslova Vokić i ministar oružanih snaga Mladen Lorković - uhapšeni, i smaknuti 30. avgusta <sup>2</sup>.

Delovi ustaške hijerarhije nastoje tada da spasu hrvatsku državu obraćajući se umerenom Vlatku Mačeku (već duže interniran od strane diktature), koji bi morao preuzeti Predsedništvo države, voditi front nacionalne solidarnosti po antikomunističkom ključu zajedno s četnicima Draže Mihailovića, vojnički zauzeti veliki deo jadranske obale i onda pozvati Saveznike u

mirovnu intervenciju. Ovaj plan predviđa svrgavanje Pavelića "dogovorenim" vojnim pučem, tako da bi poglavniku bilo dozvoljeno da spasi glavu povlačenjem u Švajcarsku<sup>3</sup>. Ali ni ovaj pokušaj ne uspeva: izaslanik zaverenika, Ivan Babić, pozvan u Bari da dogovori izvršenje sa Saveznicima, zadržan je u pritvoru.

Prema raznim izvorima, projekat svrgavanja nacifašiste Pavelića i pribegavanja Mačeku ima punu podršku visoke hijerarhije hrvatskog katoličkog klera, na prvom mestu monsinjora Stepinca. Septembra 1946. pred Vrhovnim sudom Hrvatske, bivši ministar Nezavisne Države Hrvatske, Alajbegović, svedočiće da je "postojao plan po kojem bi Stepinac prihvatio dužnost *locum tenens* nakon eliminacije Pavelića. S tim u svezi Stepinac je posetio Mačeka u društvu generala Moskova"<sup>4</sup>. Jedno drugo svedočenje u tom smislu doći će od bivšeg ustaškog poglavara Slavka Kvaternika, dok se po mišljenju jugoslovenskog historičara A. Donlagića radilo o pokušaju koji je planirao sam Maček, a učestvovali su i visoki dostojanstvenici katoličkog klera, da bi se sklopio pakt sa Saveznicima u ime zajedničke antikomunističke perspektive bez nacifašističkih obeležja čiji su predstavnici Poglavnikove ustaše<sup>5</sup>.

U februaru 1945. angloamerička avijacija bombarduje nemački grad Drezden. U martu Hitler šalje svoju poslednju direktivu: samouništenje nemačke nacije.

Ante Pavelić uporno ostaje pri mogućnosti da će drugi svetski rat, nakon pada nacifašizma, prerasti u sukob Sovjetskog Saveza i Angloamerikanaca; uostalom, antikomunizam je jedina karta na koju ustaški diktator još može da igra u pokušaju da spasi vlastiti režim. Tako se Poglavnik sprema da stvori "antiboljševički" front, udružujući se s četničkim generalom Dražom Mihailovićem. Baš ovaj poslednji pokazuje političku ulogu Hrvatske katoličke crkve u jednom memorandumu upućenom monsinjoru Stepincu: "Zaboravljajući sve one momente i prilike koje su mogle ili koje bi nas mogle deliti, smatram svojom dužnošću da Vas zamolim da uložite sav svoj autoritet i sve napore u cilju aktiviranja svih nacionalističkih snaga hrvatskog naroda protiv boljševizma"<sup>6</sup>.

Ali Saveznici ne podržavaju dvojac Pavelić-Mihailović, a Jaltaska konferencija potvrđuje da neće biti nikakvog dodatnog antikomunističkog rata. U tom trenutku Poglavnik, bez ikakvog izlaza, priprema beg. Uz saradnju s Nemcima Pavelić organizuje specijalni voz koji 30. aprila (baš kad Hitler vrši samoubistvo u bunkeru svoje berlinske kancelarije) kreće za Salzburg: na vozu je njegova žena Mara i deo ogromnog plena skupljenog tokom četiri godine diktature (48 kovčega punih zlata, dragulja i dragocenih numizmatičkih zbirki).

Trećeg maja Pavelić pravi ekstremni politički potez: donosi dekret-zakon koji izjednačuje, kako po pravima tako po obavezama, sve građane hrvatske države, "bez obzira na njihovu rasnu pripadnost", potvrđujući tako kraj etničkoverskih progona koji su obeležili grozotama ustaški režim<sup>7</sup>. Reč je o očajničkom aktu koji je otvoreno instrumentalizovan i lišen svakog kredibiliteta. Pre bega u "izgnanstvo" Poglavnik, u društvu umerenog lidera Mačeka, odlazi u nadbiskupski dvor u Zagrebu, gde se susreće s monsinjorom Alojzijem Stepincom, i poverava katoličkom pri-masu Hrvatske brojne kovčege s vladinim dosijeima, kao i 36 sanduka zlata, dragulja i drugih dragocenosti<sup>8</sup>.

Petog maja Ante Pavelić napušta Zagreb i u pratnji preostalih nacističkih zaštitnica sklanja se u Austriju. Zajedno s diktatorom nalazi se nekoliko hiljada najodanijih ustaša, ali i 500 katoličkih duhovnika i časnih sestara<sup>9</sup>, uključujući sarajevskog nadbiskupa Ivana Šarića i banjalučkog biskupa Jozu Garića; u prvom momentu svi duhovnici odani Paveliću sklanjaju se u samostane franjevacu i drugih redova u okolini Klagenfurta<sup>10</sup>. U franjevačke samostane u Austriji sklanjaju se i sam Pavelić i njegova desna ruka Andrija Artuković: njih dvojica se najpre sklanjaju u samo-stan S. Gilgen u blizini Salzburga, a potom u Bad Išl u blizini Linca (samostan pod zaštitom klagenfurtskog nadbiskupa, monsinjora Rorbaha).

Osmog maja - tri dana nakon bega - hrvatski glavni grad oslobađa Jugoslovenska vojska pod vođstvom Tita. Poglavnik, iz austrijskog skrovišta, počinje da radi na preuzimanju vlasti:

u velikoj tajnosti Pavelić šalje emisare na hrvatsku teritoriju da bi uspostavljali veze i kovali zavere.

Februara 1946. bivšeg ustaškog diktatora u Austriji hapse britanske snage i zatvaraju ga u saveznički koncentracijski logor u Klagensfurtu. Jugoslavija odmah traži izručenje Pavelića, ali je taj zahtev odbijen, kao što će potvrditi generalni sekretar vlade u Beogradu, Mitar Bakić, u "Njujork Herald Tribjunu" od 14. avgusta: "U februaru 1946. Odeljenje za ratne zločine Vrhovne američke komande u Visbadenu obavestilo je naše vlasti da je Pavelić pao u ruke Engleza... Međutim, britanske vlasti su odbile da izruče Pavelića našim funkcionerima".

Zašto Britanci odbijaju da izruče bivšeg Poglavnika jugoslovenskoj pravdi ostaće zauvek tajna. I to ne baš vesela: Pavelić je odmah pušten na slobodu, a dešava se to u trenutku kada u područje Klagensfurta stiže prelat, bivši ustaški funkcioner u Ministarstvu za unutrašnju kolonizaciju (ustanova odgovorna za oduzimanje dobara srpskog naroda u Bosni i Hercegovini), monsinjor Krunoslav Draganović. Tek imenovan od Svete stolice za direktora Odeljenja za Balkan, monsinjor Draganović raspolaže propusnicom koju su mu izdale savezničke vojne vlasti, a koja mu dozvoljava da se slobodno kreće po zarobljeničkim logorima koje su osnovala angloameričke trupe.

Jugoslovenski istoričar Šime Balen smatra da je Pavelić, nakon što je pušten na slobodu, ostao sakriven u manastiru S. Gilgen do proleća 1948: nakon čega se prebacuje u Rim, gde živi pod lažnim imenom "otac Gomes" pri "Latinoameričkom pobožnom koledžu"; godinu dana kasnije - još uvek po Balenu - Pavelić se sklanja u Argentinu zahvaljujući pomoći monsinjora Draganovića.<sup>11</sup>

U stvari, biće utvrđeno da Pavelić stiže u Rim već 1946, gde ostaje pod zaštitom kurije do 1947: u svetskom centru katolicizma krvoločni bivši ustaški diktator živi pri Institutu Sv. Điolama Ilirskog, pod lažnim imenom "otac Benares"<sup>12</sup>. Godine 1947, zahvaljujući pomoći monsinjora Draganovića, Pavelić odlazi u peronističku Argentinu: ukrcava se u Đenovi na italijanski brod "Andrea C.", noseći svešteničku odoru; putuje pod lažnim imenom "Aranjoš Pal", s pasošem br. 74369 Međunarodnog Crvenog krsta, overenim u Argentinskoj ambasadi u Rimu 5. jula 1947. na preporuku Sekretarijata države Vatikan<sup>13</sup>.

Septembra 1947. bivši ustaški diktator se iskrcava u Buenos Airesu, gde mu argentinski predsednik Huan Domingo Peron stavlja na raspolaganje komfornu vilu smeštenu u ulici Aviador Mermos 643 Ciudad Hardin, u Lomasu de Palomar. U argentinskoj prestonici Pavelić formira "Vladu u izgnanstvu Nezavisne Države Hrvatske", sa sedištem u Aveniji Boedo 1061, u kojoj preuzima dužnost predsednika i imenuje za svog zamenika ustaškog zločinca Vjekoslava Vrančića (između ostalog odgovornog za deportaciju mnogih hrvatskih Jevreja u nacističke logore u Nemačkoj, Austriji i Poljskoj). U Buenos Airesu počinje i izlaženje časopisa "Hrvatska", koji se određuje kao "Službeni organ hrvatske vlade u izgnanstvu".

Oktobra 1955. pada Peronov režim i garantovana zaštita argentinske države bivšem ustaškom diktatoru -iako potvrđena - postaje manje sigurna. 10. aprila 1957 - godišnjica proglašenja Nezavisne Države Hrvatske - Pavelić je ranjen u jednom atentatu: jedan srpski prognanik ispaljuje četiri hica iz pištolja na bivšeg Poglavnika.

Godine 1958. Pavelić se povlači na karipsko ostrvo Santo Domingo, gde dobija zaštitu lokalnog diktatora Leonida Rafaela Truhilja, koji mu stavlja na raspolaganje jednu vilu u gradu San Kristobalu i štiti njegov život jednim odredom vojnika koje je izabrao general Felipe Ciprian. Unutar vile u San Kristobalu Pavelić raspolaže privatnom kapelom u kojoj svakodnevno prisustvuje misi koju drži jedan fratar. U Santo Domingu, bivši poglavnik kao vatreni katolik stalno posećuje nadbiskupa Oktavija Berasa Rohasa, primasa Dominikanske katoličke crkve<sup>14</sup>.

Januara 1959. Pavelić napušta zlatno skrovište u Santo Domingu i prebacuje se u Santjago de Čile. Potom odlazi u Španiju diktatora Franciska Franka i definitivno se nastanjuje u Madridu. Živi u jednom franjevačkom samostanu u koji ga je uputio bivši sarajevski

nadbiskup Ivan Šarić. U novembru 1959. bivši Poglavnik je smešten u nemačku bolnicu španske prestonice, gde umire 28. decembra. Krvoločni diktator Ante Pavelić, "pobožni vođa pobožne katoličke države"<sup>15</sup>, najodgovorniji za balkanski holokaust prelazi u bolji život, okružen vernim sledbenicima, prijateljima i članovima porodice, u potpunom miru.

Februara 1960. ustaški mesečni listovi "Hrvatska" (izdavan u Madridu) i "Hrvatska zora" (iz Minhena, Bavarska) objavljuju "Službeni komunike o smrti Poglavnika Ante Pavelića". Svečani, krajnje pobožan i fanatičan nekrolog koji završava ovako: "18. prosinca 1959. franjevac Mihail Marić, nakon što je ispovedio Poglavnika, dao mu je svetu pričest. 27. prosinca velečasni franjevac Branko Marić dao mu je poslednje miropomazanje. Istoga dana papa Ivan XXIII osobno ga je blagoslovio". Poglavnik je tako umro kao što je i živio, zahvaljujući Bogu i blagoslovu Svete rimske crkve.

Gore: vrata smrti koja su vodila u logor za istrebljenje Jasenovac.

Dole: ostaci peći krematorijuma u Jasenovcu, pre nego što su 1948. srušeni sa zemljom po Titovoj naredbi.

Iznad: saopštenje Pavelićevog ureda, upućeno 27. aprila 1942. zapovedništvima ustaških oružnika i oružanih snaga i Ministarstvu unutrašnjih poslova, kojim diktator obaveštava da je broj zatočenika u logoru za istrebljenje Jasenovac "neograničen".

Desno, gore: kolona srpskih zatočenika koje ustaše vode u logor Jasenovac.

Ispod: srpske zatočenice u maršu prema ženskom koncentracionom logoru.

Ispod: srpske žene i devojčice, u pratnji ustaša, u maršu prema Jasenovcu.

Niže: nekoliko zatočenika u Jasenovcu angažovanih u radu u logoru.

Desno: dva ustaška stražara u logoru Jasenovac ispred hrpe dokumenata i predmeta zaplenjenih od zatočenika koji su stigli u logor.

Ispod: srpske žene i devojčice, u pratnji ustaša, u maršu prema Jasenovcu.

Niže: nekoliko zatočenika u Jasenovcu angažovanih u radu u logoru.

Desno: dva ustaška stražara u logoru Jasenovac ispred hrpe dokumenata i predmeta zaplenjenih od zatočenika koji su stigli u logor.

Gore: jedan od maljeva koje su koristili ustaški koljači za ubijanje zatočenika logora Jasenovac.

Ispod: specijalna naprava koju su projektovale ustaše (a proizvela nemačka fabrika "Solingen") za klanje Srba i Jevreja u masovnim pokoljima.

Jedna od više stotina grobnica u kojima su pokopavani leševi zatočenika logora Gradina.

Gore: tragovi mučenja na telu jednog zatočenika logora Jasenovac.

Desno, odozgo prema dole: leševi zatočenika Jasenovca bačeni u reku Savu i izvađeni u Beogradu. Jedan zatočenik Jasenovca ubijen maljem. Mladi Srbin kome su ustaše izvadile oko.

Niže: nekoliko od 7000 srpske dece zatvorene u logoru u Sisku, snimke je krišom napravio ministarski službenik Ante Dumbović (određen da popiše internirane).

Gore: jedna grupa od 3336 srpskih dečaka koji su internirani u logor Jastrebarsko, obučeni u ustaške uniforme i podvrgnuti "preodgajanju" u katolicizam.

Ispod: srpski dečaci pretvoreni u kosture u logoru Jastrebarsko.

Levo i gore: srpska deca fotografisana u logoru Sisak, Jastrebarsko i Gornja Rijeka.

Iznad: logor za istrebljenje Lepoglava, koji su ustaše službeno zvale "Mesto okupljanja za naobrazbu i prisilni rad".

Levo: prva strana jednog spiska srpske dece ispod 14 godina, koja su ubijena u Jasenovcu (pored imena označena je dob i mesto rođenja). Telegram, datiran 2. juna 1942. koji sadrži zahtev za 200 ustaških oružnika radi prebacivanja Cigana od Zemuna do logora Jasenovac.

Gore: ostaci peći krematorijuma u Jasenovcu.

Ispod: ostaci električne centrale u Jasenovcu

## LJUDI I PACOVI

U novembru 1945, nekoliko meseci po završetku sukoba, Saveznici osnivaju Sud za suđenje ratnim zločincima. Međutim, Rimska crkva se aktivira na pomaganju nacifašističkim zločincima da izbegnu zemaljskoj pravdi, pa Vatikan postaje "najveća organizacija uključena u ilegalni promet zločinačkih emigranata"<sup>16</sup>.

Razne katoličke ustanove pripremaju put bega koji vodi od Austrije do grada Vatikana: put koji je paralelan i povezan s tvorevinom koju je sačinila obaveštajna služba vojske SAD, čiji je naziv *The Rat Channel*, "Pacovski kanali"<sup>17</sup>. Zahvaljujući ovim milosrdnim "kanalima" nekoliko hiljada ratnih zločinaca, u naizmeničnim talasima, stižu u Rim: primani na mestima zaštićenim eksteritorijalnošću, dobijaju pasoše s lažnim identitetom (često dokumenti Međunarodnog Crvenog krsta), na kraju se upućuju na sigurna skrovišta u Južnoj Americi, naročito u Argentini, Čileu i Urugvaju, zemljama u kojima vladaju režimi pod velikim uticajem Katoličke crkve.

Katoličku organizaciju koja koristi "pacovske kanale" vodi ustaški prelat Krunoslav Draganović i može da računa na aktivnu podršku (ili prosto na sažaljenje) mnoštva katoličkih prelata i sveštenika. Zahvaljujući ovom "božanskom providenju" u prvim godinama posle rata preko 4000 ratnih zločinaca, među kojima 200 bivših ustaških glavešina, uspeva da izbegne sudove i pravdu. "Pacovskim kanalima" beže - da nabrojimo samo neka imena - organizator antisemitskog "konačnog rešenja" Adolf Ajhman<sup>18</sup>, ideator pokretnih gasnih komora Valter Rauf, doktor iz Aušvica Jozef Mengele, komandant logora Sobibor i Treblinka Franc Štangl, teoretičar eutanazije "nižih vrsta" Gerhard Bone, "Lionski krvnik" Klaus Barbi, te mnogi drugi nacistički zločinci.

Režijska kabina katoličkog sektora "pacovskih kanala" smeštena je u Rimu, u Ulici Tomačeli 132, kod sedišta Crkvenog koledža Sv. Điolama Ilirskog, istorijskog centra hrvatskog katonacionalizma; po stvaranju Nezavisne Države Hrvatske, aprila 1941, semeništarcu ovog koledža su odmah skinuli jugoslovensku zastavu i zamenili je zastavom hrvatske države. Tokom rata u ovaj koledž su primane ustaške delegacije, organizovali su se susreti između tih delegacija i predstavnika Rimske kurije, s argentinskim ambasadorom Ljobetom, s ocem Agostinom Đemelijem (osnivačem Katoličkog univerziteta Sveto srce u Milanu, koji je bio veoma moćan u Vatikanu i predsednik Papske Akademije nauka). Oktobra 1943. u Koledžu sv. Điolama predstavljena je knjiga autora monsinjora Draganovića i dr Ive

Guberine, *Sveta Hrvatska*, koja predstavlja odu praksi prisilnog "prekrštavanja" pravoslavnih "šizmatika" u katolicizam<sup>19</sup>.

Najzloglasniji ustaša koga je spasio katolički sektor "pacovski kanali" jeste Ante Pavelić<sup>20</sup>. Ali bivši Poglavnik samo je prvi u dugom nizu.

Godine 1945. prvi zapovednik logora Jasenovac, Ljubo Miloš, zadržan je zajedno s bivšim zapovednikom ustaških logora za istrebljenje, Vjeroslavom Luburićem, u savezničkom zarobljeničkom logoru u Fermu, Italija. Po dolasku u logor monsinjora Draganovića, ova dvojica ustaških zločinaca, obukavši sveštene mantije, uspevaju da pobegnu i da se domognu gostoljubivog Koledža Sv. Điolama Ilirskog u Rimu. Prvom se gubi trag, a drugi će se u Madri-du pridružiti monsinjoru Ivanu Šariću, da bi zajedno osnovali ustaški časopis "Drinu" i grupu "Hrvatski narodni otpor". Godine 1967. Luburić će potpisati *Predgovor* knjizi Đuzepea Mazući-ja<sup>21</sup> *Missione in Croazia 1941-1946*, apologetsko delo o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom poglavniku. Godine 1969. Luburić je ubijen u revolverskom obračunu u prostorijama ustaške štamparije.

"Pacovskim kanalom" koji je pripremila Sveta rimska crkva beži bivši ustaški ministar unutrašnjih poslova Andrija Artuković. Beži odgovorni za masovnu deportaciju u nacističke logore Vjekoslav Vrančić (za koga će Argentina, u koju se sklonio, odbiti zahtev za ekstradiciju dobijen od jugoslovenske vlade). Beži bivši ustaški ambasador u Španiji Petar Pejašević, te bivše Poglavnikove diplomate u Latinskoj Americi Branko Benzon (koji će se isto tako povući u Argentinu, gde će postati lični Peronov lekar), i Domagoj Antonio Petrić (koji će početkom devedesetih godina regrutovati plaćenike u Argentinu za rat protiv Srba). Beži bivši šef tajne ustaške policije Gorg Vrantić. Beži bivši zapovednik Pavelićeve telesne garde Vlado Svešćen. Beži bivši ministar ratarstva u vreme diktature Stjepan Hefer. Beže duhovni poglavari Ivan Asančić i Josip Marković. Beži zapovednik hrvatske vojske Josip Tomljanović. Beži bivši zapovednik ustaškog zrakoplovstva Vladimir Krac. Beži bivši šef zagrebačke policije Radomil Vergović. Beže bivši general Ivan Herenčić i bivši pukovnik Danijel Crljen. Beže bivši zapovednik Ustaške mladeži Orsanić i njegov drug Milo Bogetić. Beži bivši oficir ustaške vojske Ivo Bogdan (koji će u Buenos Airesu osnovati časopis "Hrvatski nauk").

Među ustaškim zločincima koji su se spasili preko katoličkog *Rat Channel* nalazi se i bivši poglavar Ivo Rojnica. Prefekt grada Dubrovnika, odgovoran za istrebljenje hiljada Srba i Jevreja, Rojnica je 1945. pobeo noseći plen koji je oteo od žrtava. Uhapšen u Trstu nakon što ga je prepoznala jedna Jevrejka rodom iz Dubrovnika, Rojnica je oslobođen na intervenciju monsinjora Draganovića i prebačen je u Argentinu. U ovoj južnoameričkoj zemlji postao je indu-strijalac tekstila, a 1977. Jugoslavija je zatražila njegovo izručenje koje su argentinske vlasti odbile. Godine 1991. predsednik Franjo Tuđman imenuje Rojnicu za hrvatskog ambasadora u Argentinu, iako je ime bivšeg ustaškog poglavara na spisku ratnih zločinaca koji se još traže; pri-stanak argentinske vlade stići će po hitnom postupku, ali će imenovanje biti opozvano zbog energične kampanje argentinske štampe.

Među desetinama ustaških glavešina koje su se sklonile u popustljivu Argentinu samo će Nada Luburić (bivša koljačica u logoru za istrebljenje Stara Gradiška i sestra Vjeroslava Luburića) imati problema s pravdom, ali veoma kratkotrajno: uhapšena 19. jula 1998. od Interpola u Santa Teresiti, u provinciji Buenos Aires, i optužena za zločine protiv čovečnosti, Luburićeva je izjavila saveznom argentinskom sudiji Ernanu Bernaskoniju da sa žudnjom očekuje zahtev za izručenje Hrvatskoj da bi se konačno mogla vratiti u domovinu. Izručena Zagrebu 2. novembra 1998, Nada Luburić je odmah puštena na slobodu.

Bliski saradnik monsinjora Draganovića u operacijama *Rat Channel* je nemački biskup Alojz Hudal, pokrovitelj bazilika Santa Maria dell' Anima u Rimu, koji se angažuje na spasavanju ratnih zločinaca pod pokrićem papskog pružanja pomoći. Od ranije pristalica Nemačke Nationalsocijalističke partije, 1937. je napisao knjigu *Die Grundlagen des Nationalsozialismus* (Osnovi nacionalsocijalizma, s posvetom Adolfu Hitleru, za koga kaže da je "Zigfrid nemačke veličine"), i osnivač časopisa »Der Weg« 1947, u svom *Rimskom dnevniku*<sup>22</sup> Hudal će ispričati o sopstvenom angažovanju za "pacovski kanal", pohvaliće se kako je doprineo spasavanju preko 1000 "progonjenih" i označiće čitavu operaciju kao "zadatak koji je dobijen od Vatikana"<sup>23</sup>.

Uostalom, da je rad monsinjora Hudala u okviru katoličkih *Pacovskih kanala* imao blagoslov visokih papskih sfera pokazuje pismo koje mu je 4. aprila 1949. uputio monsinjor Đovani Batista Montini, smenjeni sekretar Vatikana: reč je o poslanici koja nemačkom nacifilskom biskupu šalje blagoslov Svetog Oca uz priloženi ček na "30 000 italijanskih lira"<sup>24</sup>. Vatikansku režiju u "pacovskim kanalima" pokazuje i sveštenik nacista Karl Bajer: pobegavši iz zarobljeničkog logora u Gediju (gde je bio zatočen zato što je aktivno učestvovao u korpusu hitlerovskih padobranaca), postaje jedan od najvatrenijih aktivista u pomoći ratnim zločincima, da bi 1950. bio nagrađen imenovanjem za generalnog sekretara organizacije Caritas Internationalis.

U strogo poverljivom izveštaju od 15. maja 1947. američkog vojnog atašea u Rimu, Vincenta la Viste, upućenom američkom državnom sekretaru Džordžu Maršalu, detaljno je navedena odgovornost Vatikana i učestvovanje brojnih duhovnika u ilegalnoj i tajnoj aktivnosti koja je povezana s *Pacovskim kanalima*. Sve zločince koji su koristili ovaj kanal ujedinjuje fanatičan antikomunistički žar i zbog toga su oni "najdraži sinovi" Katoličke crkve<sup>25</sup>.

\* \* \*

Godine 1997. se otvara spor između jevrejskih međunarodnih organizacija i bankarskih institucija Švajcarske Konfederacije vezan za slučaj zlata koje su nacisti oteli svojim žrtvama i skrili ga u sefove švajcarskih banaka.

Tako se pojavljuje novi aspekt saučesništva Svete stolice s diktaturom Ante Pavelića: kao nacistički, tako su i ustaški glavari skrili novac, zlato i dragocenosti, koje su oteli za vreme balkanskog holokausta, u "bankarski raj" Švajcarske; a deo tog krvavog "blaga" završio je u trezorima grada Vatikana.

Godine 1997, 22. jula francuski dnevni list »Nice Matin« objavljuje članak pod naslovom "Hrvatsko zlato u Vatikanu? Američka administracija traga za prebacivanjem 800 miliona francuskih franaka", u kojem piše:

"Bil Klinton je juče najavio da Ministarstvo finansija proučava arhivski dokumenat koji otkriva da Sveta stolica čuva zlato starog fašističkog režima u Hrvatskoj. Prema tom dokumentu koji je objavila jedna američka televizijska mreža, jedan značajni deo zlatnih rezervi fašističkog režima Hrvatske, u vrednosti od 800 miliona franaka, u obliku zlatnih šipki, trebalo bi da je uskladišten u Vatikanu pred kraj II svetskog rata da ga ne bi oduzeli Saveznici... Datiran oktobra 1946, ovaj dokumenat je napisan od strane odgovornog lica u Ministarstvu finansija, Emersona Bajdžlova. Navodeći reči direktora za monetarna istraživanja, Bajdžlov tvrdi da je krajem II svetskog rata ustaški režim iz Zagreba pokušao da iznese sa svoje teritorije 350 miliona švajcarskih franaka<sup>26</sup>. Britanci su oduzeli 150 miliona. Prema upornim glasovima, te rezerve, uglavnom u zlatnim šipkama, krenule su, staranjem Vatikana, put Španije i Argentine, (zemalja) u koje se sklonio Ante Pavelić, fašistički diktator

Hrvatske... Bajdžlov smatra da se (u dokumentu iz 1946) ti glasovi šire iz Vatikana da bi se skrila istina: po njegovom mišljenju navedene rezerve nikada nisu napustile papski grad".

Sveta stolica, preko Papinog portparola, Žoakina Navara Valsa, sve demantuje, karakterišući vesti objavljene u francuskom dnevnom listu kao "informacije bez ikakvog osnova".

Spor između jevrejskih organizacija i švajcarskih bankarskih institucija iznosi na svetlost potonje elemente koji svedoče o odgovornosti Vatikana.

Decembra 1997. u Londonu se održava Međunarodna konferencija o zlatu koje su pokrali nacisti, na kojoj učestvuju delegacije iz 41 zemlje. Na kraju Konferencije objavljen je apel - koji su potpisali predstavnik Velike Britanije, lord Džener, predstavnik Izraela i podsekretar SAD Stjuart E. Ajzenštat - kojim se traži od Svete stolice da otvori vatikanske arhive iz perioda antisemitskog istrebljenja <sup>27</sup>.

Pritisnuta diplomatskim inicijativama i međunarodnim javnim mnjenjem, 16. marta 1998. Sveta stolica objavljuje dokumenat pod naslovom *We Remember* ("Pamtimo"), koji je predočio kardinal Edvard Kasadi.

Ovim dokumentom Katolička crkva pokazuje nejasno kajanje za nedovoljnu zaštitu Jevreja od progona nacifašista. Ali reč je o suštinskom aktu licemernog i obmanjivačkog samooproštaja: s jedne strane, u stvari, Sveta stolica ograničava na pojedinačne i neidentifikovane predstavnike katolicizma bojažljivost i saučesništvo u odnosu na antisemitske progone; s druge strane, veliča figuru i ulogu Pija XII, to jest prvog odgovornog za saučesničko ćutanje kojim je Sveta rimska crkva dala za pravo nacifašističkim zločincima uključenim tokom više godina u rasni genocid <sup>28</sup>.

Pitanje zlata koje su nacisti i ustaše pokrali Srbima i Jevrejima predmet je posebnog izveštaja podsekretara SAD Stjuarta E. Ajzenštata iz juna 1998 <sup>29</sup>.

Poglavlje pod naslovom "Sudbina ustaškog ratnog blaga" zadržava se posebno na odnosima između ustaškog režima i Vatikana:

" A. Zavođenje hrvatskog ustaškog režima za vreme rata (...)

U izvesnoj meri američki i britanski lideri bili su svesni ubilačkih akcija ustaškog režima protiv Srba, Jevreja i Roma koji su živeli na teritoriji pod hrvatskom kontrolom. Nije jasno da li su saveznički lideri vodili računa o tome da je 700 000 žrtava, najviše Srba, ubijeno u ustaškim logorima smrti, kako u Jasenovcu tako i drugde, najokrutnijim i najprimitivnijim metodima, uključujući i masovna streljanja, udarce maljem, odsecanje glava. Saveznici su poslednjih meseci 1943, nakon iskrcavanja na poluostrvo, počeli da okupljaju Jugoslovane izbegle u Italiju. Malo je bilo Jevreja: nacisti i ustaše su bili istrebili najveći deo njih. (...) Iako nisu razumeli koja je sudbina zadesila Jevreje i Rome, američke vlasti su jasno shvatile ono što se dogodilo Srbima na teritoriji pod ustaškom kontrolom. Avgusta 1941, jugoslovenski ambasador Konstantin Fotić je dobio od šefa Odeljenja za Balkan pri Ministarstvu spoljnih poslova izveštaj u kojem je opisana "politika masovnog istrebljenja srpske rase (koju su sprovodile ustaše) u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", i koji se odnosio na brutalne i zverske masakre.

Godine 1941, 20. decembra Fotić se obratio predsedniku Ruzveltu i pregledao je zajedno s njim jedan memorandum o zverstvima počinjenim na Srbima. Predsednik (Ruzvelt) je ostao šo-kiran tim izveštajem, pitajući se kako Srbi mogu da se nadaju da će posle takvih zločina živeti u budućoj zajedničkoj državi s Hrvatima. Marta 1943, kada se britanski ministar spoljnih poslova, Entoni Idn, uputio u posetu Beloj kući radi preispitivanja savezničkih ratnih ciljeva, imao je priliku da čuje "opetovano mišljenje" predsednika Ruzvelta da antagonizam Srba i Hrvata isključuje mogućnost njihove koegzistencije u istoj državi i da Hrvati moraju biti stavljeni pod strogi nadzor.

Vatikan, koji je držao apostolskog izaslanika u Zagrebu od juna 1941. do kraja rata, bio je svestan kampanje pokolja, koja je počela internacijom većine (od 35 000 do 45 000) Jevreja u Hrvatskoj u proleće-leto 1941, a nastavila se kasnije bekstvom 5 000 Jevreja iz zona hrvatske države pod nemačkom okupacijom u italijanski deo protektorata i deportacijom svih preostalih Jevreja u Nemačku, jula 1942. Hrvatske katoličke vlasti osudile su ustaška zverstva, ali su s druge strane nastavile da podržavaju režim. Tokom svoje posete Hrvatskoj, u martu 1943, nemački ministar unutrašnjih poslova, Hajnrih Himler, zahtevao je da ono malo preostalih Jevreja bude deportovano u Nemačku (uključujući i one koji su kršteni i koji su se oženili katolicima). Nemačka je pojačala napore za vreme rata da prisili Italijane da deportuju Jevreje koji su se sklonili kod njih u Dalmaciju. Mnogi od tih Jevreja našli su utočište na ostrvu Rab<sup>30</sup>. Početkom 1944. nemački okupatori hvalisali su se da su potpuno likvidirali jevrejsko stanovništvo Hrvatske (s izuzetkom onih koji su uspeli da isposluju italijansku zaštitu ili da pobjegnu, pridružujući se partizanima).

#### B. Ustaško blago i njegovo prebacivanje u Švajcarsku

Posleratni izveštaji su pokazali da se deo blaga ustaškog režima sastojao od dragocenih dobara koja su opljačkana žrtvama deportovanim za vreme kampanje ustaškog etničkog čišćenja. Stručnjaci američke obaveštajne službe došli su do zaključka da ustaške vođe posle rata raspolazu sa preko 80 miliona USA dolara (350 miliona švajcarskih franaka), uglavnom u obliku zlata, čiji je jedan deo oduzet žrtvama holokausta u Hrvatskoj. Drugi, neprovereni izveštaji, s početka pedesetih godina, sugerisali su da je blago skromnije i da nije sigurno gde se nalazi. Godine 1944. ustaški režim je počeo da prebacuje dobra u švajcarsku banku da bi ih prikrrio. Dana 31. maja 1944. Švajcarska nacionalna banka primila je 358 kilograma zlata iz Hrvatske, da bi sledećih 980 kilograma prispelo 4. avgusta 1944.

Hrvatski depozit u zlatu od 4. avgusta 1944. nije bio primljen kao tečevina Švajcarske nacionalne banke i bio je prebačen u Švajcarsku bez prethodnog pristanka Banke i bez predviđenog ovlašćenja. Uprkos tome Švajcarska nacionalna banka prihvatila je ilegalnu dostavu i zavela je na račun koji je hrvatska država otvorila 31. maja iste godine. Hrvatsko zlato prebačeno u ŠNB avgusta 1944. izgleda da odgovara količini od 980 kilograma koje su hrvatske vlasti predigle kod Sarajevske filijale Centralne banke propale Kraljevine Jugoslavije (...) Hrvatsko zlato prebačeno u Švajcarsku avgusta 1944. išlo je zajedno sa 25 tona srebra koje je ŠNB primila za kovanje novca. Oktobra 1944. predstavnici hrvatske marionetske vlade bezuspešno su pokušavali da nagovore ŠNB da odobri prebacivanje zlata, na jedan hrvatski račun u Nemačkoj. Decembra 1944. ŠNB odbila je hrvatski zahtev za povrat zlata u Zagreb, a Švajcarski savezni savet zamrzao je sva hrvatska dobra u Švajcarskoj<sup>31</sup>.

#### D. Podzemna ustaška mreža u Rimu i ustaško zlato

Prema informacijama koje su u raznim vremenima prikupile informativne službe SAD, Koledž Sv. Điolama Ilirskog u Rimu koji je primao hrvatske studente u Vatikanu tokom i posle II svetskog rata, bio je centar tajnih hrvatskih aktivnosti i podzemne hrvatske mreže koja je ustaškim beguncima i zločincima pomagala da pobjegnu iz posleratne Evrope. Marta 1946. i bri-tanske tajne službe su identifikovale Sv. Điolama kao ustašku crkvu kojom je rukovalo bratstvo hrvatskih sveštenika "Bratstvo Sv. Điolama". Takvo je bratstvo obezbeđivalo lažna dokumenta za ustaše u bekstvu, koja su im omogućavala da pobjegnu i da izbegnu hapšenje od strane Saveznika.

Monsinjur Juraj Mađerec, identifikovan kao pripadnik ustaša, bio je direktor ovog koledža, ali glavni animator ove ustaške aktivnosti u Rimu bio je sekretar koledža, otac (u stvari, monsinjor) Krunoslav Stefano Draganović, već ustaški pukovnik i bivši funkcioner hrvatskog "Ministarstva unutrašnje kolonizacije", ustanove koja je odgovorna za oduzimanje dobara Srbima u Bosni i Hercegovini.

Smatran od američkih obaveštajaca "drugim ja" Ante Pavelića, otac Draganović, rođen u Hrvatskoj, bio je prethodno profesor teologije na Sveučilištu u Zagrebu. Godine 1943. prebacio se u Rim, zvanično kao službenik Hrvatskog Crvenog križa, ali očito za koordinaciju ustaških operacija u Italiji. Koristeći svoje veze u Međunarodnom Crvenom krstu i drugim organizacijama za pomoć izbeglicama, Draganović je pomagao ustaškim beguncima da ilegalno emigriraju u Južnu Ameriku, snabdevajući ih sveštениčkim odorama i lažnim dokumentima, a isto tako osiguravajući im prevoz, naročito za Argentinu (...). Izveštaji američkih obaveštajaca pripisuju značajnu ulogu popu Draganoviću u podršci ustašama koji su tražili zaštitu Rima neposredno posle rata.

Takođe proizlazi da je on imao dužnost da spasava Arhiv Ustaškog izaslanstva u Rimu, ono što je delimično radio unutar Vatikana, baveći se i dobrima koja su pratila ustaške begunce... Pod upravom Draganovića, podzemna hrvatska mreža Sv. Điolama razvila je efikasnu tajnu aktivnost koja je hrvatskim nacionalistima pružala usluge evakuacije u bekstvu od jugoslovenskog režima. Draganovićeva organizacija sarađivala je i sa *Pacovskim kanalom*, koji je osnovala Kontraobaveštajna služba Američke vojske, u svrhu pomoći beguncima, doušnicima i sovjetskim i istočnoevropskim aktivistima, da pobjegnu sa teritorija pod kontrolom komunista. Godine 1951. Draganović je sarađivao s američkim kontraobaveštajcima u organizovanju bega naciste Klause Barbija, antikomunističkog doušnika i ratnog zločinca, u Južnu Ameriku. Polovinom oktobra 1958, nekoliko dana posle smrti pape Pija XII (9. oktobra), Draganović je dobio od podsekretara vatikanske države naređenje da napusti Koledž Sv. Điolama. Godine 1962. američki kontraobaveštajci su ga skinuli s vrata kao "štetnog agenta zbog bezbednosnih razloga i pomanjkanja kontrole".

Narednih godina odnosi između Jugoslavije i Vatikana se poboljšavaju, da bi na kraju bili normalizovani juna 1966. Draganović, koji beše raskinuo s Antom Pavelićem još 1955, iskoristio je amnestiju koju je doneo Titov režim početkom šezdesetih godina. Godine 1967. uputio se u Trst i pešice je prešao jugoslovensku granicu. Nekoliko dana kasnije održao je govor na Jugoslovenskom radiju u kojem je optuživao ustaše i hvalio napredak postignut za vreme Titovog režima. Sve ukazuje na to da je Draganović kasnije mirno živio u Jugoslaviji, gde je umro jula 1983 (...).

Od početka 1946. do kraja 1947. rimske ustaše su pružale utočište Anti Paveliću, kao i drugim ustaškim vođama. Pavelić je stigao u Rim 1946, preobučen u sveštenika sa španskim pasošem. Izveštaji tvrde da je sledeće dve godine živio ili u Sv. Điolamu ili u drugim rimskim bazama. Podrška podzemne hrvatske mreže bila je ključna za beg Pavelića iz Evrope u Argentinu (...).

Američka kontraobaveštajna služba koja je imala odgovornost za pronalaženje ratnih zločinaca, znala je za prisustvo Pavelića u Italiji i držala je gotovo dve godine pod prismotrom njegove aktivnosti, pokušavajući takođe da dobije jasnu sliku njegovih premeštanja. Krajem jula 1947, nakon što je jedan izveštaj ove službe ukazao na to da Pavelić živi u posebnoj rimskoj zgradi u vlasništvu Vatikana i nakon konsultacija u Vašingtonu, Ministarstvo spoljnih poslova dalo je uputstva Vrhovnoj komandi Savezničkih snaga u Italiji, prema kojima "SAD moraju sarađivati s italijanskim vlastima u vezi s ovim slučajem". Četiri dana kasnije Britanska vlada dala je svoj pristanak na ovu inicijativu. Agenti Američke kontraobaveštajne službe, zaduženi za praćenje Pavelićevih aktivnosti, u planiranju da ga uhapsu izvestili su o činjenici da on uživa britansku i zaštitu Vatikana, tako da su predložili jednostranu američku akciju za izručenje Pavelića Jugoslaviji da ne bi izgubili podršku katolika i emigranata antikomunista. Tajna vojna služba SAD podvukla je činjenicu da će hapšenje Pavelića uzrokovati gubitak podrške Hrvata odanih ustaškoj stvari koji su se sve češće zapošljavali u ulozi doušnika američkih obaveštajnih službi. Na kraju su se snage SAD povukle iz Italije bez odlučnog reagovanja po pitanju hvatanja Pavelića. (Ali) interesovanje Kontraobaveštajne službe nateralo je Pavelića da napusti Rim i da ode u jedan manastir u

blizini papske letnje rezidencije u Kastel Gandolfu, gde je ostao više meseci pre napuštanja Evrope.

#### F. U potrazi za ustaškim blagom

Službena dokumenta SAD otkrivaju nedovoljno poznavanje sudbine ustaškog blaga, uključujući zlato i dragocenosti opljačkane od jevrejskih, srpskih i ciganskih žrtava u ustaškoj politici etničkog čišćenja i deportacije i pogubljenja Jevreja i drugih od strane Nemaca. Potpuni opis događaja iz ustaškog perioda u Hrvatskoj i bekstva ustaških dirigenata, koje je delom finansirano iz ustaškog blaga, mora da se nalazi u arhivima drugih nacija i verovatno u Vatikanu... Postoje dokazi da je barem deo Arhiva Ministarstva vanjskih poslova Hrvatske poslat u Vatikan pri kraju rata...

U svojim memoarima, Džejms V. Milano, komandant 430. odreda Kontraobaveštajne službe SAD, govori o potpunom uništenju dokumentacije "pacovskih kanala" od strane Američke vojske, te o svojim odnosima s jednom grupom Hrvata. (...).

Osim dokaza koji se odnose na tajnu ustašku aktivnost u Koledžu Sv. Điolama, postoji i pitanje držanja papske administracije. Za vreme II svetskog rata papa Pije XII je pokazao proračunatu neutralnost, koja je predmet kontroverznih istorijskih razmatranja. Njegovo držanje prema hrvatskim katolicima Koledža Sv. Điolama, kao i prema drugima, dalo je podsticaj mnogim spekulacijama. Iako nisu nađeni dokazi o direktnom uključivanju Pape ili njegovih savetnika u ustaške aktivnosti u posleratnoj Italiji, izgleda neverovatno da oni nisu uopšte znali šta se događa. Vatikanske vlasti (kažu) da nisu našle nijedan pogodan dokument kojim bi rasvetlili pitanje ustaškog zlata".

3. juna 1998. »Corriere della Sera« objavljuje dopis Enija Kareta iz Vašingtona: "Ustaše, bekstvo s jevrejskim zlatom. Vašington optužuje: u Vatikanu su znali ali nisu prijavljivali hrvatske fašiste".

U ovom članku Kareto obaveštava o konferenciji za štampu koju je održao državni podsekretar SAD, Ajzenštat, da bi ilustrovao sadržaj izveštaja i, između ostalog, piše: "S blagom otetim od Jevreja na kraju II svetskog rata, hrvatski fašisti su finansirali vlastiti beg u Latinsku Ameriku i beg ratnih zločinaca kao što je Klaus Barbi, uz pomoć Papskog koledža Sv. Điolama, u Rimu. To je juče potvrdio državni podsekretar SAD, Ajzenštat. "Nemamo dokaze da su Papa i njegovi savetnici bili uključeni u takozvane *Pacovske kanale*, ali ostaju uznemirujuća pitanja i teško je zamisliti da oni nisu znali za te kanale"... Državni podsekretar je dao do znanja da bi Italija morala formirati komisiju istoričara po uzoru na 16 drugih zemalja da bi utvrdila svoju eventualnu odgovornost: "Sv. Điolamo je smešten van Vatikana i plaća porez italijanskoj državi".

Nije prvi put da se Koledž Sv. Điolama u Rimu optužuje da je davao utočište ustašama i nemačkim nacistima. Ali je prvi put da se govori o njegovom finansiranju jevrejskim zlatom i da Amerika opominje Vatikan da objavi dotičnu dokumentaciju... Po mišljenju američkog državnog podsekretara ustaše su otele hrvatskim Jevrejima 80 miliona dolara u zlatu, tada ogromna cifra, i delimično su ga prebacile u Švajcarsku 1944. Sledeće godine ova cifra je nadoknađena Titu. Ali ustaški vođa Ante Pavelić, sklonivši se kod Engleza na kraju rata, sa sobom je poneo do 35 miliona dolara...

(Ajzenštat) ističe da se ustaški lider skrivao u Rimu od 1946. do 1948. "a da engleske i američke tajne službe nisu učinile ni najmanji napor da ga uhvate". Već bijaše počeo Hladni rat tako da je glavna briga Londona i Vašingtona bila Moskva: u okviru toga koristili su za špijune i doušnike čak i ustaše i naciste. Sv. Điolamo - zapisao je podsekretar - pretvorio se u tajni centar za pomoć ratnim zločincima. Njegov sekretar don Krunoslav Draganović, Hrvat, iskoristio je neke veze u Međunarodnom Crvenom krstu da bi im omogućio ilegalno emigriranje u Južnu Ameriku pomoću lažnih dokumenata. Sredstava nije nedostajalo: bijaše tu zlato Pavelića i družine.

Ajzenštat nije poštediti ni tajne američke službe. "Krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina one su sarađivale s ustašama u rukovođenju pacovskim kanalima"... Poslednja optužba Ajzenštata odnosi se na Tita. Godine 1946, seća se podsekretar, "SAD su se uverile da Jugoslavija progoni svoje političke protivnike... Niz napada na američke avione, pokušaj aneksije Trsta, nekoliko slučajeva antizapadnjačke špijunaže naveli su Vašington i London da zauzmu neprijateljski stav prema komunističkom režimu". Zbog toga su aktivnosti ustaša i Vatikana zastrte velom ćutanja..."

Dva dana kasnije, beogradske "Novosti" preuzele su optužbe Vatikana od strane Vašingtona u vezi s jevrejskim zlatom koje su pokrale ustaše. Zatim prenose zvaničnu reakciju Vatikana, koju je izrazio papski portparol Žoakin Navaro Vals: "Sekretar Instituta Sv. Điolama, što je tada bio doktor Krunoslav Draganović, možda je koristio to zlato isključivo u svoje ime bez ovlašćenja i znanja Vatikana".

## OSUDA TOBOŽNJEG MUČENIKA

Godine 1945, 8. maja NOV Jugoslavije ulazi u Zagreb. Ante Pavelić je tri dana ranije pobjegao u Austriju. Glavešine diktature koje su ostale u Hrvatskoj uhapšene su i zatvorene. Prva ispitivanja dovode do pronalaženja i oduzimanja "blaga" (zlata, dragocenosti i dokumenata) koje je Poglavljenik u bekstvu poverio zagrebačkom nadbiskupu.

Monsinor Stepinac je uhapšen 17. maja 1945. i ostaje u pritvoru do 3. juna. Dana 4. juna, odmah po oslobođanju, Stepinac ima rezervisan razgovor s Titom (koji se dva dana ranije sastao sa nekoliko predstavnika Katoličke crkve u Zagrebu): novi jugoslovenski režim namerava da uspostavi dobre odnose sa Svetom stolicom, od koje se očekuje - u zamenu za ćutanje o odgovornosti hrvatskog klera u genocidu nad pravoslavicima - politika otvorenosti i saradnje. Ali vatikansku spoljnu politiku karakteriše najdublji antikomunizam tako da Rimski crkva ne samo da ne pokazuje nikakvu otvorenost prema "novoju Jugoslaviji", nego je krajnje neprijateljska.

Na izborima za Konstitutivnu Skupštinu nove jugoslovenske federativne države, koji su se održali 11. novembra 1945, Front narodnog oslobođenja, pod hegemonijom Komunističke partije Jugoslavije, i prisutan kao jedinstvena lista, skuplja 90 odsto glasova. Dana 25. novembra Konstitutivna Skupština proglašava pad monarhije, a 29. istog meseca proglašava se Federativna Narodna Republika Jugoslavija, kojom upravlja savezna vlada pod vođstvom maršala Tita. Dana 31. januara 1946. obznaniuje se nova ustavna karta. U znaku koncepta o "bratstvu i jedinstvu" jugoslovenskih naroda novo federativno uređenje predviđa priznavanje šest federativnih državnih celina (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Makedonija), kojima se pridružuju dve autonomne oblasti (pokrajina Vojvodina i okrug Kosovo i Metohija). Granice Hrvatske vraćaju se na one iz avgusta 1939.

U Hrvatskoj, nakon pada ustaškog režima i stupanja Tita na presto, Katolička crkva je jedina preživela i aktivna struktura: iako teško ogrezlo u krvavu Poglavljenikovu diktaturu, Katoličko biskupstvo ipak zadržava svoju moć.

Antikatolička odmazda srpskog i jevrejskog naroda koji su bili progonjeni za vreme ustaške diktature marginalna je i epizodna: 4. novembra 1945, na primer, monsijor Stepinac je zasut kamenjem u Zaprešiću u blizini Zagreba. Vlasti hapse sveštenike koji su bili najviše uključeni u progone: nekoliko stotina katoličkih duhovnika podvrgnuto je redovnim procesima tokom kojih su mnogi od njih osuđeni na smrtnu kaznu<sup>32</sup>.

Na dokaze da je ustaška diktatura imala punu podršku Katoličke crkve, monsijor Stepinac od samog početka podiže glas protiv nove socijalističke republike: iz korena poriče ustrojstvo nove jugoslovenske države, napada do kraja novu komunističku vlast, žestoko se suprotstavlja zakonskim merama narodne vlade i angažuje se na povratku ustaša i Nezavisne Države Hrvatske. Zagrebački nadbiskup postaje tako glavni oslonac onih koji žale za

Poglavnikom i svih antikomunističkih pozicija u Hrvatskoj i u novoj jugoslovenskoj državi, kao što će potvrditi svedočenje jednog engleskog oficira iz 1946:

"Sada je osamnaest meseci (proleće 1945) otkako sam se našao u Jugoslaviji kao oficir za vezu, otkako sam čitao u štampi koju su kontrolisali Nemci i slušao na radio Zagrebu poziv koji je nadbiskup uputio narodu da se stisne oko hrvatske države već u raspadanju, suprotstavljajući se savezničkoj vojsci koja je kročila ka konačnoj pobedi. Nekoliko nedelja kasnije Zagreb je oslobođen. Nadbiskup je ostao na svom mestu, dok je Pavelić pobegao.

Kad sam se vratio u Zagreb posle godinu dana, bio sam iznenađen da je, uprkos dubokim promenama koje su se desile u Jugoslaviji, nadbiskup Stepinac još primas Hrvatske. Nadbiskup mi je upriličio prijem, zadržavši me više od jednog sata u privatnom razgovoru. Otvoreno mi je objasnio da su on i njegovi sveštenici sarađivali s Nemcima zato što se rat, u stvari, vodio između fašizma i komunizma: on je odabrao da se svrsta u prvi front, a Britanci u drugi. Izrazio je svoje žaljenje za greške koje su se dogodile pod nemačkom okupacijom, ali je precizirao da mu je ovdašnji režim morskiji, na prvom mestu zato što je reč o državi koju su uspostavili Srbi, a na drugom mestu zato što su Nemci i ustaše palili crkve i uništavali kongregacije (*pravoslavaca i Jevreja*), dok komunisti, putem školskih i agrarnih reformi prete da unište samu egzistenciju Crkve, služeći se njenim školama i dobrima. Rekao mi je da se nada da će Zapad upotrebiti atomsku bombu da Moskvi i Beogradu nametne civilizaciju pre nego što bude prekasno. (...)

Dok sam ponovo prelazio samostansko dvorište u senci Katedrale pitao sam se u čudu koliko li će još Stepinac duhovno voditi Hrvatsku" <sup>33</sup>.

Da bi se čuo prvi, iako sasvim neodređen, samokritički glas Hrvatskog katoličkog biskupstva u odnosu na skoriju prošlost ustaške diktature sa svojim teretom grozota, treba čekati do 20. decembra 1945. "Dopuštamo da je bilo sveštenika koji su, zavedeni nacionalnom strašću, zgrešili protiv Božijeg zakona i hrišćanskog milosrđa i koji poradi toga zaslužuju da odgovaraju pred zemaljskom pravdom": ovo je odlomak iz *Pastirske poslanice katoličkih biskupa Jugoslavije* <sup>34</sup>, koja je sastavljena na Biskupskoj plenarnoj konferenciji u Zagrebu. *Poslanica* - koju je potpisao Stepinac i još 2 nadbiskupa, 10 biskupa i 4 generalna vikara - rešava u ova 4 retka pitanje balkanskog holokausta i saradnju Katoličke crkve s okrutnom Poglavnikovom diktaturom. Uostalom, *Poslanica* je sva posvećena dugoj, potresnoj besedi protiv novog jugoslovenskog režima komunista Tita, koji je optužen za samovolju i za progon katoličkog sveštenstva:

"Na prvom mestu, dragi vernici, boli nas i tera nas da se setimo bolne i strašne sudbine mnogih duhovnih pastira vaših duša. Već za tokom rata pao je veliki broj sveštenika, ne toliko u sukobima i bitkama, koliko u presudama aktuelnih civilnih i vojnih vlasti... Kada su se završile vojne operacije nisu prestale smrtno presude katoličkim sveštenicima. Njihov broj, prema našim podacima, iznosi 243 mrtva; 269 se nalazi u zatvorima i koncentracionim logorima, 89 je nestalo: ukupno 491 žrtva. Njima treba dodati ubistvo 19 klerika, 3 laika i 4 sestre... Sudovi koji su doneli ove smrtno kazne radili su na brzu ruku. Optuženi najčešće nisu znali ništa o tačkama optužnice do same rasprave... Ko može dokazati da su toliki sveštenici osuđeni na smrt bili odista zlotvori koji zaslužuju smrtnu kaznu? Da li je moguće da su svi bili ubice? Tako su, na primer, pobijeni svi franjevci u samostanu u Širokom Brijegu, njih 28, bez ikakvog postupka, premda niko od njih nije ni uzeo pušku u ruke a kamoli se borio protiv Narodnooslobodilačke vojske, kako su lažno optuženi, a k tome su svi bili poznati kao protivnici svake ideologije... Veliki broj sveštenika nalazi se u raznim koncentracionim logorima, osuđeni na dugogodišnji prinudni rad. Ali ni to nije dosta: sve do danas biskupu grkokatoličkom, Janku Šimraku, oduzeta je sloboda, a sudbina biskupa Karevića nam je nepoznata. U koncentracionim logorima mnogi moraju vršiti poslove koji ponižavaju njihovo sveštениčko dostojanstvo. Često im je zabranjeno prisustvovati nedeljnoj službi, premda

postoji mogućnost; još manje im je dopušteno slaviti Svetu žrtvu, što bi im bila velika duhovna uteha i okrepljenje, i ne samo njima, već i brojnim drugim zatvoreniciima...

Nedostatak tiska je druga bolna rana na tkivu Katoličke crkve. Od skoro stotinu listova koji su se izdavali pre rata, danas više ne izlazi nijedan. Kada smo zatražili dozvolu za tisak, navodili su najrazličitije argumente da nam ga ne odobre. Između ostalog, predložili su nam i nedostatak papira, ali samo je iz biskupskog dvora u Zagrebu odneseno nekoliko vagona papira, koji je trebao služiti za katolički tisak... Katoličke tiskare uglavnom su zatvorene i osuđene na propast. Narodna tiskara u Zagrebu sprečavana je na sve moguće načine. A pošto nisu uspjeli u naumu, njen je direktor osuđen zbog gubitka nacionalne časti, a tiskara, koja nije bila njegovo vlasništvo, zaplenjena je, i vraćena tek pre nekoliko dana zbog našeg protesta. Veliko tiskarsko poduzeće Katoličkog društva Ljubljane oduzeto je katolicima...

Ni katolička semeništa nisu u boljem položaju... Iako se rat već davno završio, i deo ovih prostorija okupirali su vojnici, deo je rekviriran, kao na Šalati u Zagrebu, u Splitu, u Travniku, u Ljubljani, u Mariboru, u Senju i drugde...

Na planu naobrazbe Katoličkoj crkvi nanet je niz udaraca, najpre veronauci u školama. U stvari, u svim se školama veronauka smatra neobaveznom, tako da se onaj koji je hoće pohađati mora predbeležiti. Ponosni smo primetiti da su roditelji katolici plebiscitarno glasovali za veronauku u svim školama gde su ih pitali. U Hrvatskoj je veronauka upisana na poslednje mesto u dnevnik, kao manje važno gradivo, iza sveg sekundarnog gradiva. Osim toga, veronauka je u svim osnovnim i srednjim školama skraćena sa dva sata sedmično na jedan... U višim razredima srednjih škola u Hrvatskoj veronauka je ukinuta, uz obrazloženje principom slobode svesti...

Osim privatnih škola, Katolička crkva je imala brojne zavode i učilišta za odgoj srednjoškolske i radničke mladeži, kao i dece. Ova su učilišta danas uglavnom zatvorena ili su njihovi direktori gotovo posvuda komesari i komesarice. O delatnosti ovih katoličkih zavoda neki, koji nikad ne potpisuju svoje članke u novinama, navode lažne optužbe i uvredljive klevete. Ti izjavljuju da je veronauka u ovim zavodima srednjovekovna i zaostala...

Mladež u selima i gradovima izlaže se novim moralnim pogibeljima zbog plesova, koji traju do duboko u noć, kadikad čak i do zore. Tako se dešava da muška i ženska mladež neki put ostaje skupa celu noć, pod uticajem alkoholnih pića i bez roditeljskog nadzora. Neka niko ne kaže da se tu ne kriju velike pogibelji za moralni odgoj mladeži... Iskustvo pokazuje da mnogi mladi ljudi, posebno cure, žale za takvim prilikama i njihovim posledicama. Ono što puno zabrinjava jeste da se roditelji i odgajatelji ne usuđuju više protivrečiti sopstvenoj deci...

Hrišćanskom braku narušena je svetost činjenicom da je praktički uveden građanski brak... Očigledno je da je trajnost braka sklopljenog pred građanskim vlastima potpuno drukčija od one nerazdvojive trajnosti svetotajstva braka. Osim toga, građanske vlasti poništavaju brakove sklopljene u Katoličkoj crkvi, potpuno je zanemarujući, i to protiv jasnih namera božanskog promisla...

Danas "Karitas" ima državnog komesara, jer Država nema poverenja u rad ove organizacije, dok svi dobro znaju da je "Karitas" uredno slao izveštaje o radu svojih zavoda i troškovima, opravdavajući na taj način poverenje koje su mu ukazale široke narodne mase...

Agrarna reforma, koju je potvrdila Narodna skupština, čini veliku nepravdu Katoličkoj crkvi. Zemljišne posede koje Crkva danas ima stekla je na zakonit i pošten način... Agrarna reforma oduzima i lišava Crkvu svih zemljišnih poseda sa svim gospodarskim postrojenjima bez ikakve naknade, kao da ih je Crkva dobila krađom. Ovaj "minimum" koji je ostavljen Crkvi neće nipošto biti dovoljan za održavanje semeništa, glavnih biskupskih središta, katedrala, župnih crkava i mnogih drugih crkava i sveštenstva glavne biskupije...

Na grobljima u Zagrebu i u drugim gradovima uklanjaju se po direktnim naredbama vrhovne vlasti krstovi sa grobova ustaša i nemačkih vojnika. Grobovi su srađeni sa zemljom tako da se ne može razaznati gde je ko pokopan. Smrt je jača od svakog čoveka. Čak i neprijatelj prestaje biti takav posle smrti: po nepisanim zakonima ljudskosti, koji proističu iz hrišćanskog milosrđa, i on je zaslužio dostojan spomenik...

Trenutno stanje katoličke crkve u Jugoslaviji razlikuje se, po našem mišljenju, samo imenom od otvorenog progona Crkve... Ma šta da se dogodi, s verom gledamo u budućnost. U tome nas bodri obnovljen verski život širokih masa vernika u svim krajevima naše Države; tako nas na poseban način teši i raduje i obnovljena i jako uvećana odanost Gospi, tako dragoj i bliskoj srcima naših katoličkih vernika. To se vidi na veličanstvenim hodočašćima k nacionalnim svetišlima Blažene device, danas posećenijim nego ikad ranije."

Kritike i prijave, manje-više osnovane, sadržane u *Poslanici katoličkih biskupa*, rasturenoj septembra 1945 - sa monsinjorom Stepincem kao prvim potpisnikom - čine još bučnijom saučesničko ćutanje dobrih pet godina ustaške diktature, koja nije nikada ni optuživana, ni kritikovana, ni osporavana od strane hrvatskog katoličkog biskupstva. Ko zna koja po redu potvrđuje potpunog saučesništva primasa Stepinca s Poglavnikom Pavelićem<sup>35</sup>.

U jesen 1945. protiv nove jugoslovenske republike koju je vodio komunista Tito počinje da se razvija tajna prevratnička aktivnost "Križara" i "Božijih križara", katoličkih integralista i ustaških nostalgijara.

Bivši šef Poglavnikovih oružnika, pukovnik Erik Lisjak, koji se vratio u zemlju s lažnim pasošem kao izvesni "Petrović", koordinira rad preostalih hrvatskih ustaša na hrvatskoj teritoriji u cilju pokušaja destabilizacije nove jugoslovenske države. U Zagrebu "Križari" i preostale ustaše za političkodušnog sagovornika imaju monsinjora Stepinca. Lisjaka je, u stvari, u velikoj tajnosti, pod lažnim identitetom, primio primas Hrvatske u velikoj tajnosti. Veze s "Božijim križarima" monsinjor Stepinac održava preko svog sekretara, sveštenika Josipa Šalića.

Decembra 1945. Lisjak je uhapšen zajedno s ustaškim glavešinom Pavlom Gulinom. U toku ispitivanja njih dvojica priznaju svoju tajnu delatnost i otkrivaju veze sa zagrebačkom nadbiskupijom.

Jugoslovensko sudstvo već raspolaže opsežnom i bitnom dokumentacijom o višestrukoj odgovornosti monsinjora Stepinca u odnosu prema ustaškoj diktaturi i namerava da pokrene postupak protiv ovog visokog prelata. Ali novi jugoslovenski režim, svestan unutrašnjih i međunarodnih posledica jednog procesa protiv veoma moćnog primasa Hrvatske, radi vrlo oprezno: "komunistički tužioci" nemaju uopšte nameru da monsinjora Stepinca pretvore u "muče-nika" nakon što je ovaj visoki prelat godinama na strani ustaških krvnika. Tako kroz štampu cure neke indiskretne stvari vezane za ispitivanje Lisjaka i Gulina, a jugoslovenske novine ističu Lisjakov susret s monsinjorom Stepincem, da bi 17. decembra zagrebački nadbiskup demantovao da se susreo s bivšim ustaškim glavešinom.

Početkom januara 1946. jugoslovenske vlasti predaju zvaničnom predstavniku Svete stolice u Jugoslaviji, monsinjoru Patriciju Herliju (koji je nasledio Markonea maja 1945, odmah po završetku rata), opsežnu dokumentaciju o kolaboracionističkoj delatnosti monsinjora Stepinca i velikog dela hrvatskog klera s Pavelićevom diktaturom. Ova diplomatska inicijativa ima za cilj da navede Svetu stolicu da nadbiskupa premesti iz Zagreba i da ga postavi na visoko pastirsko mesto u nekoj Drugoj državi: potez koji bi omogućio izbegavanje procesa i spasavanje diplomatskih odnosa između Beograda i Vatikana<sup>36</sup>. Međutim, Svetoj stolici je potreban antikomunistički "mučenik" u ulozi "žrtve" u propagandističkoj kampanji, jedan političkosudski slučaj, sposoban da upali fanatizam hrvatskog katolicizma i da stvori poteškoće na unutrašnjem i međunarodnom planu "materijalističkom", "ateističkom" i "boljševičkom" režimu nove Titove Jugoslavije. Zbog toga Vatikan potvrđuje ostanak monsinjora Stepinca na dužnosti primasa Hrvatske.

Tako 18. septembra 1946. zagrebačke sudske vlasti izdaju nalog za hapšenje Alojzija Stepinca, optužujući ga za kolaboracionizam i za subverzivnu aktivnost protiv jugoslovenske države.

\* \* \*

Proces zagrebačkom nadbiskupu počinje 30. septembra 1946. na osnovu optužnice koju je potpisao hrvatski sudija Jakov Blažević. Glavne tačke optužnice na teret optuženog Alojzija Stepinca su sledeće:

- 1) Podrška koju je nadbiskup pružao nacifašističkim okupatorima i njegova kolaboracija s ustaškom diktaturom od aprila 1941. do aprila 1945. To dokazuju izjave i deklaracije biskupstva u tim godinama, napisi katoličke štampe tog vremena, proustaško delovanje raznih katoličkih organizacija koje je vodio primas Hrvatske, mnoge verske svečanosti održane u prilog režima (kao Svečana misa 10. aprila svake godine u znak proslave nastanka Nezavisne Države Hrvatske);
- 2) direktna odgovornost nadbiskupa u organizovanju i sprovođenju prisilnog "prekrštavanja" srbopravoslavaca Hrvatske i Bosne i Hercegovine koje je obavljano pod pretnjom klanjem;
- 3) odgovornost monsinjora Stepinca za etničkoverski genocid protiv Srba, Jevreja i Roma, utoliko što je bio apostolski vojni namesnik Ustaških oružanih snaga, to jest poglavar svih kapelana koji su duhovno pomagali ubilačke oružnike;
- 4) odgovornost zagrebačkog nadbiskupa zato što nije nikada preduzeo nikakve mere protiv tog niza duhovnika koji su se uprljali groznim zločinima, učestvujući lično u ustaškim pokoljima;
- 5) politička aktivnost monsinjora Stepinca u poslednjoj fazi Pavelićeve diktature u pokušaju da spase pad ustaškog režima, pokušaju koji je kulminirao prikrivanjem u zagrebačkoj nadbiskupiji "Arhiva Ministarstva unutrašnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske i Poglavnika Prefektura";
- 6) podrška monsinjora Stepinca subverzivnoj aktivnosti "Križara" i ustaša Lisjaka i Gulina, koji su tajno pripremali ustanak hrvatskih nacionalista.

Praktično, optužnica protiv Stepinca - predviđena svim sudskim uređenjima i samim međunarodnim zakonima - odnosi se na "izdaju" i "kolaboracionizam". U stvari, Kraljevina Jugoslavije koju su aprila 1941. napali nacifašisti da bi stvorili tobožnju Nezavisnu Državu Hrvatsku, nije prestala da postoji, utoliko pre što je njena vlada u egzilu nastavila da radi i što su je priznavale sve zemlje - uključujući i Vatikan - osim Sila Osovine.

U toku rasprave pokazano je na stotine članaka koje je izdala katolička štampa u periodu 1941-45, članaka koji su otvoreno podržavali ustašku diktaturu, koji su delili ili podsticali verski fanatizam i nepravilne rasne stavove, slavili nacifašizam i Poglavnika, tražili sprovođenje prisilnog "prekrštavanja", prećutkivali etničkoverske pokolje koje su u međuvremenu vršili ustaški oružnici i skrivali koncentracione logore i deportaciju Srba, Jevreja i Roma.

Potom su reprodukovane i dokumentovane sve zvanične svečanosti koje je proslavljala ustaška diktatura i kojima je prisustvovao lično monsinjor Stepinac. Sve do svečanog dodeljivanja "Velereda" kojim je Poglavnik odlikovao nadbiskupa 21. marta 1944, a ovaj ga primio. Zašto ga je primio? Monsinjor Stepinac se branio tezom moranja: "Da sam odbio ovo odličje, desile bi se još strašnije stvari".

Ali malo kasnije, suočen s pitanjem prisilnog "prekrštavanja", optuženi nadbiskup pada u očitu kontradikciju. Stepinac žestoko negira da su ta "prekrštavanja" bila prisilna: "Mi smo na jasan način ustanovili načela prekrštavanja, pravoslavci su bili slobodni i u duhovnom stanju da se prekrste ili ne". Javni tužilac mu vešto replicira: "Malopre ste na pitanje zašto niste odbili odlikovanje koje Vam je dao Pavelić odgovorili da ste ga primili da bi se 'izbegle još strašnije stvari'... Sada ipak tvrdite da su pravoslavci, kad su masakrirani, bili slobodni da

se prekrste u katolicizam ili ne, dok Vi kao nadbiskup niste bili slobodni da odbijete odlikovanje?!"; u tom momentu optuženi Stepinac saginje glavu i ćuti <sup>37</sup>.

Brojna svedočenja tokom ovog procesa potvrđuju i političku ulogu monsinjora Stepinca u toku 1944-45. u cilju spasavanja pada ustaškog režima i Nezavisne Države Hrvatske. Navešćemo ih nekoliko:

Svedočenje Košaka, bivšeg ministra ustaškog režima: "Nakon kapitulacije Italije i režim Nezavisne Države Hrvatske pada u duboku krizu... Ministar Mladen Lorković vodio je pregovore s A. Košutićem (sekretarom *Hrvatske seljačke stranke*) za formiranje nove vlade, ali je Pavelić postavio Mandića za šefa Kabineta. Kasnije je došla nemačka inicijativa: razgovaralo se o Na-mesničkom savetu pod vođstvom Hrvatske seljačke stranke, u kojem se morao nalaziti nadbiskup Stepinac kao prvi član... Trebalo je da dođe do kompromisa između ustaša i vođa Hrvatske seljačke stranke. Razgovaralo se i o vladi čiji bi predsednik bio nadbiskup Stepinac".

Svedočenje Alajbegovića, bivšeg ministra vanjskih poslova ustaškog režima: "Postojao je projekt po kojem bi monsinjor Stepinac prihvatio dužnost *locum tenens* (*namesnika*) nakon elimi-nacije Pavelića. U tom smislu Stepinac je posetio Vlatka Mačeka u društvu generala Moskova" <sup>38</sup>.

Svedočenje maršala Slavka Kvaternika, bivšeg zapovednika Ustaških oružanih snaga: "Osobno sam napisao monsinjoru Stepincu dva pisma. U jednom sam ga izvestio o mom odlasku (bekstvu) iz zemlje; nisam imao vremena da osobno uzmem oprost od nadbiskupa, a Stepinac mi je odgovorio poželivši mi svako dobro. Poslao sam mu drugo pismo preko Hočevara, pišući mu da treba uraditi sve što je moguće da zbaci Pavelića. Na kraju moram precizirati da mi je, kada sam proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku 10. travnja 1941, monsinjor Stepinac odmah došao u posetu iako ga nisam pozvao".

Svedočenje generala Moskova, bivšeg oficira ustaške vojske: "Pavelić je kanio ustupiti vlast ili da prenese suverenost na nadbiskupa Stepinca. Tom prigodom mu je ministar Bulat rekao: 'Ovo pripada starom hrvatskom međunarodnom pravu. Kada je Ban napuštao zemlju u starim vremenima, ustupao je vlast nadbiskupu.' Baš je tih dana monsinjor Stepinac posetio Vlatka Mačeka. Međutim, najbliži Pavelićevi saradnici su se usprotivili prenošenju vlasti na monsinjora Stepinca i od toga nije bilo ništa".

Druga svedočenja tokom procesa potvrđuju tajnu aktivnost monsinjora Stepinca u mesecima nakon partizanskog oslobođenja na reorganizovanju preostalih ustaša u kovanju zavere protiv nove socijalističke Jugoslavije:

Bivši šef ustaških oružnika, pukovnik Erik Lisjak, potvrđuje da se tajno sastao s monsinjorom Stepincem u jesen 1945 u nadbiskupskom dvoru, tražeći od njega pomoć za subverzivnu delatnost; potvrđuje da mu je on dogovorio kontakt s Pavlom Gulinom i drugim ustaškim konspiratorima i s "Križarima". Na pitanje da li je za vreme Poglavnikove diktature monsinjor Stepinac ikada protestovao zbog ustaških zločina, bivši šef policije odgovara: "To nisam nikad čuo."

Zatim dolazi red na sveštenika Ivana Šalića, sekretara monsinjora Stepinca. Šalić potvrđuje te dve posete pritajenog Lisjaka zagrebačkoj nadbiskupiji, potvrđuje kolaboraciju monsinjora Stepinca s aktivnošću zaverenika. Pominje blagosiljanje jedne ustaške zastave koju su podrivači kasnije skrili u jednoj šumi, te automobil koji je monsinjor Stepinac dao Josipu Šimeckom (*svešteniku i veroučitelju u jednoj školi u Zagrebu, koji je bio aktivan u ovoj subverzivnoj katoličkoustaškoj grupi*).

Sveštenik Šimecki izjavljuje u Sudu: "Poznato mi je da je monsinjor Stepinac bio upoznat s blagosiljanjem zastave (koje se dogodilo) u kapeli (nadbiskupije). Kada sam se, dan pred hapšenje tajnika Šalića, uputio kod nadbiskupa Stepinca, on me je pitao jesmo li bili dovoljno obazrivi pri blagosiljanju (ustaške) zastave." Potom optuženi sveštenik potvrđuje da je rasturao jedan letak s natpisom: "Braćo Hrvati! Šume su pune naših križara! Narode, nemoj čekati već udaraj gde možeš!", te da ga je dao Stepincu: "Da, dao sam ga nadbiskupu i redovnicama koje su bile s njim".

Optuženi sveštenik Đuro Marić (još jedan zaverenik koji je diplomirao na Papskom univerzitetu u Rimu, bivši ustaški oficir i ispovednik Poglavnikove telesne garde) potvrđuje da je vršio prisilna "prekrštavanja" po naređenju monsinjora Stepinca. Ispitivan od partizanskih vlasti po oslobođenju Zagreba, potvrđuje da se najpre bio sklonio u Italiju po pismenoj preporuci zagrebačkog nadbiskupa koja je upućena tršćanskom nadbiskupu.

Fratar Modesto Martinić, provincijal hrvatskih franjevaca, izjavljuje da je primio i zakopao u vlastitom samostanu 37 kovčega u kojima se nalazio deo zlata koje su ustaše opljačkale svojim žrtvama. Njemu je te kovčege predao franjevac Radoslav Glavaš, visoki dužnosnik ustaškog Ministarstva bogoštovlja, jedan dan po oslobođenju Zagreba (8. maja 1945). Zašto zauzeo u ovoj operaciji? "Mišljenje visokih crkvenih krugova, pored biskupstva i Njegove Uzoritosti Stepinca, bilo je takvo da nisam mogao drugačije delovati. Morao sam ne sarađivati s narodnim vlastima, čekati i držati skriveno zlato... Držanje monsinjora Stepinca izraženo je u *Poslanici (od 20. septembra 1945)* i u izvesnim znakovima njegovog uverenja da će se desiti promene... Jednom, prigodom poseta u koji mu je došao neki strani predstavnik, ne znam da li je bio engleski ili američki veleposlanik, ne sećam se dobro, ja sam ga upitao: "Uzoriti, priča se da će uskoro doći do promene režima"; pogledao me, nasmešio se i rekao: "Zar se odista o tome pri-ča?" Tada mi je bilo jasno da on računa na sličnu promenu... (Drugi prelati) pričali su mi da će sadašnji režim kratko trajati... Na druge sveštenike se delovalo, strogo ih opominjući: 'Pazite dobro da sarađujete ako se ne želite kompromitirati', što je drugim rečima značilo poziv na pasivni otpor. To proističe i iz činjenice da su neki sveštenici, orijentisani u ustaškom smislu, prešli iz pasivne u aktivnu oporbu, počinjući samoinicijativno organizirati i podupirati akcije protiv režima i osobno u njima sudelovati".

U tipičnom maniru najiskusnijih političara optuženi Stepinac negira sve, čak i dokazni materijal. Negira da je pomagao zaverenicima: "Ako su Lisjak i Lela Šopijanec, ako su ostali dolazili kod mene predstavljajući se lažnim imenima, ako sam dobijao pisma koja nisam mogao ni pročitati, ako je to zločin, ako je zločin što svet dolazi da me nađe, onda mirno prihvatam svoju presudu". A za novu jugoslovensku državu Stepinac tvrdi: "Katoličke škole, naše škole, izgrađene s toliko žrtve, oduzete su nam. Život semeništa postao je nemoguć. Da nisam dobio sedam vagona živežnih namirnica iz Amerike, ove godine ne bi se moglo održati semenište (nadbiskupije). A semeništarcu su deca našeg naroda sa sela. Na silu ste uzaptili svu imovinu semeništa. Niste učinili ništa manje od Gestapa koji nam je oteo imovinu semeništa u Mokricama".

Godine 1946, 10. oktobra sudije Suda u Zagrebu proglašavaju optuženog Stepinca krivim za krivična dela potpomaganja neprijatelja (to jest za "kolaboraciju") i izdaje, osudivši ga na 16 godina zatvora uz prisilni rad.

Sveta stolica naziva Zagrebački proces "farsom"<sup>39</sup>. »L'Osservatore Romano« od 30-31. decembra 1946. piše da je jedini Stepinčev zločin što je "od sebe napravio glasnika Hrišćanske vere i hrišćanske tradicije protiv ateističkog materijalizma koji komunistički diktator, uz podršku Moskve, nastoji da nametne njegovoj zemlji". Krajem oktobra 1946. Sveta stolica predvidela je izopštenje sudija koji su izrekli kaznu na teret zagrebačkog nadbiskupa.

Titov režim čini poslednji pokušaj da izbegne da monsinjor Stepinac izdržava kaznu koju mu je odredio Sud: ponuđeno mu je da napusti zemlju, ali bivši katolički primas Hrvatske odbija ovaj predlog.

Prebačen u zatvor u Lepoglavi, monsinjor Stepinac dobija tretman koji odgovara njegovom rangu "vanrednog zatvorenika": biva oslobođen prisilnog rada iz presude i provodi u zatvoru 5 od 16 godina propisanih kaznom: 5. decembra 1951. tobožnji "katolički mučenik" oslobođen je zatvora i prisiljen na internaciju u svoj rodni gradić Krašić. Stepinac se u Krašiću posvećuje apostolstvu Svetog pisma: piše hiljade stranica propovedi i drugih religioznih tek-stova; održava intenzivnu prepisku, napisavši oko pet hiljada pisama crkvenim vlastima i vernicima, u Jugoslaviji i inostranstvu.

Posle nešto više od jedne godine, 12. januara 1953, "glasnik Hrišćanske vere", Stepinac, imenovan je za kardinala, a ovo unapređenje u Vatikanu najavljuje papa Pije XII svečanom pohvalom: "Nije ovde, ali ga mi grlimo bratskom nežnošću... Želimo da svi znaju da smo ga dodeljivanjem kardinalske časti želeli nagraditi prema njegovim zaslugama" <sup>40</sup>.

Kardinal Alojzije Stepinac umire u Krašiću 10. februara 1960, sa 62 godine <sup>41</sup>; sahranjen je iza glavnog oltara zagrebačke katedrale. Smrt koja je sigurno tužnija zbog prinudne izolacije: ništa u poređenju sa stotinama hiljada zverskih ubistava za koja se godinama pretvarao da ih ne vidi. Smrt jednog neslobodnog čoveka: sitnica u poređenju s genocidom koji je potvrđivao i blagosiljao godinama.

## OPŠTI SAMOOPROST

Godine 1947, po preciznom nalogu Svete rimske crkve, jezuita Fjorelo Kavali objavljuje knjigu *Proces zagrebačkom nadbiskupu*: životopis Alojzija Stepinca, pledoaje protiv sudskog procesa, i u suštini pokušaj odbrane uloge - sumnjive i opterećene odgovornošću koja seže do saučesništva - koju je imao papa Pije XII za vreme nacifašističkih ratnih događaja i u odnosu na holokaust.

Kavali predstavlja Stepinca kao "plemenitu nadbiskupsku figuru, koja je žrtva političke i verske mržnje jednog režima" <sup>42</sup>, žrtva "komunističkog progona i plaćenih ubica čije su ruke uprljane krvlju stotina sveštenika" u okviru "progona pokrenutog (od komunizma) protiv katoli-cizma u Hrvatskoj" <sup>43</sup>.

Mnoga svedočenja - bilo za vreme Zagrebačkog procesa, bilo ona koja su sadržana u mnogim drugim optužbama iz tog doba - o odgovornosti Katoličke crkve u balkanskom holokaustu u periodu 1941-45, ovaj otresiti jezuitski životopisac briše jednom jedinom rečju: "mistifikacija". Što se tiče više stotina fotografija koje prikazuju predstavnike klera - Stepinca pre svih - kako prisustvuju svečanostima Poglavnikovog režima, ili kako blagosiljaju ustaše pod oružjem, apologeta Kavali se izvlači, ironično govoreći o "neobičnom ratnom prilogu" koji se sastoji od cigareta, brojanica i medaljica koje je Stepinac obično delio ustaškim vojnicima <sup>44</sup>.

Jezuitski životopisac negira česte susrete između Stepinca i ustaških glavešina, između biskupa i državnih vlasti, nakon čega upada u kontradikciju, tvrdeći da su se "te posete upravljale prema onima koji su imali stvarnu vlast" i da "Crkva nije mogla obustaviti svoju delatnost pod novom vlašću" <sup>45</sup>. Što se tiče prisilnih "prekrštavanja", otac Kavali smatra "prirodnim da su mnogi od tih odmetnika (*to jest, srbopravoslavaca prisiljenih da se prekrste u katolike da bi izbegli smrt*) mislili da traže ponovni prijem u Katoličku crkvu" <sup>46</sup>; isto je i sa zloglasnim "Biskupskim odborom za prekrštavanja", koji je, po rečima ovog drčnog jezuitskog životopisca, bio legalni instrument za utvrđivanje da su takva "prekrštavanja" uistinu spontana <sup>47</sup>.

Životopisac Svete rimske crkve, obuzet svojim falsifikatorskim pregalaštvom, trudi se i da promeni sadržaj "gordog pisma" koje je Hrvatsko biskupstvo (okupljeno na svojoj

godišnjoj Plenarnoj konferenciji 17-18. novembra 1941) uputilo Poglavniku 20. novembra 1941, između ostaloga pažljivo cenzurišući pohvale ustaškom diktatoru sadržane u njemu <sup>48</sup>.

Tretirajući mnoge katoličke duhovnike koji su aktivno učestvovali u etničkoverskom "čišćenju", Kavali najpre tvrdi da su činjenice i direktna odgovornost predstavnika klera suviše duge da bi se mogle pokazati; kasnije pada u kontradikciju, dopuštajući da su među progonitelji-ma aktivno učestvovala tri duhovnika (fra Satana, Justin Medić i Hinko Prlić), a da je monsinjor Stepinac bio preduzeo mere za njihovu suspenziju <sup>49</sup>.

Ova knjiga jezuitskog životopisca prvi je pokušaj (kasnije će uslediti mnogi drugi) Svete rimske crkve da falsifikuje strahovite činjenice koje su se dogodile u Hrvatskoj u periodu 1941-45 i kolaboracionističku ulogu koju je u tome imao primas, monsinjor Stepinac. Opraštajući visokom prelatu, Sveta stolica, u stvari, oprašta sama sebi: samooprost koji je utoliko potrebniji ukoliko su očitiji dokazi da je Vatikan, o tome šta se dešavalo u Hrvatskoj za vreme Pavelićeve diktature, znao sve.

Po mišljenju engleskog istoričara Antonija Roudsa, Sveta stolica, u slučaju Hrvatske, ne može uopšte da dade "kao u slučaju Poljske, izvinjenje, s obzirom na daljinu, da nije imala dovoljno izvora informacija da bi proverila glasine. Hrvatska ima kopnenu granicu s Italijom i gleda je s mora. Komunikacije između dve zemlje za vreme rata nisu bile ometane. Odnosi između dva diktatora, Musolinija i Pavelića, bili su vrlo bliski, a italijanski oficiri i funkcioneri, kao i vatikanski emisari, neprestano su prelazili s jedne na drugu teritoriju; Apostolski izaslanik, monsinjor Markone, mogao je slobodno da putuje kud god poželi i morao je barem čuti, ako ne i videti sopstvenim očima, ponešto o tim zverstvima" <sup>50</sup>.

Čak i da dozvolimo da je vrh hrvatskog katoličkog klera u saučesništvu s Poglavnikom delovao samostalno i da je Svetu stolicu držao u neznanju, Vatikan je raspolagao stotinama vojnih kapelana u italijanskim okupacionim trupama u Hrvatskoj, koji su bili direktni svedoci događaja. Rimska crkva je, *de facto*, u Zagrebu imala svog ambasadora, monsinjora Đuzepea Ramira Markonea. Svetoj stolici su stizali apeli i stalne optužbe i službeni protesti jugoslovenske kraljevske vlade u izgnanstvu, kao što su se periodično pojavljivale optužbe u savezničkoj štampi i na radiju u vezi sa zverstvima ustaške diktature, uključujući saučesništvo hrvatskog katoličkog klera.

Svetoj stolici su takođe stizale službeno dokumentovane i direktne prijave: kao primer vredan je izveštaj beogradskog nadbiskupa, monsinjora Josipa Ujčića, od 1. marta 1942, u kojem se ukazuje na proteste jedne grupe slovenačkih sveštenika zbog ustaških pokolja <sup>51</sup>. Uostalom, svi izveštaji koje su ustaške diplomate poslale iz Zagreba jasno su ukazivali na činjenicu da vatikanska hijerarhija zna šta se događa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj <sup>52</sup>.

Sam papa, Pije XII, znao je sve. Kad nije bio obaveštavan ni od visokih vatikanskih dostojanstvenika, ni od predstavnika Svete stolice koji su bili neprijateljski raspoloženi prema ustaškoj diktaturi (npr. kardinal Tiseran), ni od zvaničnih jugoslovenskih ili angloameričkih predstavnika koje je Papa primao na zvanične ali i na privatne prijeme, barem u jednom slučaju Sveti Otac je imao direktne informacije: "Branko Bokan, predstavnik jugoslovenskog Crvenog krsta kod Svete stolice, dobio je od svoje organizacije zadatak da isposluje intervenciju i posredo-vanje Vatikana u prilog Srba pravoslavne vere, kao i Jevreja i Cigana, koji su bukvalno istrebljivani od grupa hrvatskih katoličkih fanatika. Bokan tvrdi da je uzaludno pokušavao da dobije prijem kod Pape, ali da je svejedno uspeo da mu dostavi informacije" <sup>53</sup>.

Znao je Papa, znala je Sveta stolica, znala je Rimska crkva. Ali je ćutala. Baš kao što je krajnje neodlučna ćutala za vreme nacifašističkih antisemitskih progona. Nekoliko katoličkih komentatora izbacilo je hipotezu da je Pije XII smatrao neefikasnom meru izopštenja iz crkve nacifašista i ustaških koljača; tumačenje koje je demantovano budućim aktima pape Pačelija, koji je 1949. pristupio izopštenju svih komunista.

Jedan deo katoličke historiografije pripisao je ćutanje Svete stolice "realpolitici" Pija XII, Pontifeksa koji je bio opsednut komunizmom. Haroldu Titmanu, otpravniku poslova SAD pri Svetoj stolici, papa Paćeli je rekao da Vatikan nije posebno osudio naciste zato što bi tada morao da proširi osudu i na boljševike, a to se "očito ne bi svidelo" istoćnim saveznicima, Sovjetskom Savezu, u ratu protiv nacifašizma <sup>54</sup>.

"Politićko ćutanje" Vatikana prema varvarskim delima nacifašista, ųigosali su i razni katolićki predstavnici, kao kardinal Tiseran: "Nadam se da istorija neće sutra morati da prekoreva Svetu stolicu da je sprovodila politiku komoditeta iskljućivo zbog sopstvene koristi ili još gore od toga. To je zaista ųalosno, posebno kada smo ųiveli pod Pijem XII" <sup>55</sup>. Kao italijanski katolićki intelektualac Karlo Bo: "Papa koji meri svoje ćutanje jeste papa koji se prilagoćava društvu koje je već odavno naviknuto na to da ne vodi raćuna o evanćeoskim istinama i koje je dozvolilo da korov neposrednih interesa raste na ćovekovom telu" <sup>56</sup>. Kao nemaćki kardinal Dopfner, koji je 8. marta 1964. porućio iz propovedaonice katedrale u Monaku: "Istorijski pogled unatrag savršeno opravdava mišljenje da je papa Pije XII morao snaųnije da protestuje".

Laićko historiografsko tumaćenje koje je bliųe ćinjenicama vaticansko "ćutanje" u odnosu na balkanski holokaust pripisuje stvarnoj dimenziji zaverenićkog saućesništva <sup>57</sup>: u raćanju jedne druųave koja je "ideološki" katolićka, kao što je Hrvatska na Balkanu, Sveta stolica je pre svega

videla mogućnost da na tom prostoru ojaća vlast i strukture Rimske crkve, te da izvuće korist iz antikomunistićkog uporišta u tom strateški vaųnom prostoru prema Istoku. Uostalom, najradikalnije neprijateljstvo u odnosu na komunizam glavni je ćilj vaticanske spoljne politike tokom XX veka: odbojnost koja od krajnje i neopozive osude sovjetskog boljševizma prerasta u otvorenu podršku svim antikomunistićkim snagama i reųimima <sup>58</sup>. U ustaškoj Hrvatskoj "Katolićka crkva se vratila duhu krstaškog rata protiv albiųanaca. Ni u jednom drugom delu sveta nisu sveštenici tako prihvatili i pozdravili jedan novonastali reųim; ali Crkva nije uspela ni u ćemu da se odupre iskušenjima, ma koliko bila skandalozna, koja su joj nametnuli reųimi koji su se pozivali na *hrišćansku civilizaciju*: na primer, onaj iz Višija" <sup>59</sup>. Dakle, nikakva osuda nije mogla da doće od Svete rimske crkve za grozomornu diktaturu Ante Pavelića, kojoj je papstvo Pija XII umesto osude dalo podršku i pokriće baš preko zagrebaćkog nadbiskupa i primasa Hrvatske, monsinjora Alojzija Stepinca.

Odgovornost, neposredna i posredna, monsinjora Stepinca za vreme krvavih godina ustaške diktature u Hrvatskoj, takva je i tolika u ime i za raćun Svete rimske crkve. U celom periodu 1941-45. Vatikan je, u stvari, neprestano podrųavao, garantovao i pomagao kolaboraciju primasa Hrvatske s Nezavisnom Drųavom Hrvatskom koja se svim silama zaloųila za etnićkoverski genocid.

\*\*\*

Poćetkom devedesetih godina novi talas hrvatskog nacionalizma, koji dovodi do formiranja nezavisne Republike Hrvatske, oųivljava duh nadbiskupa genocida.

Godine 1991, 11. februara Hrvatska katolićka crkva objavljuje *Pismo hrvatskih biskupa Jugoslavije svim katolićkim biskupima sveta* <sup>60</sup>, poslanicu motivisanu "opasnošću od povratka komunistićeke diktature". Ovaj ambiciozni dokumenat rekapitulira istoriju Hrvatske katolićeke crkve od 1918. Ustaška diktatura i etnićki genocid predoćeni su u poglavlju pod naslovom "Mućeništvo Hrvata i Crkve za vreme i posle Drugoga rata (1941-1980)", u kojem se genocid falsifikuje i poništava sledećim rećima:

"Drugi svetski rat će uništiti Kraljevinu Jugoslaviju za samo deset dana, travnja 1941. Svi njeni nesrpski narodi, koji su je uvek smatrali tamnicom, pozdravljaju njen pad i doųivljavaju ga kao osloboćenje. Ali ovo se dešava u okolnostima okupacije Snaga Osovine. U takvim

okolnostima proglašava se Hrvatska Država, čije vođe nisu izabrane demokratski, već su ih odredile Sile Osovine, što znači da su njima služili. Izbiја građanski rat: posledice podnose narodi, posebno na teritoriju koji je tada bio Hrvatska. Hrvati trpe napade naoružanih skupina Srba (četnika) dok se hrvatski režim (ustaše) osvećuje srpskim stanovnicima Hrvatske".

Godine 1998, 8. maja povodom stogodišnjice rođenja Alojzija Stepinca, njegov naslednik, zagrebački nadbiskup i primas Hrvatske katoličke crkve, monsinjor Božanić, proslavlja ovu svečanu godišnjicu naročito *Poslanicom*. Reč je o dokumentu koji predstavlja novu apoteozu istorijskog i moralnog falsifikata:

"Kada je u travnju 1941. osnovana, u ratnim okolnostima, Nezavisna Država Hrvatska, Stepinac u tim teškim okolnostima sudeluje u javnim ispoljavanjima i osobnim zalaganjem brani pred vlastodršcima Božiji zakon i zahteva pravdu za svakoga. Postaje zaštitnikom i glasom svih onih koji se progone i lišavaju prava. Koliko mu okolnosti dozvoljavaju, nastoji ostvariti opštu milo-srdnu delatnost prema onima kojima pomoć treba. S velikom pastirskom ljubavlju prihvata evakuisane slovenske sveštenike. Tih godina posebno se javlja njegov pastirski osećaj i svest kojom se zalaže i bori za čast i neotuđiva prava svakog ljudskog bića. Jasnim, hrabrim i proročanskim rečima, u ime Boga traži prava za pojedince i za grupe, koje progone zbog drukčijih političkih i verskih ubeđenja ili etničke pripadnosti. (Alojzije Stepinac je tokom Drugog svetskog rata ostavio) veliko bogatstvo vlastitih uputstava biskupskom odličniku. U vlastitim slušateljstvom želeo je nadasve probuditi živu veru u Boga i u sve objavljene tajne istinitosti Božije. Podsticao je vernike na mukotrpni svetotajstveni život, neumorno ih podstrekujući na molitvu i nesebičnu hrišćansku velikodušnost. Njegove su moralne propovedi duboko ukorenjene u Deset Zapovesti, koje je Isus Hrist sazeo u veliku zapovest o ljubavi prema Bogu i blišnjemu. (Stepinac je) posebno aktivan i postojan kad se zanima za nepovredivost braka i plodnost obitelji <sup>61</sup> kao i za hrišćansku naobrazbu mladeži... Hrabro je i bez bojazni osudio svaku nepravdu i svaku vrst mržnje: rasnu, klasnu, nacionalnu, versku, političku. Branio je bez oklevanja ljudska prava svakoga čoveka i svakoga naroda, posebno progonjenih Židova <sup>62</sup>, Srba i Roma, i svih koji su bili lišeni prava".

*Poslanica* monsinjora Božanića, koja vrvi od krivotvorenja do beščašća, dostojno završava: "Stepinac je znak puta spasenja, svetionik Crkve hrvatskoga naroda. On je primerom i podsticajem domoljublja i ljubavi prema blišnjemu, izraz doslednog poštovanja dostojanstva svakoga ljudskog bića" <sup>63</sup>.

Mnogo godina posle grozne petoletke 1941-45, Sveta rimska crkva, uvek u oskudici mučenika, sprema se da proglasi Alojzija Stepinca za blaženoga: velikodostojnika koji je aktivno sarađivao u stvaranju Nezavisne Države Hrvatske koju je htela trojna osovina Hitler-Musolini-Pavelić; koji je potvrdio nacifašističku okupaciju svoje zemlje; koji je ostao gluv i nem pred nečuveno varvarskim genocidom koji je trajao godinama; koji je dizao hvale ustaškim krvnicima; koji je aktivno učestvovao u zločinačkom običaju nasilnih masovnih "prekrštavanja".

O Balkanskom holokaustu i odgovornosti monsinjora Stepinca zabranjeno je govoriti, zapadna historiografija o godinama ustaške diktature u Hrvatskoj gotovo da i ne postoji: tako želi Sveta rimska crkva. Retki su istraživači koji se usuđuju da prkose katoličkom tabuu o genocidu u Hrvatskoj tokom godina 1941-45; rizik je velik; bojkot, zastrašivanje, pa čak i progon <sup>64</sup>. Vatikan je uspeo da izopštenjem kazni naučnika Viktora Novaka, autora knjige *Magnum Crimen*, do-kumentovane historiografske studije balkanskog holokausta: najstrožom katoličkom kaznom, izopštenjem, koje nikada nije određena nekom od ustaških krvnika koji su godinama krvlju škropili Nezavisnu Državu Hrvatsku "u ime Božije".

## EPILOG

Marija Bistrica (Hrvatska), subota, 3. oktobar 1998

Svetilište Device Marije u Bistrici prepuno je vernika. Na oltaru gde se šepuri velika stara statua Bogorodice, Jovan Pavle II služi svečanu službu kojom proglašava Alojzija Stepinca za blaženoga. Pontifeks i svi prisutni prelati nose svečane purpurne odežde koje predstavljaju mučeništvo.

Svečanost dostiže kulminaciju kada jedna devojčica iz Dubrovnika, izlečena od paralize čudom Device ovoga svetilišta, daje Svetom Ocu srebrnu figuricu u obliku gotske kulice na kojoj se nalazi jedan prst desne Stepinčeve ruke, a Jovan Pavle II se naginje da poljubi dragocenu reli-kviju. Odmah posle toga u svetilištu se skida svilena tkanina koja pokriva portret novog blaženoga: Stepinac, označen kao "sluga Božiji" i "mučenik Vere", ovekovečen je između zagrebačke katedrale i bazilike Sv. Petra. Vernici koji se tiskaju u svetilištu aplaudiraju, oduševljeni i potreseni.

Svečana ceremonija privodi se kraju. Predsednik hrvatske države, bivši komunista Franjo Tuđman, pridružuje se Pontifeksu na oltaru. U svetilištu se prolamaju moćne note hrvatske nacionalne himne, koju vernici pevaju iz sveg glasa; kardinal Anđelo Sodano i ostali prelati slušaju himnu, držeći desnu ruku na srcu.

Svetilište opsedaju desetine hiljada vernika (po nekim procenama svih tri stotine hiljada). Jovan Pavle II se obraća ogromnoj masi žalosnim glasom: "Blaženi Stepinac nije prolio svoju krv u uskom značenju te reči: njegova smrt je uzrokovana dugom patnjom, poslednjih petnaest godina njegovog života bejahu neprestano nizanje patnje... U blaženom Stepincu se spaja celokupna tragedija koja je pogodila hrvatski narod i Evropu tokom ovoga veka koji obeležavaju tri velika zla, fašizam, nacizam i komunizam<sup>65</sup>... Kardinal, zagrebački nadbiskup, nakon što je u vlastitom duhu i u vlastitom telu pretrpeo sva zverstva komunističkog sistema, sada je predat pamćenju svojih sunarodnika s blistavim znamenjem mučeništva." Na kraju Pontifeks poziva na oproštaj: "Oprostite i pomirite se znači pročitati pamćenje od mržnje, od jeda, od želje za osvetom. . .". O godinama ustaške diktature i o balkanskom holokaustu Jovan Pavle II ne kaže ni jednu jedinu reč.

## DODATAK

### BELEŠKA AUTORA

Ova knjiga je rezultat višegodišnjeg istraživanja i zahtevala je uvid u impozantnu dokumentaciju; službena akta, svedočenja, izveštaje iz tog vremena koji su bili podvrgnuti recenziji okupacionih italijanskih i nemačkih snaga. Dokumentarna žetva zanemarena od zapadne istoriografije, koja nastoji da prikrije genocid koji je krvlju natopio Nezavisnu Državu Hrvatsku, stvorenu po želji nacifašista od 1941. do 1945. Čutanje uslovljeno potrebom da se sakrije odgovornost Rimske crkve u balkanskom holokaustu.

Ova istorijska cenzura utoliko je bezočnija ukoliko je dokumentovanja i neospornija kolaboracija hrvatskog katoličkog klera s ustaškom diktaturom. Naravno, nisu svi sveštenici ni svi franjevački fratri aktivno sarađivali na genocidu: ali je sigurno da niko od njih nije ustao da se bori protiv njega, niko od njih nije delio mučeništvo sa žrtvama, i niko od njih nije se usudio da se suprotstavi ustaškim koljačima. Niti je Biskupstvo ikada podiglo svoj glas protiv etničkoverskog genocida nad Srbima i pravoslavnim sveštenstvom, nego su se neki njegovi predstavnici - kao biskupi Ivan Šarić, Jozo Garić i Janko Šimrak - direktno kupali u krvi.

Najveću odgovornost imao je primas Hrvatske, monsinjor Alojzije Stepinac: povezan s ustaškom aristokracijom, član Sabora Nezavisne Države Hrvatske, poglavar svih kapelana ustaških ubica, odlikovan od Pavelićeve diktature. Poneki koristoljubivi životopisac je zapisao da je Stepinac ponekad "protestovao": ali ne postoji nikakav dokumentovani trag o bilo kakvom "protestu", o bilo kakvom odlučnom aktu, o bilo kakvoj odlučnoj intervenciji zagrebačkog nadbiskupa u cilju suprotstavljanja ustaškim pokoljima. Jezuita Peter Gumpel, izvestitelj o proglašenju Stepinca za blaženoga, tvrdi: "Imamo dokaze da je barem dvanaest puta (Stepinac) u katedrali protestovao protiv nacizma. U Jugoslaviji niko nije napravio više za Židove od Ste-pinca." Ako i dopustimo da je "dvanaest puta" primas Hrvatske katoličke crkve protestovao" protiv nacizma, nije poznato da je ikada protestovao protiv Poglavnika. Ako i dopustimo da se monsinjor Stepinac angažovao da spasi ponekog Jevreja od progona, jezuita Gumpel se pretvara da ne zna da su ustaše izvršile balkanski holokaust prvenstveno zato da bi istrebili srbopravoslavce: u stvari, nije poznata niti jedna Stepinčeva intervencija u odbranu Srba iz Hrvatske, koji za Gumpela, jezuitu proglašivača blaženoga, uopšte ne postoje.

Istina - potvrđena van ikakve sumnje - leži u tome da budući blaženi, monsinjor Stepinac, nije ni prstom mrdnuo da bi zaustavio etničkoverski genocid. Monsinjor Stepinac nije iskoristio ni trunčić svoje nesumnjive moći da prizove razumu Biskupstvo i sveštenstvo koji su bili obuzeti ekstremnim nacionalizmom i koji su služili kao oruđe tiranske hegemonije. Nije se nikada obratio hrvatskim katolicima da se drže Pete Božije Zapovesti: Ne ubij! Uostalom - kao što smo videli - Hrvatska katolička crkva bejaše i sama suosnivač hrvatske nacifašističke države, do kraja zainteresovana da Hrvatsku pretvori u zemlju jedne vere.

Isto tako je nesporna i dokumentovana podrška Vatikana kolaboraciji katoličkog Biskupstva Hrvatske s ustaškom diktaturom. Hitra u izvršavanju svoje zemaljske moći, posebno u smislu duhovnog vođstva katoličanstva, Sveta stolica je sa svoje strane dala političku podršku i pokriće Pavelićevoj diktaturi, oslonac koji nije oslabio ni krajem drugog svetskog rata. Između bojažljivosti i kolaboracije, papa Pije XII podržao je i holokaust Jevreja na evropskom kontinentu, glumeći gluvoću i slepilo. Antisemitski progoni od strane nacizma počeli su još 1935. donošenjem "Nirnberških zakona", ali to nije sprečilo Vatikan da zadrži srdačne odnose s jednom diktaturom koja se unapred pripremala za istrebljenje.

Uostalom, hiljadugodišnja istorija Katoličke crkve puna je krvi i nasilja: od progona "jeretika" do "lova na veštice". Sveta rimska crkva odobravalala je ropstvo poraženih, iskorenjivanje afričkih naroda iz njihove zemlje; pod izgovorom privođenja jevanđelju pomagala je uništenje predkolumbovske civilizacije Latinske Amerike. Sam antisemitizam je, u stvari, izum Katoličke crkve koja ga vekovima razrađuje teorijski i praktično.

Za vreme pisanja ove knjige intervjuisao sam bivše ustaše, crkvene ljude i bivše progonjene koji su izbegli istrebljenje.

Mnoge stare ustaše čuvaju netaknutom svoju fanatičnu i zločinačku istorijsku drskost i brane legitimnost balkanskog holokausta u ime svete Hrvatske koja je inspirisana najmračnijim poukama Katoličke vere.

Mnogi predstavnici sveštenstva negiraju ili minimiziraju suštinu istrebljenja ili se usuđuju da ga "pravdaju". Ponajviše neprijatno reaguju, zbunjeni i razdraženi: jedan rimski prelat uspeo je čak da ovu moju istorijsku rekonstrukciju nazove "đavolskim delom" koje će me odvesti u Pakao.

Jedan stari Srbin, koji je uspeo da izbegne smrt u jasenovačkom logoru za istrebljenje gde je prisustvovao mučenju i ubijanju sestre, žene i troje dece, rekao mi je sa suzama u očima: "U tom logoru, u tom krugu pakla, svaki dan sam se naprezao da mislim na Boga: da bih ga proklinjao".

M. A. R.

## IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

### Izvori

Za ovu knjigu konsultovani su službeni hrvatski, vatikanski, nemački, italijanski, britanski, severnoamerički i jugoslovenski izvori. Među njima naročito:

- a) Diplomatski odnosi Rusinović i Lobkowitz; *Dnevnik zagrebačkog nadbiskupa*, monsinjora Alojzija Stepinca; hrvatski dnevni listovi i periodični časopisi iz zvanične katoličke oblasti iz perioda 1941-1945; župni bilteni (časopisi sa stotinak različitih zaglavlja).
- b) *Actes et documents du Saint Siege relatifs a la Seconde Huerre Mondiale*, svesci I-XI, grad Vatikan 1965-1981; »Osservatore Romano« iz perioda 1941-1945.
- c) Dokumenta Ministarstva spoljnih poslova Nemačke »Auswartiges Amt«, koja se odnose na izveštaje barona Dijega fon Bergena (ambasadora pri Vatikanu tokom drugog svetskog rata).
- d) Dokumenta Glavnog štaba Italijanske kraljevske vojske.
- e) Dokumenta Ministarstva spoljnih poslova Britanije od 1922. do 1945, »Documents on British Foreign Policy«.
- f) Diplomatska dokumenta SAD, »Foreign Relations of the United States«; dokumenta tajnih službi SAD, »Illegal Emigrations Movements in and through Italy«, US Military Intelligence, National Archives, Washington D.C.
- g) Dokumentacija Milana Bulajića, autora iscrpne knjige *Ustashi Crimes of Genocide and The 1986 Trial of Andrija Artukovic*, Beograd 1990.

### Opšta dela

- M. Aarons, J. Loftus, *Ratlines*, London 1991;
- G. Bernanos, *Combat pour la verité*, Pariz 1972;
- E. Buonaiuti, *Pio XII*, Rim 1964;
- C. Cianfarra, *La guerre et la Vatican*, Pariz 1946;
- K. Deschner, *Con Dio e con il Führer*, Napulj 1997;
- P. Duclos, *Le Vatican et la seconde guerre mondiale*, Pariz 1955;
- F. Engel-Janosi, *Il Vaticano fra fascismo e nazismo*, Firenca 1973;
- H. Fabre, *L'Église catholique face au fascisme et au nazisme*, Brisel 1995;
- A. Giovanetti, *L'action du Vatican la paix, 1939-1940*, Pariz 1963;
- L. Hory-Broszat, *Der Grundlagen des Nationalsozialismus*, Lajpcig 1937;
- A. Hudal, *Romische Tagebücher. Lebensbeichte eines alten Bischofs*, Štutgart 1976;
- M. Maccarone, *Il nazionalismo e la Santa Sede*, Rim 1947;
- S. J. Martini, *Pio XII e Hitler*, u »L'Osservatore Romano«, 18. II 1965;
- P. Mazzolari, *La Chiesa, il fascismo e la guerra*, Firenca 1966;
- H. Michel, *La seconde guerre mondiale, sv. I, 1939-1943*, Pariz 1968; *sv. II, 1943-1945*, Pariz 1969;
- J. Nobecourt, *Le Vicaire et l'histoire*, Pariz 1964;
- E. Paris, *Le Vatican contre l'Europe*, Pariz 1959;
- Don Cherubino Seguić, *I Croati. La loro missione storica durante 13 secoli*, Rim 1941;
- J. P. Taylor, *Le origini della seconda guerra mondiale*, Bari 1965.

### Bibliografija

- AA. VV., *Dizionario Enciclopedico Treccani*, sv. I-XVI, Rim 1974;
- AA. VV., *Les systèmes d'occupations en Yougoslavie*, Beograd 1963;
- F. Anfuso, *Da Palazzo Venezia al Lago di Garda*, Bolonja 1957;
- F. Anfuso, *Roma, Berlino, Salò*, Milano 1950;
- G. Angelini, *Fuochi di bivacco in Croazia*, Rim 1946;
- P. Auty, *Tito*, Milano 1972; prevod na italijanski od A. Pandolfija;
- P. Bandini, *Vita e morte segreta di Mussolini*, Milano 1978;
- G. Bastianini, *Uomini, cose, fatti*, Milano 1959;
- C. Battaglia, *La Seconda Guerra Mondiale*, Milano 1962;
- C. Bernadac, *L'Holocauste oublié*; italijanski prevod *Hitler e lo sterminio degli zingari*, Kastelo 1996;
- E. Biagi, *La Seconda Guerra Mondiale. Una storia di uomini*, Milano 1980;
- G. Bilainkin, *Tito*, London 1949;
- G. Bocca, *Storia d'Italia nella guerra fascista*, Bari 1969;
- B. Bokun, *Spionaggio nel Vaticano 1941-1945*, Njujork 1973;
- J. W. Borejsza, *Il fascismo e l'Europa orientale*, Bari 1981;
- R. Bracalini, *Il Re Vittorioso*, Milano 1980;
- M. Branko, *Les Habsbourg, l'Église et les Slaves du Sud*, Pariz 1970;
- A. Breccia, *Yougoslavia 1939-1941. Diplomazia dell'neutralità*, Milano 1978;
- P. Brignoli, *Santa Messa per i miei fucilati*, Milano 1973;
- M. Bulajić, *Ustashi Crimes of genocide and the 1986 trial of Andrija Artukovic*, Beograd 1990;
- H. J. Burgwyn, *Il revisionismo fascista. La sfida di Mussolini alle Grandi Potenze nei Balcani e sul Danubio 1925-1933*, Milano 1979;
- Cambridge University Press, *Storia del Mondo Moderno*, sv. I-XII, Milano 1978;
- M. Casanuova, *I/51*, Firenza 1956;
- A. Cavalli, *Il processo dell'arcivescovo di Zagabria*, Rim 1947;
- E. Cavaterra, *Processo a Pio XII*, Milano 1979;
- L. Ceva, *La condotta italiana della guerra. Cavallero e il Comando supremo 1941-1942*, Milano 1975;
- W. Churchill, *La seconda guerra mondiale*, vol. 3, Milano 1965; italijanski prevod O. Ceretti Borsini, G. Monicelli, A. Barone, G. Gambon;
- G. Ciano, *Diario 1937-1943*, Milano 1980;
- S. Clissold, *Storia della Jugoslavia*, Torino 1969;
- E. Colloti, *La seconda guerra mondiale*, Torino 1973;
- E. Colloti, T. Sala, *Le potenze dell'Asse e la Jugoslavia*, Milano 1974;
- Commission d'État pour le recherche des crimes de guerre, *Exposé des italiens contre la Yougoslavie et ses peuples*, Beograd 1946;
- Commissione territoriale del Governo della Croazia, *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946;
- E. Corti, *Le cheval rouge*, Lozana 1997;
- D. Čolaković, *Logori ljudskog uništenja*, Beograd 1952;
- S. Dalen, *Pavelić*, Zagreb 1952;
- F. W. Deakin, *La montagna più alta*, Milano 1972;

- F. W. Deakin, *Storia della repubblica di Salò*, Torino 1970;
- V. Dedijer, *Josip Broz Tito*, Beograd 1953;
- R. De Felice, *Mussolini, il Duce: Gli anni del consenso*, Torino 1974;
- R. De Felice, *Mussolini, il Duce: Lo stato totalitario*, Torino 1981;
- A. Donlagić, *La Jugoslavia dans la seconde guerre mondiale*, Beograd 1967;
- K. Draganović, *Croazia Sacra*, grad Vatikan 1943;
- J. B. Duroselle, *Storia diplomatica dal 1919 al 1970*, Rim 1972;
- C. Falconi, *Il silenzio di Pio XII*, Milano 1965;
- C. Falconi, *Pio XII*, Milano 1966;
- E. Faldella, *L'Italia e la seconda guerra mondiale*, Bolonja 1967;
- F. Fejto, *Histoire des démocraties populaires*, Pariz 1952;
- G. Fricke, *Kroatien 1941-1944*, Frajburg 1972;
- S. Friedlander, *Pio XII e il Terzo Reich*, Milano 1965;
- E. Gataldi, *La Jugoslavia alle porte*, Milano 1965;
- C. Ghidini, A. Dal Ponte, *Gli Antifascisti al confino*, Rim 1972;
- Glavni štab vojske - istorijsko odeljenje, *Le operazioni delle unità italiane in Jugoslavia (1941-1943)*, Rim 1978;
- C. Gorla, *L'Italia nella seconda guerra mondiale. Diario di un milanese, ministro del re nel Governo Mussolini*, Milano 1959;
- W. Gorlitz, *Der Zweite Weltkrieg 1939-1945*, Štutgart 1952;
- V. Gorresio, *La guerra dei poveri*, u »Tempo Presente«, 1. maja 1958;
- W. Hagen, *La guerra delle spie*, Milano 1952;
- K. Hnlicka, *Das Ende auf dem Balkan 1944-1945. Die Militarische Raumung Jugoslawiens durch die deutsche Wehrmacht*, Getingen 1970;
- R. Hochhuth, *Il Vicario*, Milano 1967;
- M. Horthy, *Ein Leben für Ungarn*, Bon 1953;
- J. Horvat, Z. Štambuk, *Dokumenti o protivnarodnom radu i zločinima jednog dela katoličkog klera*, Zagreb 1946;
- H. S. Hughes, *Storia dell'Europa contemporanea*, Milano 1973;
- J. Hussard, *Vu en Yougoslavie 1939-1944*, Lozana 1944;
- Institut istorije radničkog pokreta, *Jesen*, 1942, Ljubljana 1963;
- M. Jurjević, *Ustasha under the Southern Cross*, Beograd, bez datuma;
- J. Juvančič, *Italijanski okupator v Ljubljani*, Ljubljana 1962;
- E. Klee, *Chiesa e Nazismo*, Torino 1993; italijanski prevod L. Riberija;
- B. Krizman, *Jugoslavia u vanjskoj politici jugoslavenske države 1918-1941*, Rijeka 1973;
- B. Krizman, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978;
- H. Laurière, *Assassins au nom de Dieu*, Pariz 1951;
- G. Leonardi, *L'arcivescovo alla sbarra*, Rim 1947;
- G. Lewy, *I nazisti e la chiesa*, Milano 1965;
- B. Liddel Hart, B. Pitt, A. Solmi, *Storia della Seconda Guerra Mondiale*, sv. I-VI, Milano 1967;
- S. Loi, *Jugoslavia 1941*, Torino 1953;
- V. Maček, *In Struggle for Freedom*, Njujork 1957;

- D. Mack Smith, *Mussolini*, Milano 1981;
- C. Malaparte, *Kaputt*, Firenze 1964;
- J. Marjanović, *L'insurrection et le mouvement de libération nationale en Serbie 1941*, Beograd 1963;
- M. Massara, *La Chiesa cattolica nella seconda guerra mondiale*, Lenjano 1997;
- G. Masucci, *Missione in Croazia 1941-1946*, Madrid 1967;
- F. Mclean, *Disputed Barricade*, London 1957;
- H. Michel, *La guerra dell'ombra. La Resistenza in Europa*, Milano 1981;
- I. Mihovilović, *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, Zagreb 1952;
- N. Nikolić, *Jasenovački logor*, Zagreb 1948;
- V. Novak, *Magnum crimen*, Zagreb 1948;
- V. Novak, *Velika optužba*, Sarajevo 1964;
- M. Pacor, *Italia e Balcani. Dal Risorgimento alla Resistenza*, Milano 1968;
- E. Paris, *Génocide in Croatie satellite, 1941-1945*, Pariz 1960;
- S. K. Pavlowitch, *Neither Heroes nor Traitors*, London 1975;
- S. K. Pavlowitch, *Yugoslavia*, London 1966;
- G. Piemontese, *Ventidue mesi di occupazione italiana nella provincia di Lubiana*, Ljubljana 1946;
- L. Poliakov, J. Sabille, *Gli Ebrei sotto l'occupazione italiana*, Milano 1956;
- P. Puntoni, *Parla Vittorio Emanuele III*, Milano 1958;
- A. Rhodes, *Il Vaticano e le dittature, 1922-1945*, Milano 1975;
- M. Roatta, *Otto milioni di baionette*, Milano 1946;
- L. Rogers, *Guerilla Surgeon*, London 1957;
- J. Rootham, *Miss Fire*, London 1956;
- B. Russel, *Il flagello della svastica*, Milano 1960;
- A. Russo, *Rivoluzione in Jugoslavia*, Rim 1944;
- L. Salvatorelli, G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1964;
- U. Salvatores, *Bersaglieri sul Don*, Bolonja 1966;
- G. Salvemini, *Mussolini diplomatico*, Bari 1952;
- E. Santarelli, *Storia del fascismo*, Rim 1973;
- Savez Jevrejskih opština, *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952;
- G. Scotti, *Bono italiano*, Milano 1977;
- G. Scotti, *I disertori*, Milano 1980;
- G. Scotti, *Ustascia, tra il fascio e la svastica*, Udine 1976;
- W. L. Shirer, *Storia del Terzo Reich*, Torino 1966;
- S. Simić, *Prekrštanje Srba za vreme drugog svetskog rata*, Titograd 1958;
- S. Simić, *Vatikan protiv Jugoslavije (1941-1943)*, Titograd 1958;
- L. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Njujork 1959;
- M. Terrosi, *La casa di Novach*, Milano 1956;
- E. Thomson, *Storia d'Europa*, Milano 1961;

- Vojno-istorijski institut, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Beograd 1962;
- U. von Hassel, *Von Hassel's Diaries 1938-1944*, London 1962;
- G. Zanussi, *Guerra e catastrofe d'Italia*, Rim 1946.

## FUSNOTE

## PROLOG

<sup>1</sup> Proglašenje blaženim prethodi proglašenju za sveca, a u katoličkoj teologiji "svetost" podrazumeva moralno savršenstvo: svojstveno Bogu u apsolutnom smislu, koje se dodeljuje ličnostima koje su svoj život podredile božanskom savršenstvu.

<sup>2</sup> "Posle žestokog i okrutnog rata u kojem se našla (početkom devedesetih godina) hrvatska zemlja konačno je spoznala period mira i slobode. Sada se sva energija naroda usmerava ka isceljenju dubokih rana, ka pravom pomirenju svih etničkih, verskih i političkih grupa, ka sve većoj demokratizaciji društva".

## I PUŠKA I SVEĆA

<sup>3</sup> S. Clissold, *Storia della Jugoslavia*, Torino 1969, str. 193.

<sup>4</sup> U Skupštini Jugoslavije Stjepan Radić, zajedno sa svojim bratom Antom, jedan je od glavnih predstavnika suprotstavljanja politici srpskog centralizma savezne vlade u Beogradu. Za vreme skupštinske rasprave srpski poslanik Račić ispalio je prema braći Radić nekoliko hitaca iz pištolja: dok je njegov brat odmah izdahnuo. Stjepan Radić će umreti posle nekoliko nedelja (8. avgusta 1928.) od posledica ranjavanja. Službena historiografija Kraljevine Jugoslavije pripisaće atentat "napadu ludila" ubice.

<sup>5</sup> Osnovana 1861. od strane Ante Starčevića, Hrvatska stranka prava sledi "hrvatsko pravo" da ima nezavisnu državu, tj. "Veliku Hrvatsku" koja bi se prostirala od Alpa do Prokletija. Starčević je takođe razvijao teoriju rasne superiornosti Hrvata u odnosu na Srbe.

<sup>6</sup> Uporedi, D. Mack Smith, *Mussolini*, Milano 1981. str. 198. Pavelića je 1932. za vreme njegovog sklanjanja u Italiju, Kraljevski sud za zaštitu države u Beogradu, osudio na smrt.

<sup>7</sup> Naziv potiče od srpskohrvatske reči ustati = dići se na ustanak. Kad dođe na vlast Pavelić će se postarati da napiše istoriju svoga pokreta, antidatirajući njegovo osnivanje na 7. novembar 1929; za detaljnije spoznaje uporedi G. Perić, *Musolini na Balkanu*, Milano 1966.

<sup>8</sup> Up. L. Salvatorelli, G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1964, str. 758.

<sup>9</sup> Up. H. J. Burgwyn, *Il revisionismo fascista*, Milano 1979, str. 190.

<sup>10</sup> Up. *Documenti diplomatici italiani (Ddi)*, VII Serie, tom V, str. 280-317.

<sup>11</sup> Vojni logor Janko Pusta ostaće aktivan do 1934: biće raspušten usled energičnih protesta vlade u Beogradu; up. *Atti del Processo Roatta*, str. 41, 63, 106; navod kod D. Mack Smith, *op. cit.*; up. i G. Salvemini, *Mussolini diplomatico*, Bari 1952, str. 363-64.

<sup>12</sup> To jest, "vođa"; odgovara italijanskom "duće" i nemačkom "firer".

<sup>13</sup> Simbolika koja spaja dva glavna ustaška uporišta: oružanu borbu (kama, puška) i katoličku veru (krst, upaljena sveća).

<sup>14</sup> "Zagrebački manifest" sadrži apel upućen suverenu da odobri nezavisnost i suverenost Hrvatskoj, ali i svim ostalim teritorijama koje kontroliše jugoslovenska država: praktično "mirnu secesiju" koja bi -prema potpisnicima - u nekom drugom vremenu dovela do unitarne federacije, ali koja ne bi više bila centralizovana u Beogradu niti bila pod srpskom hegemonijom.

<sup>15</sup> J. W. Borejsza, *Il fascismo e l'Europa orientale*, Bari 1981.

<sup>16</sup> Musolinijevska politika u odnosu na Jugoslaviju biće uvek dvojna, nastojeći da je čas privuče u italijansku sferu a čas da je dezintegriše. "Musolini je primenjivao čas jednu čas drugu - ponekad čak istovremeno - da bi podjarmio celu zemlju ili jedan deo nje: da bi je razbio iznutra, raspaljujući separatistička strujanja kao što je radio od samog početka, ili da bi spasio njeno jedinstvo i upregao je u sopstvenu kočiju"; M. Pacor, *Italia e Balcani. Dal Risorgimento alla Resistenza*, Milano 1968, str. 112.

<sup>17</sup> Dok stavlja Pavelića pod svoju zaštitu, Rim nastoji da zadrži i druge mogućnosti, tako da pregovara i sa Hrvatskom seljačkom strankom: A. Košutić, novi tajnik Stranke (zamenio je Mačeka kojeg je jugoslovenska monarhija zatvorila), sastaje se 13-14. oktobra 1929. s Robertom Forgesom Davancatijem. koji je bio zadužen ispred italijanske vlade da održava kontakte s Hrvatima; up. *Diario di Dino Grandi*, 18. oktobra 1929, nav. u R. de Felice, *Mussolini il Duce: la Stato totalitario*, Torino 1981. str. 400.

<sup>18</sup> Up. R. de Felice, *Mussolini il Duce: gli anni del consenso*, Torino 1974, str. 515.

<sup>19</sup> Up. nav. delo VII, str. 231. 1. februara 1929; nav. u H. J. Butgwyn, *op. cit.* Propaganda musolinijevskog režima u isto doba piše hvalospeve ustaškom pokretu. »Il Resto del Carlino« od 4. juna 1930 pripisuje Paveliću da predstavlja celokupan hrvatski narod; »La Gazzeta del Popolo« od 18. juna 1931. piše da argumenti budućeg poglavnika "predstavljaju ne tezu jednog političkog emigranta nego misao hrvatskog naroda"; »La Stampa« od 25. juna 1931. piše da je Pavelić "vođa hiljada prognanih sunarodnika".

<sup>20</sup> Up. B. Krizman, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978. str. 109.

<sup>21</sup> Ustaško zapovedništvo vodio je Andrija Artuković koji će 1941. biti imenovan za ministra unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske.

<sup>22</sup> Trojica saučesnika u atentatu koje je osudio francuski sud i koji su zatvoreni, biće oslobođeni 1940. od hitlerovskih okupatora. Kad su se 1941. vratili u Zagreb, Pavelić ih je odmah internirao u jedan koncentracioni logor u kojem su pobijeni pod optužbom za "visoku izdaju" zato što su obelodanili ime Kvaternik-Dido (up. G. Perić, *op. cit.*, str. 120).

<sup>23</sup> U Ligi naroda jugoslovenska vlada optužuje mađarsku vladu za saučesništvo s atentatorima, a na kraju rasprave odluka Saveta je umerena: javno ukorava nemar nekih mađarskih vlasti, uz upozorenje da nadležne vlasti primene kaznene mere prema ustašama prisutnim na njenoj teritoriji. (Up. L. Salvatorelli, G. Mira, *op. cit.*).

Jugoslovenski istoričar B. Krizman smatra da je ubistvo kralja u Marseju isplanirala italijanska vlada, koja je atentatore snabdela oružjem, novcem i lažnim dokumentima (up. *Jugoslavija u vanjskoj politici jugoslovenske države 1918-1941*, Rijeka 1973). Istog mišljenja su i G. Salvemini (Up. J. W. Borejsza, *op. cit.* str. 197) naslednik jugoslovenskog trona kralj Petar II (Up. *ibidem.* str. 196), te grof Sforca (Up. R. de Felice, *op. cit.*, tom I, str. 516). Istoričar Denis Mek Smit je ubeđen da je Musolini bio upoznat s planom atentatora (up. *op. cit.*, str. 239).

J. B. Duroselle smatra, međutim, da su najviše zainteresovani za ubistvo jugoslovenskog suverena bili Nemci i Mađari (up. *Storia diplomatica dal 1919 al 1970*, Rim 1972, str. 159); ovu tezu podržava i Renco de Felice koji smatra da Duće nije imao nikakvog interesa da potpomaže atentat budući da je u pripremi bio sporazum između Italije i Francuske (up. *op. cit.*, tom I, str. 517).

<sup>24</sup> Francuski sud osuđuje Eugena Kvaternika-Didu i Antu Pavelića u odsustvu na smrtnu kaznu za organizovanje dvostrukog ubistva u Marseju.

<sup>25</sup> Sporazum koji je sklopljen između ministra spoljnih poslova Italije (i Musolinijevog zeta) Galeaca Čana i jugoslovenskog premijera Stojadinovića, između ostalog predviđa da Jugoslavija može da kontroliše aktivnosti hrvatskih emigranata u Italiji preko sopstvenog predstavnika akreditovanog kod italijanske policije (up. A. Breccia, *Jugoslavia 1939-1941. Diplomazia della neutralita*, Milano 1978, str. 482).

<sup>26</sup> Neki Hrvati vraćaju se iz Italije u domovinu koristeći amnestiju koju je donela jugoslovenska vlada.

<sup>27</sup> Up. G. Scotti, *Ustascia, tra il fascio e la svastica*, Udine 1976, str. 121.

<sup>28</sup> Smenu Stojadinovića i postavljanje Cvetkovića za predsednika vlade koju je izvršio regent jugoslovenske monarhije Musolini smatra ravnom "državnom udaru" i do kraja antiitalijanskom.

<sup>29</sup> A. Breccia, *op. cit.*, str. 21.

<sup>30</sup> Najpre preko markiza Bombela (velikog prijatelja jugoslovenskog regenta, kneza Pavla), a potom preko inženjera Amadea Karmelutija (hrvatskog državljanina italijanskog porekla s pristupom u musolinijevske diplomatske krugove). Maček uspostavlja kontakte s Galeacom Ča-om koji Hrvatskoj seljačkoj stranci nudi finansijsku i vojnu pomoć musolinijevskog režima u zamenu za precizno određenu protivuslugu. 26. maja 1939. pregovori Karmeluti-Čano završavaju se sledećim dogovorom: Italija će finansirati Mačkovu partiju sa 20 miliona dinara; Maček se zauzvrat obavezuje da će pripremiti i izvesti narodni ustanak u roku od 4-5 meseci, te zatražiti intervenciju italijanskih trupa radi uspostavljanja reda, da bi na kraju proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku koja bi bila u savezu s Italijom. Ali u trenutku parafiranja sporazuma Maček odbija da potpiše pakt.

<sup>31</sup> U Nemačkoj se na čelu ustaša nalaze advokat Jelić i bivši pukovnik austrougarske vojske Slavko Kvaternik.

<sup>32</sup> Telegram od 2. oktobra 1937. koji je Italijansko poslanstvo u Beogradu uputilo ministru spoljnih poslova u Rimu, u *Ddi*, cit.

<sup>33</sup> Pošto je došao na vlast, Pavelić naređuje internaciju Bombela u logor Stara Gradiška, gde je ubijen početkom 1942 (up. W. Hagen, *La guerra delle spie*, Milano 1952. str. 91).

<sup>34</sup> Ova armija je bila sastavljena od 25 divizija u punom sastavu, te od pratećih snaga koje su bile ravne broju od pet divizija; up. Glavni štab vojske-Istorijsko odeljenje, *Le operazioni delle unita italiane in Jugoslavia (1941-1943)*. Rim 1978. str. 33.

<sup>35</sup> Firer stiže u Firencu da bi se sastao s Musolinijem u jutarnjim časovima tog istog 28. oktobra, a Duće ga informiše o invaziji Italije na Grčku. Dana 20. novembra Hitler će uputiti Musoliniju poruku u kojoj ga oštro kritikuje za tok "nesretne kampanje na Grčku".

<sup>36</sup> W. Churchill, *The Second World War*, tom 3, Milano 1965, str. 185.

<sup>37</sup> 28. marta direktor levih novina "Politika", Ribnikar, izjavljuje: "Bićemo poraženi i ova Jugoslavija će propasti. Ali jugoslovenski narod će na kraju pobediti i ujediniti se. Pristupanje Trojnom paktu bi spasilo krunu, ali bi jugoslovenski narod bio ugnjeten ovom diktaturom koja guši narod. Nas ne interesuje rat generala, ali se zahvaljujemo generalima koji su izveli državni udar zato što su nam otvorili vrata budućnosti". (A. Russo, *Rivoluzione in Jugoslavia*, Rim 1944, str. 44).

<sup>38</sup> W. L. Shirer, *Storia del Terzo Reich*, Torino 1966, str. 892.

<sup>39</sup> Up. J. W. Borejsza, *op. cit.*, str. 242.

<sup>40</sup> Up. N. V. Horthy, *Ein Leben für Ungarn*, Bon 1953, str. 226.

<sup>41</sup> Up. A. Breccia, *op. cit.*, str. 467.

<sup>42</sup> U stvari, Jugoslovensko-sovjetski sporazum je potpisan 6. aprila, baš dok nacifašisti počinju napad na Jugoslaviju: ali Staljin, da ne bi izgledalo da je reč o otvorenom neprijateljstvu prema Nemačkoj, zahteva da se dokumenat datira 5. (up. J. B. Duroselle, *op. cit.*, str. 275).

<sup>43</sup> Up. F. Anfuso, *Da Palazzo Venezia al lago di Garda*, Bolonja 1957, str. 157. Prethodno je 29. marta Musolini primio Pavelića u vili Torlonija, pri čemu mu je ovaj izneo uveravanja o ustaškoj vernosti planovima italijanskog režima: "Pavelić potvrđuje obaveze koje je prethodno preuzeo prema Italiji, daje čvrste garancije da će održati obećanja i izbegava svaku sumnju u sopstvenu odanost. Ipak, budući da su ga podržavali Nemci, zna dobro koliko duguje Italiji. Suštinu problema predstavlja Dalmacija. Da li će Poglavljenik, i u kojoj meri, biti

u stanju da zadovolji ambicije svojih sunarodnika s obzirom na italijansku iredentu? Pavelić ne krije da će mu biti teško. Musolini izgovara reč "Dalmacija". Pavelić potvrđuje i odgovara "Hrvatska", ili još bolje, "Hrvatsko-italijanski savez". Pavelić čak ne nastoji da izbegne problem Dalmacije. On će uveriti dalmatinske Hrvate koje su prednosti ujedinjavanja s Italijom i tako će ih pripremiti da prihvate italijanske zahteve: najzad uspeva da ubedi Musolinija da se iz Splita i Zadra ulazi u Zagreb širom otvorenih vrata" (F. Anfuso, *Roma, Berlino. Salo*, Milano 1950, str. 184).

<sup>44</sup> Up. A. Donlagić, *La Yugoslavia dans la seconde guerre mondiale*, Beograd 1967, str. 31.

<sup>45</sup> W. Churchill, *op. cit.*, str. 204. Šestog aprila preko "Radio Velebita" Ante Pavelić se obraća svojim sunarodnicima jednim dugim pozivom u kojem potiče Hrvate u sastavu Jugoslovenskih oružanih snaga da svoje oružje okrenu protiv srpskih oficira i vojnika i da se svrstaju uz bok nacifašističkim napadačima (up. H. Lauriere, *Assasins au nom de Dieu*, Pariz 1951, str. 327).

<sup>46</sup> Up. Glavni štab vojske, *op. cit.*, str. 65.

<sup>47</sup> Za italijanske gubitke up. *ibidem*, str. 264; za nemačke up. P. Auty, *Tito*, Milano 1972, str. 196.

<sup>48</sup> Od meseca avgusta u Beogradu će se ustoličiti marionetska germanofilska vlada Milana Nedića koja će ostati sve do 1944. Uhapšen na kraju rata od Titovih Oružanih snaga, general Nedić će izvršiti samoubistvo u zatvoru.

<sup>49</sup> U međuvremenu Musolini poziva nemačkog ambasadora u Rimu da mu potvrdi prava Italije na Jadran.

<sup>50</sup> Uporedi A. Dolnagić, *op. cit.*, str. 36. »Corriere della sera« od 11. aprila 1941. donosi naslov preko cele strane: "Pobede Osovine kidaju okove naroda. Ante Pavelić dočekan sa najvećim oduševljenjem u Zagrebu".

Poglavnikova propaganda će kasnije uspeti da antidatira proglašenje Nezavisne Države Hrvatske na 8. april. To će se desiti 25. jula 1944. na stranicama dnevnih novina "Hrvatski narod": objavljujući odbranaški nekrolog katoličkom svešteniku Iliji Tomasu, ustaške novine će pisati da je pokojni duhovnik, nakon što je organizovao hrvatske dezertere zajedno s katoličkim sveštenikom Jurom Vrdoljakom-Biševićem, "već 8. aprila 1941. proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku".

<sup>51</sup> "Da je nemačko-italijanski koidominijum mučan jasno je od samog početka: liniju koja razdvaja zone uticaja uspostavili su nacisti da bi sebi obezbedili veći deo rudnih rezervi; granica Ljubljanske oblasti, koja je pripojena Italiji, prolazi voljom Nemaca na četiri kilometra od grada i lišava je hidropostrojenja i električne centrale". (C. Gorla, *L'Italia nella seconda guerra mondiale. Diario di un milanese, ministro del re nel governo Mussolini*, Milano 1959, str. 182).

<sup>52</sup> Up. C. Falconi, *op. cit.*, str. 348.

<sup>53</sup> Maček upućuje sledeći apel: "Narode Hrvatske! Pukovnik Slavko Kvaternik, vođa nacionalnog pokreta naše zemlje, danas je proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku. Pozivam sve Hrvate da poštuju novu vlast; pozivam sve članove Hrvatske seljačke stranke koji se nalaze u službi lokalne uprave da lojalno sarađuju s novom vlašću" (svedočenje Slavka Kvaternika optuženog na sudskom procesu u Zagrebu u jesen 1946; up. i H. Lauriere, *op. cit.*, str. 98-99).

Maček se zatim branio da je uputio takav apel samo zato da bi na "umeren" način uticao na novonastalu hrvatsku državu, ali je verovatnije da je vođa Hrvatske seljačke stranke težio da preuzme visoku političku dužnost: ambicija koju je izigrala ustaška diktatura, koja najpre isključuje hrvatskog lidera (prisiljavajući ga na kućni pritvor), a zatim ga internira u koncentracioni logor Jasenovac (u specijalno odeljenje, daleko od užasa rezervisanih za druge logoraše), pokušavajući da ga krajem rata iskoristi kao instrument za spašavanje Poglavnikovog režima (up. str. 203-205 i 251-252).

<sup>54</sup> Up. V. Maček, *Struggle for Freedom*, Njujork 1957, str. 158.

<sup>55</sup> Up. »Corriere della Sera«, 16. april 1941.

<sup>56</sup> Marionetska država koju su 1934. stvorili Japanci u Mandžuriji u toku konflikta koji je vođen zajedno sa Silama Osovine.

<sup>57</sup> Sledećeg dana milanski dnevni list objavljuje dugu biografiju ustaškog diktatora pod naslovom "Ante Pavelić, rodoljub": među ostalim piše i to da se "za vreme ustanka u Lici, Pavelić - legendarnom hrabrošću - uputio tamo i zadržao se nekoliko dana, vršeći smotru ustaša koji su učestvovali u borbi".

<sup>58</sup> Predsednik i ministar Vanjskih poslova, Ante Pavelić; podpredsednik, Osman Kulenović; ministar Oružanih snaga, Slavko Kvaternik; ministar Pravde, Mirko Puk; ministar Gospodarstva, Lovro Sušić; ministar Obrazovanja i bogoštovlja, Mile Budak; ministar Propagande, Jozo Dumandžić; predsednik Zakonodavnog odbora, Milovan Žanić; tokom sledeće četiri godine rekonstrukcije vlade će biti veoma česte.

<sup>59</sup> A. Rhodes, *Il Vaticano e le dittature*, Milano 1975. str. 335.

<sup>60</sup> "Gravitacioni centar moralne snage hrvatskog naroda nalazi se u urednom verskom i porodičnom životu... Cilj je da se omogući da svaki pripadnik nacionalne zajednice postane svestan da su Vera i Obitelj temelj urednog, zdravog, zadovoljnog i sretnog života... (Treba se boriti) protiv ateizma, psovki i prostačkih reči, pijanstva, razvrata, nesloge, laži i klevetanja... (Treba poticati) spremnost na žrtvovanje za zajedničko dobro bez traženja nadoknade (i boriti se) protiv razbludnosti i lagodnosti života (braneći više od svega) svetost Braka i Obitelji... podižući visoko čast žene i majke... štiteći i braneći čast mladosti" (B. Krizman, *op. cit.*).

<sup>61</sup> Srbi ne žive isključivo u Srbiji, niti Hrvati u Hrvatskoj, bilo zbog slobodne cirkulacije koja je oduvek prisutna na jugoslovenskim teritorijama, bilo zbog istorijskih događaja: u XV veku, pod pritiskom Turaka sa juga mnogi Srbi su se preselili na sever tako da ih se oko milion nastanilo u Hrvatskoj.

<sup>62</sup> Tako će, na primer, surovi šef policije Eugen Kvaternik-Dido, čiji je deda po majci bio Jevrejin Josip Frank, i čija je majka bila Jevrejka, izvršiti samoubistvo zbog zverstava koja je izvršio njegov sin.

<sup>63</sup> Ministarska naredba od 18. aprila 1941. predviđa i to da se "svi ugovori o kupoprodaji, sklopljeni između Židova ili između Židova i nežidova, proglašavaju ništavnim".

<sup>64</sup> Naročito stroge su antisemitske norme koje je u glavnom gradu izložio šef zagrebačke policije (i budući šef sveukupne hrvatske policije) Eugen Kvaternik-Dido u Naredbi koja je ovako koncipirana: "Svim Židovima se zabranjuje da napuste teritoriju grada Zagreba. Strogo se zabranjuje Židovima da kupuju robu ili živežne namirnice u dućanima pre 10.00. Židovi mogu kupovati samo u židovskim dućanima. Svi dućani kojima upravljaju Židovi moraju odmah izvesti sledeće natpise: na kartonu veličine 16x25 cm mora biti napisano crnim slovima celom dužinom, "Židovski dućan". Ovi natpisi moraju biti nalepljeni na svim izlozima u visini 150 cm od zemlje ili od poda, vidljivi sa ulice ili sa one strane sa koje se ulazi. Svi Židovi s nemačkim državljanstvom moraju se prijaviti Ustaškoj policiji, Židovsko odeljenje, da bi preuzeli židovske oznake. Upozoravaju se svi Židovi da se ne zadržavaju i da ne hodaju u zonama grada koje su zabranjene za Židove". Zagrebački katolički nadbiskup, monsijor Alojzije Stepinac, odobrava prećutnim pristankom ovaj antisemitski red koji je na snazi u njegovoj biskupiji.

<sup>65</sup> Up. E. Paris, *Genocide in Croatia satellite*, Pariz 1960, str. 107.

<sup>66</sup> Pretpostavka za njihovu fizičku likvidaciju, kao što reguliše dekret-zakon "Za obranu naroda i države", koji je donela Poglavnikova vlada 17. aprila 1941. a objavile "Narodne novine" sledećeg dana: "Čl. 1 - Svako ko na bilo koji način povredi čast i životne interese hrvatskog naroda ili na bilo koji način ugrozi postojanje Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, čak i kad taj čin ostane samo na pokušaju, čini krivično delo visoke izdaje;

Čl. 2 - Krivac u smislu prethodnog članka osuđuje se na smrt. Čl. 3 - Za vođenje postupaka po predmetu ovog dekreta-zakona Ministarstvo pravde osniva Izvanredne narodne sudove koji se sastoje od tri osobe koje moraju suditi po skraćenom postupku na osnovi poništenja Hrvatskog pravilnika u kaznenom postupku za ratne sudove. Čl. 4 - Ministar pravde imenuje članove suda".

<sup>67</sup> U ovom trenutku Hrvata katolika ima 3 i po miliona, dok je hrišćana srbopravoslavaca 2 miliona i 200 hiljada. Tu je još 700 hiljada muslimana među kojima je raširena istorijska mržnja prema Srbima (u stvari, u savezu s ustaškom diktaturom biće u većini). Hrvata jevrejske veroispovesti ima oko 90 hiljada; ali na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske živi i oko 70 hiljada protestanata koji neće biti progonjeni ni po kakvom osnovu budući da ih štite okupacione nacističke trupe.

<sup>68</sup> A. Russo, *op. cit.*, str. 88. Reka Drina predstavlja granicu između NDH i Srbije.

<sup>69</sup> *Ibidem*, str. 89.

<sup>70</sup> Up. Glavni štab vojske, *op. cit.*, str. 132.

<sup>71</sup> Nav. u AA. VV., *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952, str. 161; u izdanju Saveza jevrejskih opština. O odnosima Lorkovića i monsinjora Stepinca up. na str. 251.

<sup>72</sup> Definicija italijanskog novinara Alfija Rusoa koji je imao prilike da vidi ustaše na delu.

<sup>73</sup> U stvari, između ove dve poslednje paravojne strukture nema bitnih razlika, budući da su "radni logori" u stvari "logori istrebljenja"; isto je i sa "koncentracionim logorima".

<sup>74</sup> Samo su u jednoj prilici Pavelićeve trupe učestvovala u ratu: u leto 1941. kada će - kao i sve satelitske države nacističke Nemačke - i Hrvatska poslati svoj vojni kontingent na Istočni front. Da bi proslavila taj događaj Nezavisna Država Hrvatska će štampati jednu seriju poštanskih maraka. U Rusiji će se hrvatski vojnici istaći nepromišljenošću koja se često graničila sa samoubilačkim fanatizmom; up. E. Corti, *Le cheval rouge*, Lozana 1997 (autor koji se borio u Rusiji priča o "herojskim podvizima").

<sup>75</sup> U godinama ustaškog režima Lončar će biti među retkim katoličkim vernicima (zajedno sa Alojzom Mišićem, mostarskim biskupom koji je imao više od osamdeset godina) koji se javno suprotstavlja Pavelićevim zločinima. Osuđen na smrt zbog propovedi protiv ustaške diktature u ime 5. Zapovesti ("ne ubij"), Lončar će sačuvati glavu zahvaljujući energičnom zalaganju Stepinca kod Poglavnika.

<sup>76</sup> Prema francuskom novinaru Žeraru Delaloju koji se poziva na istoričarku Ani Lakroa-Riz i njenu studiju *Le Vatican, l'Europe et le Reich*, u zarobljeništvu se Stepinac "infiltrira u srpske redove i bavi se špijunažom za račun Centralnih sila. Normalan čin budući da on zavisi od Austrougarske, ali tim aktivnostima stvara korisne veze" (up. »Le Temps« 2. oktobra 1998).

<sup>77</sup> Vršeci dužnost nadbiskupa-nadstojnika ceremonija, Stepinac je bio takođe imenovan administratorom-poverenikom nekoliko župa (Samobor, Sv. Ivan Zelina) koje su bile pogođene sukobima župnika i župljana.

<sup>78</sup> Iz akata sudskog procesa Stepincu u jesen 1946 (up. str. 249-55).

<sup>79</sup> Već podeljen u Zagrebačkoj nadbiskupiji, tekst Poslanice objavljen je 5. maja 1941. u časopisu Nadbiskupije "Katolički list".

<sup>80</sup> Iz nadbiskupovog Dnevnika povodom suđenja Stepincu u jesen 1946. Dnevnik se sastoji od pet tomova rukopisa sa više od dve hiljade stranica koje se odnose na period između maja 1934. i 13. februara 1945, s prekidom od 25. septembra 1941. do 1. januara 1943; ima službeni karakter i materijalno je redigovan od strane Stepinčevih sekretara koji su bili na tom položaju u tom periodu. Takođe sadrži primerke slatih i primanih pisama. Čuva se u Zagrebu u Uredu za kriminološka ispitivanja. Jezuita Fjorelo Kavali, Stepinčev životopisac, tvrdiće da je reč o lažnom dnevniku i da je 1946. za vreme zagrebačkog procesa, nadbiskup poricao da

je njegov autor: u stvari, na jedno precizno pitanje narodnog tužioca Stepinac nije uopšte negirao autorstvo. Up. str. 249-55.

<sup>81</sup> Ovu napomenu u Dnevniku zapisao je Stepinčev sekretar, otac Cvetan.

<sup>82</sup> G. Ciano, *op. cit.*, beleška od 28. aprila 1941.

<sup>83</sup> Up. V. Novak, *Magnum Crimen*, Zagreb 1948. Posle rata monsinjor Šarić skloniće se u frankističku Španiju gde će nastaviti da razvija intenzivnu ustašofilsku aktivnost; up. na str. 228.

<sup>84</sup> Up. A. Breccia, *op. cit.*, str. 280-81.

<sup>85</sup> Pri povratku u Hrvatsku franjevac Glavaš prisustvovaće pokoljima srbo-pravoslavaca u Mehinom polju, Furjanu i Svenici.

<sup>86</sup> A. Russo, *op. cit.*, str. 48. 1997. Po Mili Budaku dobiće ime ulice u Splitu, Kninu i Dubrovniku.

<sup>87</sup> Up. R. Bracalini, *Il Re vittorioso*, Milano 1980. str. 206.

<sup>88</sup> "Čini se da vojvoda od Spoleta nije uopšte imao volje da stavi ovu krunu na glavu tako da je u tom smislu čak pisao Dućeu". (P. Puntoni, *Parla Vittorio Emanuele III*, Milano 1958. str. 56 i 76). Maksimilijan Austrijski, brat cara Franca Jozefa, primio je 1864. od Napoleona III krunu Meksika; ubijen je 1867. u Keretaru po naređenju republikanskog vođe Benita Huaresa.

<sup>89</sup> Up. E. Paris, *op. cit.*, str. 39.

<sup>90</sup> Svečani prijem koji je Papa priredio ustaškom diktatoru izazvao je protest britanskog ministra spoljnih poslova Antoni Idna, koji se obratio apostolskom izaslaniku Viljemu Godfriju, rekavši mu: "Mnogo sam uznemiren prijemom koji je priređen Paveliću i ne mogu da prihvatim oslovljavanje *državnik* kojim mu se Vatikan obraća... Smatram neverovatnim da je Njegova Svetost mogla da primi takvog čoveka". (A. Rhodes, *op. cit.*, str. 336).

<sup>91</sup> Usled toga Italija će se čvrsto suprotstavljati stvaranju hrvatskih pomorskih snaga na Jadranu; ali ustaška diktatura uspostavlja skromnu flotu naoružanih ribarskih brodova koja će se angažovati uglavnom na Azovskom i Crnom moru uz bok Nemačke mornarice (up. J. W. Borejsza, *op. cit.*, str. 336).

<sup>92</sup> 10. juna 1941. Musolini izražava Čanu svoje neraspoloženje prema nacističkom savezniku: "Nije važno da Nemci na papiru priznaju naša prava u Hrvatskoj kada u praksi uzimaju sve za sebe, ostavljajući nama samo hrpicu kostiju. Oni su podmukla rulja i kažem vam da to ne može trajati dugo. Ne znam čak ni to da li će nemačke intrige dozvoliti Ajmonu da se zaista popne na hrvatski tron" (G. Ciano, *op. cit.*, str. 523)

## II KAMA I KRST

<sup>1</sup> C. Falconi, *Il silenzio di Pio XII*, Milano 1965, str. 560.

<sup>2</sup> E. Paris, *op. cit.*, str. 99.

<sup>3</sup> Ustaški katolički režim znaće kasnije da pokaže Sarajevskoj nadbiskupiji dužnu zahvalnost: novembra 1941. Vlada će monsinjoru Šariću dodeliti Veliki križ sa zvezdom, visoko Poglavnikovo odlikovanje, uz sledeće obrazloženje: "Za Vašu delatnost koja se nadahnjuje otvorenim ustaškim duhom"; up. S. Simić, *Vatikan protiv Jugoslavije*, Titograd 1958, str. 61.

O doprinosu apologetskih članaka o ustaškoj diktaturi koji su objavljeni u katoličkoj štampi u Sarajevu, up. još H. Michel, *La guerra dell'ombra. La Resistenza in Europa*, Milano 1981, str. 156; i A. Rhodes, *op. cit.*, str. 338.

<sup>4</sup> 1945. nakon bega ustaških ubica, sanduci puni zlata, dragulja i drugih dragocenosti biće pronađeni u Zagrebačkoj nadbiskupiji, u crkvama i gradskim samostanima koje je Pavelić poverio na čuvanje monsinjoru Stepincu i njegovom kleru: ovo će biti jedna od glavnih tačaka optužnice na Zagrebačkom procesu Alojziju Stepincu (jesen 1946).

<sup>5</sup> O tome kratku vest objavljuje »L'Osservatore Romano« od 22. jula 1941.

<sup>6</sup> Komanda divizije »Cacciatori delle Alpi« (Alpski lovci) prenosi ovaj izveštaj Generalnom konzulatu Italije u Sarajevu, a 2. marta 1942. konzularni ured ga upućuje Kraljevskom ministarstvu spoljnih poslova u Rimu.

<sup>7</sup> Za navedene podatke up. V. Novak, *op. cit.*, str. 127. Procenjuje se da su između 1941. i 1945. na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske ustaše ubile ne manje od 65 000 srpske dece mlađe od 12 godina. Posle rata istraživač Dragoje Lukić, član jedne jugoslovenske državne komisije, sastaviće listu od 53 626 dece po imenu i prezimenu koju je poklala Poglavnikova diktatura.

<sup>8</sup> Up. E. Paris, *op. cit.*, str. 183.

<sup>9</sup> L. Rogers, *Guerrilla Surgeon*, London 1957. str. 46. Rodžers je službeni engleski lekar koji je bio član jedne britanske misije koja je dodeljena Titovim partizanima.

O jezovitoj ljubavi ustaša prema očnim jabučicama svojih žrtava svedočiće i italijanski pisac Kurcio Malaparte. Opisujući jedan svoj susret s Pavelićem, Malaparte piše: "Dok smo razgovarali posmatrao sam jednu korpu od vrbovog pruca koja se nalazila na stolu levo od Po-glavnika. Poklopac je bio podignut, videlo se da je korpa puna plodova mora, tako mi se činilo, rekao bih ostrige ali oslobođene ljuske, slične onima koje se ponekad vide u izlozima Fortnuma & Mejsona na londonskom Pikadiliju. Kazertano (italijanski ministar u Zagrebu) me je po-gledao, namignuvši: "Svidela bi ti se prava supa od ostriga, je li!?" "Jesu li to ostrige iz Dalmacije?" upitao sam Poglavnika. Ante Pavelić je podigao poklopac korpe i, pokazujući mi te plodove mora, tu lepljivu i želatinastu masu ostriga, rekao, uz onaj dobrodušan i umoran osmeh: "To je poklon mojih vernih ustaša: dvadeset kilograma ljudskih očiju"; C. Malaparte, *Kaputt*, Firenca 1964, str. 429.

<sup>10</sup> V. Novak, *Velika optužba*, Sarajevo 1964, str. 129.

<sup>11</sup> *Ibidem*, str. 132.

<sup>12</sup> Up. str. 149-54.

<sup>13</sup> *Actes et Documents du Saint-Siege relatifs a la Seconde guerre mondiale* (dalje označeni kao *Adss*), Vatikanska izdavačka biblioteka, grad Vatikan 1965-1981, IV. dok. 355, Pogl. 1, str. 498.

<sup>14</sup> *Adss*, cit., dok. 393, str. 357.

<sup>15</sup> Up. *Adss*, cit., IV, dok. 405, str. 552.

<sup>16</sup> Sekretar sarajevskog nadbiskupa Ivana Šarića, Božidar Bralo, kasnije će postati ustaški poglavar istočne Bosne i u tom svojstvu će biti direktno odgovoran za pokolje u Reljevu i Alipašinom Mostu.

<sup>17</sup> Na Pagu je masakrirano oko 10 000 Srba; 20. Avgusta 1941. ovo ostrvo su okupirale italijanske trupe koje će dati detaljna svedočenja o ustaškom pokolju; up. str. 98-99.

<sup>18</sup> Up. spisi o procesu Stepinac, cit.

<sup>19</sup> O učešću i diplomatskim aktivnostima monsinjora Markonea u Hrvatskoj, up. str. 179-83 i dalje.

<sup>20</sup> Pismo priloženo Stepinčevom Dnevniku, s originalnim tekstom napisanim na latinskom.

<sup>21</sup> Na kraju ustaške diktature jedna istražna komisija jugoslovenske vlade proceniće materijalnu štetu koju je pretrpela Srpska pravoslavna crkva na 7 milijardi dinara (ogromna suma), isključivši iz te procene 7 spaljene ili uništene zgrade.

<sup>22</sup> Uostalom, antisemitska mržnja prožima Katoličku crkvu još od vremena Sv. Augustina (koji je pisao da su "Jevreji koji su odbacili i ubili Hrista zbog toga rasterani širom sveta"), preko ekumenskih koncila XII veka (koji su prvi utvrdili da Jevreji moraju da nose žutu zvezdu da bi se mogli prepoznati), sve do uspostavljanja prvih jevrejskih geta u Italiji, po odobrenju pape Pavla IV.

<sup>23</sup> A. Russo, *op. cit.*, cit., str. 118. Ovaj koncept potvrđuje i Eugen Kvaternik-Dido, koji tvrdi: "Židovi moraju nestati, neumoljivo" (*ibidem*, str. 119).

<sup>24</sup> Dogodilo se jula 1941. u Rogatici, gde je 17 sveštenika jevrejskog obreda najpre mučeno a onda raščerečeno od strane ustaše Longa koji je po profesiji bio mesar; up. G. Scotti, *op. cit.*, str. 136.

<sup>25</sup> Up. str. 135-42.

<sup>26</sup> G. Scotti, *op. cit.*, str. 137.

<sup>27</sup> *Adss*, cit., VIII, dok. 431, str. 601.

<sup>28</sup> *Adss*, cit., VIII, dok. 441, str. 611.

<sup>29</sup> *Adss*, cit., VIII, dok. 502, str. 218.

<sup>30</sup> Up. C. Bernadac, *L'Holocauste oublie; i Hitler e lo sterminio degli zingari*, Kastelo 1996. Po mišljenju Bernadca, ukupan broj romskih žrtava za vreme drugog svetskog rata u Evropi iznosi oko 240 000.

<sup>31</sup> E. Paris, *op. cit.*, str. 118.

Luburićem se bavi jedan izveštaj koji je potpisao policijski namesnik Nemačke ambasade u Zagrebu: "(Luburić je) ustaški pukovnik iz Zagreba. Od 1928. do 1941. je u izgnanstvu. Osnivač je i prvi komandant koncentracionih logora u Hrvatskoj. Po njegovoj naredbi je do sada, lik-vidirano 80 000 u Staroj Gradiški, 120 000 u Jasenovcu i 20 000 u drugim logorima. Luburić je lično učestvovao u pokoljima; veliki je sadista, nervni bolesnik, patološki tip. Veoma je poslušan Poglavlniku i njegovo pouzdano oružje, spreman na sve. Politički je aktivan, motorna snaga za krvavo svođenje računa u Hrvatskoj" (up. AA. VV., *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dela katoličkog klera*, Zagreb 1946). Posle rata, sklonivši se u frankističku Španiju, Luburić se starao o objavljivanju ustaškog časopisa "Drina".

<sup>32</sup> "U Staroj Gradišci bio je svakodnevni prizor videti gomile zaklanog i unakaženog sveta... Među najkrvoločnijim koljačima sećam se Nade Luburić. Noću se zabavljala bodući nožem zatočenice ili ih daveći vlastitim rukama... Danonoćno su birali nove žrtve. Dolazili su satnik Stjepan Bošak, ustaškinje Nada Luburić, Maja Buđon i Božica Obradović, vršili su izbor i one koje su odabrane klali su u jednoj ćeliji". (Iz svedočenja Pauline Vajs i Rožike Šinko, koje su preživele internaciju u logoru, up. *Zločini...*, cit.).

<sup>33</sup> O tome svedoči, na primer, Paulina Vajs, engleska Jevrejka koja je živela u Hrvatskoj i bila internirana u Staroj Gradiški od 22. decembra 1942. do 15. jula 1943.

<sup>34</sup> Ovo zastrašujuće brojčano priznanje, daće Artuković 1986, za vreme procesa vođenog protiv bivšeg ministra u Zagrebu. Pošto je posle rata prebegao u Sjedinjene Države, Artuković je četrdeset godina uspevao da izbegne ekstradiciju Jugoslaviji, koju su SAD odobrile tek 1986. Ovaj dželat je umro u zatvoru dok je proces još bio u toku.

<sup>35</sup> "U logorima je organizovano takmičenje koljača, koje se sastojalo u tome ko će najbrže prerezati grlo internircima specijalnim zakrivljenim nožem koji se zvao GRAVISO. Pobednik takvih takmičenja bio je Petar Brzica, učenik franjevačkog semeništa u Širokom Brijegu i pripadnik bratstva Križara. U noći 29. avgusta 1942. u logoru Jasenovac uspeo je da ubije 1300 osoba" (AA. BB., *Zločini...*, cit.).

<sup>36</sup> Ustaški stražari nisu dovoljni za održavanje strahovitog ritma spaljivanja: tako se njima pridružuje stotinjak Roma koji su prisiljeni da se od zatočenika pretvore u saučesnike koljača s kvalifikacijom grobari.

<sup>37</sup> O naročitoj svireposti Luburića prema deci svedočiće posle rata devetnaestogodišnji ustaša Joso Orešković, koga su uhvatili partizani: "Luburić mi je naredio da podignem desnu nogu. Podigao sam je, i on mi je ispod nje stavio dete „Gazi”, naredio mi je: nagazio sam i zdrobio glavu deteta" (AA. BB., *Zločini...*, cit.).

<sup>38</sup> A. Russo, *op. cit.*, str. 89.

<sup>39</sup> Prisustvo dvojice duhovnika u delegaciji razabire se iz izveštaja koji je u Berlin poslao nemački ambasador u Zagrebu, Zigfrid Kaše, 6. februara 1942.

<sup>40</sup> Svedoci Nikola Kuhada, Brajer i Šime Riboli referisaće da su prisustvovali tim užasnim obrocima, up. akta u procesu Stepinac, cit.

<sup>41</sup> Up. G. Bilainkin, *Tito*, London 1949, str. 144.

<sup>42</sup> U toku pokolja u Motiki, fratar Miroslav Filipović ubio je nožem dečaka Đuru Glamočanina i, suočen s užasnošću svojih potčinjenih, duhovnik je zaurao: "Ja pretvaram Đavola u ime Boga, sledite moj primer!" Ovu epizodu pominje čak i Stepinčev branilac Fjorelo Kavali, koji pokolj Srba u Motiki definiše kao "kaznenu ekspediciju" koja je uzrokovana napadom Srba na jedan rudnik uglja u tom području, a vođena je zbog "zaštite katoličkog stanovništva".

<sup>43</sup> Jedan očevidac ovog pokolja će ispričati: "Obučen u fratarsku mantiju, ali sa ustaškom kapom na glavi, Filipović je ušao u razred u pratnji nekoliko ustaša: naredio je učiteljici da odvoji pravoslavnu decu od katoličke i muslimanske. Učiteljica je, ne sumnjajući ništa, pozvala srpsku decu da izađu iz klupa. Kada su deca izašla u hodnik, fra Filipović se ustremio na tu grupu i svima je prerezao grlo u prisustvu druge dece koja su urlala od straha. Rastrganih i krvavih grla i grudi deca su trčala kao luda po hodniku, vraćala se u učionicu, urlajući, od „bola i obuzeta strahom" (*Dokumenti*, cit. ).

<sup>44</sup> Ivica Matković, već dozapovednik Jasenovca, bio je zapovednik logora u kratkom periodu, očekujući približavanje Ljube Miloša i 'fra Satane'.

<sup>45</sup> Grozote ustaških logora istrebljenja izgleda da nisu pogodile kolektivnu savest Hrvata. 31. jula 1966, prilikom otvaranja Mauzoleja u spomen žrtvama u Jasenovcu, među prisutnim predstavnicima vlasti nalazi se i predsednik Sabora Republike Hrvatske, Stevo Krajačić. Kad se svečanost završila, računajući da je mikrofonski isključen, Krajačić je promrmljao, obraćajući se srpskim borcima: "Ovde smo vas premalo pobili"; ali mikrofoni su bili uključeni i nastao je skandal tako da je Krajačić bio prisiljen da posle nekoliko dana podnese ostavku.

<sup>46</sup> Muslimansko stanovništvo hrvatske države ustaše ne progone s obzirom da se radi o marginalnoj zajednici koja ne predstavlja "opasnost" za hrvatsku "rasnu čistoću" i nije izložena verskom prozelitizmu.

<sup>47</sup> Up. S. Simić, *op. cit.*, str 81-82.

<sup>48</sup> Ovaj memorandum nadbiskup će proslediti Svetoj stolici; up. *ibidem*, str. 129; i V. Novak, *op. cit.*

<sup>49</sup> U *Encyclopaedia Britannica* piše: "Pokolj Srba za vreme drugog svetskog rata prevazišlo je, u smislu divljeg nasilja, jedino masovno istrebljenje poljskih Jevreja". I uopštenije, "izveštaji o pokoljima Srba odveć su dobro dokumentovani da bi se u njih sumnjalo" (A. Rhodes, *op. cit.*, str. 345).

<sup>50</sup> S. K. Pavlowitch, *Yugoslavia*, London 1971, str. 112; up. još *The Von Hassel's Diaries, 1938-1944*, London 1948.

<sup>51</sup> Up. V. Novak, *Velika optužba*, cit., str. 62.

<sup>53</sup> Up. *Wermachtbefehlhaber Südost. Akte Gen. Glaise von Horstenau*, 85-446. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg in Breisgau. Nemačkog kapetana, autora navedenog izveštaja posebno pogađa bojazan od neminovnog i potpunog "bankrota uprave i privrede" hrvatske države, uzrokovanog "ukupnom nesposobnošću ustaškog režima", bankrota koji će se "nesumnjivo štetno odraziti na interese Rajha, čija je sila jedina zaštita ovog režima".

<sup>54</sup> Up. Rusinovićevo izveštaj od 28. maja 1942. U pogledu izveštaja hrvatskih diplomata u Vatikanu Rusinovića i Lobkovica, up. str. 179-92.

<sup>55</sup> Brojku od preko 700 hiljada žrtava Britanska vlada smatra prihvatljivom već u maju 1943, a pominje se u vestima BBC, ali je pominju i nacistički izvori. Herman Nojbaher, specijalni ataše Adolfa Hitlera za balkanske poslove, piše: "Kad vođe ustaškog pokreta izjavljuju da su istrebili milion Srba, računajući tu novorođenčad, žene, starce i decu, mislim da se hvališu. Prema izveštajima koje sam dobio procenjujem da broj nezaštićenih osoba koje su ubijene nije veći od tri četvrtine miliona". (up. *Sonderauftrag 1940-1945: Bericht eines*

*fliegendes Diplomate*, Getingen 1956). O preko milion ubijenih Srba piše, međutim, *Dizionario Enciclopedico Treccani* (tom VI, 496).

<sup>56</sup> W. Görnitz, *Der Zweite Weltkrieg 1939-1945*, Stoccarda 1952.

<sup>57</sup> K. Hnlicka, *Das Ende auf des Balkans 1944-1945*. Getingen 1970.

<sup>58</sup> Up. M. Casanuova, *I/51*, Firenca 1956, str. 74.

<sup>59</sup> Up. G. Angelini, *Fuochi di bivacco in Croazia*, Rim 1946.

<sup>60</sup> Up. S. Loi, *Jugoslavia 1941*. Torino 1946.

<sup>61</sup> E. Gataldi, *La Jugoslavia alle porte*, Milano 1968.

<sup>62</sup> Up. R. Battaglia, *La Seconda guerra mondiale*, Milano 1962.

<sup>63</sup> Up. str. 196-97.

<sup>64</sup> Grizogonovo pismo nalazi se u aktima Britanskog Ministarstva spoljnih poslova (Foreign Office, R. 5182/246/92, Sir Ronald Campbell, Public Record Office, FO 371/37630, 163060). Prvoslav Grizogono imao je sedište u Beogradu i kao mnogi drugi Hrvati ostao je u Srbiji pod nemačkom okupacijom.

<sup>65</sup> Nemački prodor u Hrvatsku za vreme ustaške diktature postajace vremenom sve masovniji, da bi na kraju došlo do potpune kontrole privrede i saobraćaja zemlje. Suprotstavljajući se učvršćenju veza između nacista i ustaša italijanski fašizam nikada neće prestatu da daje podršku i naoružanje monarhističkim delovima Otpora: stvarajući na taj način italijanskočetnički blok koji se suprotstavlja bloku koji forsira Berlin. O ovoj temi uporediti E. Colloti, *Le potenze dell'Asse e la Jugoslavia*, Milano 1974.

<sup>66</sup> Uostalom, antiitalijanska mržnja hrvatskog katoličkog klera nije ništa novo: već 1931. jedan jugoslovenski katolički biskup potpisao je jednu Poslanicu - koja je podeljena i crkvama van njegove biskupije - u kojoj poziva na molitvu za Hrvate i Slovence "koji su ugroženi u Italiji" (up. L. Salvatorelli, G. Mira, *op. cit.*, str. 758).

<sup>67</sup> U Gospićkoj zoni Abate interveniše da ustaški oružnici oslobode srpske žene i decu, a oružnici ga ubijaju; trojicu odgovornih za ubistvo italijanskog podoficira, među kojima je i franjevac Janko Lopović, kasnije streljaju italijanski vojnici.

24. avgusta 1941. general Vittorio Ambrozio piše u jednom izveštaju Italijanskoj Vrhovnoj komandi: "Naročito od meseca juna incidenti se množe. Prisustvo italijanskih trupa je omrznuo, posebno zato što one predstavljaju neugodnog svedoka surovih pokolja koje (ustaše) čine, a kojih se stide i poštenu Hrvati" (up. G. Angelini, *op. cit.*, str. 19).

Telegramom br. 329 od 14. jula 1941. italijanski ministar u Zagrebu Rafaele Kazertano obaveštava ministra inostranih poslova u Rimu da se prethodnog dana u Vrbovskom dogodio oružani sukob između ustaša i italijanskih vojnika: jedan ustaški oružnik je ubijen, a jedan italijanski poručnik ranjen. Kazertano dodaje da "italijanske trupe pružaju očite i stalne dokaze saosećanja sa Srbima i Jevrejima, štiteći ih od ustaških okrutnih progona i pomažući im da se sa svojim dobrima prebace preko granice" (up. *ibidem*, str. 39).

<sup>68</sup> Up. U. Salvatores, *Bersaglieri sul Don*, Bolonja 1966, str. 20.

<sup>69</sup> Istovremen sa ostalim ustancima koji su izbili u Crnoj Gori i Srbiji, ovaj ustanak u Lici se razlikuje po svom karakteru koji je bio isključivo antiustaški, a ne kao ostali protiv italijanskih i nemačkih okupatora.

<sup>70</sup> Ali i život mnogih Hrvata koji su od italijanskih trupa tražili zaštitu od reakcije uplašenu Srba: "Svi su u očajanju tražili da idu s nama, a među njima je bio jedan razroki tip koga su zvali 'Ljubinski kasapin' zato što je bio odgovoran za pokolj mnoštva sveta od strane ustaša" (up. M. Casanuova, *op. cit.*, str. 62).

<sup>71</sup> Up. M. Roatta, *Otto milioni di baionette*, Milano 1946, str. 170-72. Hrvatske vlasti upućuju službeni protest Italijanskom izaslanstvu u Zagrebu, žaleći se na propagandu II armije koja se obraća apelima stanovnicima Bosne i Hercegovine da se stave pod zaštitu Rima (up. J. W. Borejsza, *op. cit.*, str. 250).

<sup>72</sup> U gradu Kninu italijanske okupacione trupe pripremaju otvaranje pravoslavne saborne crkve za bogoslužje koju su zatvorile ustaše. Prva verska svečanost održana je 28. avgusta 1941, a sveštenik koji je vršio bogoslužje pred vernicima zahvaljuje "vojnicima velike Italije za ono što su uradili u korist njihove zajednice" (*Diario storico del Comando del VI Corpo d'armata*, hronika 119, prot. 2457/I poverljivo, 30. avgusta 1941, odeljak2).

<sup>73</sup> V. Gorresio, *La guerra dei poveri*, u »Tempo presente«, maj 1958, str. 362-64.

<sup>74</sup> F. Cavalli, *Il processo arcivescovo di Zagabria*, Rim 1947, str. 174. Ovo pismo predstavlja po ko zna koji put potvrdu aktivne saradnje monsinjora Stepinca u etničkoverskim pokoljima.

<sup>75</sup> Up. L. Poljakov, J. Sabelle, *Gli ebrei sotto l'occupazione italiana*, Milano 1956. Poljakov naglašava da su "rad na pomoći spontano započeli niži rangovi (italijanske vojske)... Zato je bio tolerisan i odobran od viših vlasti" (str. 133).

<sup>76</sup> "Ovi dani će ostati u trajnom sećanju svih nas i nijedan događaj neće moći da izbriše iz naših srca večnu zahvalnost koju čuvamo prema italijanskoj vojsci": iz pisma zahvalnosti koje je napisala jedna grupa preživelih, cit. iz *L'VIII Armata e gli ebrei*, u »Politica estera«, 1944, br. 9.

<sup>77</sup> Edvard Kardelj, u to doba jedan od najbližih Titovih saradnika, posle rata postaće ministar inostranih poslova Federativne Republike Jugoslavije. Navedeni izveštaj objavljen je u knjizi *Jesen 1942*, u izdanju Instituta za istoriju radničkog pokreta, Ljubljana 1963.

### III HRISTOVA USTAŠKA HRVATSKA

<sup>1</sup> Monsinjur Stepinac će se za vreme Zagrebačkog procesa sećati antikatoličke diskriminacije: "Bio bih zlotvor ako ne bih osećao da u meni kuca srce hrvatskog naroda koji je bio rob u staroj Jugoslaviji... Hrvatima se nije dozvoljavalo da u vojsci dosegnu visok čin, niti da ulaze u diplomatiju, osim pod uvetom da promene veru (to jest da se pod prisegom odreknu katoličanstva) ili da se ožene ženom druge vere"; up. C. Falconi, *op. cit.*, str 341.

<sup>2</sup> *Ibidem*, str. 345.

<sup>3</sup> "Nedelja", 18. oktobra 1942.

<sup>4</sup> Stepinčev *Dnevnik*, cit., 29. juna 1941.

<sup>5</sup> U jednom govoru održanom u Zagrebu 29. aprila 1941. sam Budak se ovako izrazio: "Jedan deo Srba ćemo pobiti, drugi ćemo deportirati, a one koji ostanu ćemo prekrstiti u katoličku veru, pretvarajući ih tako u Hrvate" (V. Novak, *Velika optužba*, cit., str. 54).

<sup>6</sup> Iz prisilnog "prekrštavanja" isključeni su Jevreji.

<sup>7</sup> "Hrvatski narod", 26. juna 1941.

<sup>8</sup> Jezuita Fjorelo Kavali će tvrditi kako je *Dnevnik*, čak i onaj kojeg je napisao Stepinac, lažan. Ali »L'Osservatore Romano« od 11. oktobra 1946. objaviće sledeću napomenu: 'Na sednici od 2. oktobra Zagrebačkog procesa, državni pravobranilac stavio je na teret uzoritom monsinjoru Stepincu prevod na hrvatski jednog pisma koje je nadbiskup adresirao na Svetu stolicu 18. svibnja 1943. Ovlašteni smo da objavimo da se uvidom u Arhiv Državnog tajništva našlo samo nekoliko listova koji su upućeni 18. svibnja 1943. čiji sadržaj samo delomice odgovara izvodu koji je izneo državni pravobranilac'. Sumnjiva potvrda-demanti autentičnosti ovog dokumenta od strane dnevnog lista Svete stolice svedoči da je, u stvari, takav dokumenat postojao i da ga je potpisao Stepinac.

<sup>9</sup> Kovalevičjevo svedočenje muva se u Arhivu Komesarijata za izbeglice u Beogradu.

<sup>10</sup> Vesti o prisilnim "prekrštavanjima" uzimane su iz AA. VV., *Dokumenti...*, cit.; ali se mogu proveriti u celokupnoj navedenoj bibliografiji.

<sup>11</sup> Svedočenje na procesu Stepincu.

<sup>12</sup> E. Paris, *op. cit.*, str. 107.

<sup>13</sup> Svedočenje Ljubice Živanović, u *Dokumentima...*, cit.

<sup>14</sup> Up. "Tempo", 2-9. septembra 1953. O grozotama koje je počinio duhovnik Šimić piše u brojnim izveštajima italijanskih okupacionih snaga. Evo dva primera: 'Franjevac Šimić Vjekoslav ubio je 10 dece i 24 starčadi u Krašiću 6. juna 1941 (Izveštaj Komande Kraljevskih karabinjera kod II Italijanske armije, br. 40/180 od 7. juna 1941); '1. jula 1941. Šimićeve ljudi su masakrirali 307 muškaraca, žena i dece u selu Suvaji. Jedan prisutni karabinjer koji je bio onemogućen da interveniše podneo je izveštaj da je ženi pravoslavnog popa Spase Lavrnje rasparen stomak i izvučen plod deteta' (Izveštaj Komande V italijanske armije od 15. jula 1941).

<sup>15</sup> Up. S. Simić, *op. cit.*, str. 62.

<sup>16</sup> Na dnu obrasca ima poseban prostor za potpis dva svedoka o "prekrštavanju" i za duhovnika koji ga je obavio.

<sup>17</sup> Dva pisma monsinjora Mišića nalaze se u F. Cavalli, *op. cit.*, str. 217-21. Jezuita koji brani Stepinca iznosi ih da bi pokazao da je bilo glasova hrvatskog biskupstva koji su se dizali protiv ustaške diktature, ali je efekat njihovog čitanja sasvim drugog karaktera: ona nesumnjivo pokazuju da su monsinjor Stepinac i Biskupstvo bili savršeno svesni pokolja i da je jedina preokupacija Katoličke crkve bila "slaba produktivnost" metoda kojima se obavljalo prisilno "prekrštavanje" srbopravoslavaca.

<sup>18</sup> U toku Zagrebačkog procesa, odgovarajući na precizno pitanje tužioca Blaževića, monsinjor Stepinac će se složiti da se ovaj odbor sastao samo jednom u četiri godine.

<sup>19</sup> A. Donlagić, *op. cit.*, str. 39.

<sup>20</sup> A. Rhodes, *op. cit.*, str. 336.

<sup>21</sup> Videli smo kako su u julu 1941. "moguća nasilja" o kojima raspravlja beogradski nadbiskup već poprimila konture masovnog istrebljenja.

<sup>22</sup> Up. S. Simić, *op. cit.* Sam monsinjor Stepinac u jednom pismu upućenom sekretaru Vatikanske države, kardinalu Maljoneu, 6. marta 1942, piše: "... kako je opat Markone predstavnik Svete stolice u Hrvatskoj..." (*Adss*, cit., V, dok. 9, str. 82).

<sup>23</sup> Za prvih meseci ustaške diktature Nikola Rusinović bio je ambasador NDH u Bugarskoj, zatim je premešten u Rim. 3. jula 1942. Rusinovića će zameniti princ Ervin Lobkovic (već u Vatikanu u vreme Pija XI, kod kojega je bio 'komornik s mantijom i mačem'). 3. maja 1945. pred neminovni pad Pavelićeve diktature, Arhiv Ministarstva vanjskih poslova Hrvatske, uključujući i Izveštaje dvojice diplomata kod Svete stolice, Poglavljenik će u bekstvu poveriti monsinjoru Stepincu (up. str. 205-06) a ostali kovčezi dokumenata biće preneti na sigurno u Vatikan.

<sup>24</sup> Up. još M. Jurević, *Ustasha under the Southern Cross*, Beograd, str. 8.

<sup>25</sup> Dan ranije, 7. februara 1942. kardinal Maljone uputio je pismo vatikanskom "ambasadoru", monsinjoru Markoneu, naređujući mu: "U prepisci s Nama morate označiti pravoslavce kao šizmatike ili otpadnike..." (*Adss*, cit., VIII, dok. 289. str. 443).

<sup>26</sup> "... na svim službenim svečanostima (Markoneu) je neizostavno davana prednost kao dekanu diplomatskog kora... Svaki njegov rođendan i imendan službeno su proslavljani, objavljivali su ih štampa i radio, a 26. marta 1943. posebno je proslavljena XXV godišnjica njegovog posvećenja za opata" (C. Falconi, *op. cit.*, str. 421).

<sup>27</sup> Felići je bio apostolski nuncije u Beogradu kod kraljevske vlade sve do napada nacifašista; opozvan u Vatikan posle napada, nastavlja da bude službeno akreditovan od Svete stolice kod kraljevske vlade u izgnanstvu, u Londonu.

<sup>28</sup> Rusinovićev izveštaj od 8. februara 1942.

<sup>29</sup> Rusinovićev izveštaj od 4. marta 1942.

<sup>30</sup> Osim mesta koje je rezervisano za zagrebačkog nadbiskupa, ostala saborska mesta koja je ustaška diktatura dodelila Hrvatskoj katoličkoj crkvi zauzeli su biskup Antun Aksamović, te sveštenici Vlatko Irgolić, Ante Lončarić, Stjepan Pavunić, Matija Polić, Juraj Mikan, Toma Severović, Bonifacije Sipić, Franjo Čkrinjar i Stipe Vučetić; up. *Dokumenti...*, cit.

<sup>31</sup> "Hrvatski narod", 24. februara 1942. Vatikanski biograf monsinjora Stepinca, jezuita Kavali, smatraće, međutim, da je 'nadbiskup nerado pristao da prisustvuje svečanosti i da je izričito zabranio svojim sveštenicima, uključujući i one koji su već bili zastupnici, da učestvuju u raspravi" (F. Cavalli, *op. cit.*, str. 93): ali u aktima Hrvatskog Sabora brojne su intervencije u Saboru navedenih predstavnika hrvatskog klera pod vođstvom Stepinca.

<sup>32</sup> U proleće 1943. Vatikan će se pobrinuti da imenuje biskupa Petra Čulu na upražnjeno biskupsko mesto u Mostaru.

<sup>33</sup> Vidi se to iz hrvatske štampe tog vremena. Na primer, "Nedelja" od 14. aprila 1942. podvlači prisustvo opata Markonea kao dekana diplomatskog kora na proslavi prve godišnjice osnivanja NDH; "Katolički list" od 6. septembra 1943. ističe prisustvo Markonea na jednoj saborskoj sednici; "Hrvatski narod" od 15. juna 1944. piše da se 13. apostolski izaslanik uputio u posetu Poglavniku da bi mu čestitao imendan.

<sup>34</sup> O tome piše hrvatska štampa tog vremena: monsinjor Markone ustaškim vojnim avionom odlazi u Križevce 18. juna 1942, a 4. oktobra iste godine u Mostar; 6. aprila 1943. opet u Mostar, a 20. aprila u Sarajevo, 23. u Banja Luku, 30. u Đakovo, 18. maja u Osijek, 29. maja u Vukovar, itd.

<sup>35</sup> Lobkovic već dugo poznaje papu Pačelija, budući da ima veze s visokom vatikanskom hijerarhijom još iz vremena Pija XI.

<sup>36</sup> Up. *Adss.*, IX, dok. 130, str. 218.

<sup>37</sup> *Adss.*, cit., IX, dok. 130, str. 219.

<sup>38</sup> *Ibidem*, str. 223-24. Novine "Hrvatski narod" od 4. juna 1944. objavljuju na prvoj strani fotografiju monsinjora Stepinca dok blagosilja ustaške vojne odrede.

<sup>39</sup> A. Russo, *op. cit.*, str. 87.

<sup>40</sup> *Ibidem*, str. 109. Izraz Ante Pavelića koji "svakog jutra ide na misu u kapelu koju je dao izgraditi u svojoj kući. Vernik kao niko drugi!" (*ibidem*, str. 110).

<sup>41</sup> C. Falconi, *op. cit.*, str. 345.

<sup>42</sup> Posle rata "pop Jole" će pobeći u Italiju, gde će postati dirigent jednog amaterskog hora; 1946. primiće ga zajedno s njegovim učenicima papa Pije XII; up. akta u procesu Stepinac, cit.

Za navedenu odgovornost duhovnika u pokoljima up. navedena dela G. Scotti-ja, E. Paris-a, F. McLean-a, V. Dedijera, J. Rootham-a; up. još M. Bulajić, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986*, Beograd 1990.

<sup>43</sup> C. Falconi, *op. cit.*, str. 382-83. I francuski istoričar H. Michel dokumentuje kako su "franjevci učestvovali u ubijanjima i kako su komandovali koncentracionim logorima" (*La guerra dell'ombra. La Resistenza in Europa*, Milano 1981).

<sup>44</sup> British Foreign Office, svezak FO 371/48910.

<sup>45</sup> "Mogu da posvedočim o fanatičnom proustaškom držanju franjevacu u Bosni. Tito mi je nedavno rekao da će ga zahtevi vojne bezbednosti i unutrašnje sigurnosti prisiliti da preduzme drastične mere protiv tih naročitih franjevacu, iako je lično protiv svakog oblika verskih progona": telegram britanskog generala Meklina svom pretpostavljenom seru O. Sargentu, od 9. februara 1945. iz Beograda za London (British Foreign Office, svezak FO 371/48910).

<sup>46</sup> "Nova Hrvatska", 20. novembra 1941.

<sup>47</sup> Dodeljivanje "Velereda" Stepincu biće kontroverzno pitanje. Prema E. Parisu ovo odlikovanje je zaista uručeno Stepincu. C. Falconi, međutim, smatra da mu je samo "predloženo" (ali ne objašnjava da li ga je nadbiskup prihvatio ili odbio). Autor smatra da je odlikovanje Stepincu predložio ministar Mile Budak i da je ono prihvaćeno, kao što će se

uostalom složiti sam nadbiskup u toku Zagrebačkog procesa, računajući da bi se Poglavnik uvredio da ga je odbio.

#### IV U PACOVSKIM KANALIMA

<sup>1</sup> Govor je prenela »Civiltà Cattolica« od 7. decembra 1946.

<sup>2</sup> Up. G. Scotti, *op. cit.*, str. 176.

<sup>3</sup> U vezi ovog plana up. A. Donlagić, *op. cit.*, str. 196-97; i F. W. Deakin, *La montagna piu alta*, Milano 1972, str. 279-81.

<sup>4</sup> 19. maja 1947. general Moskov potvrdiće ovaj plan pred istražnim sudijom Suda u Zagrebu. <sup>5</sup> Up. A. Donlagić, *op. cit.*, str. 192-222.

<sup>6</sup> G. Scotti, *op. cit.*, str. 179.

<sup>7</sup> Dekret-zakon od 3. maja 1945. kaže: "Daju se ista građanska prava svim pripadnicima Nezavisne Države Hrvatske. Proglašava se ništavnom svaka rasna diskriminacija među pripadnicima Nezavisne Države Hrvatske. Stavljaju se van snage svi dekreti-zakoni na osnovi kojih se pripadnici Nezavisne Države Hrvatske diskriminiraju poradi njihove rasne pripadnosti, kao i sve norme donete na osnovi takvih dekreta-zakona".

<sup>8</sup> Pavelićeva "ostavština" biće otkrivena mesec dana po oslobođenju Zagreba i činiće jedno od glavnih poglavlja optužbe protiv Stepinca u Zagrebačkom procesu.

<sup>9</sup> Up. E. Paris, *op. cit.*, str. 227. U pratnji Poglavnika koji beži nalazi se i Vlatko Maček, kojem general Moskov, zapovednik Pavelićeve telesne garde, ostavlja pasoš-propusnicu i uručuje ogromnu svotu novca velike numizmatičke vrednosti (up. svedočenje Moskova istražnom sudiji u Zagrebu, cit.). Kasnije će Maček otići u SAD, u kojima će ostati.

<sup>10</sup> Kasnije će se Šarić i Garić skloniti u frankističku Španiju, gde će bivši sarajevski nadbiskup objaviti knjigu *Martirium Croatiae*. Međutim, Janko Šimrak biva uhapšen i streljan od Jugoslovenske vojske, dok je kraj biskupa Josipa Karevića nepoznat.

<sup>11</sup> Up. S. Balen, *Pavelić*, Zagreb, str. 192. Ličnost od poverenja Hrvatske Biskupske konferencije, Draganović je u novembru 1941. imenovan u biskupski "Izvršni komitet" koji je nadgledao prisilna "pokrštavanja"; up. str. 177-78.

<sup>12</sup> Svedočenja nekoliko rimskih duhovnika koja je prikupio autor.

<sup>13</sup> Posle više godina biće objavljen jedan izveštaj Američke obaveštajne službe u kojem su opisani izvrsni lični odnosi između Pavelića i monsinjora Đovanija Batiste Montinija, budućeg pape Pavla VI; up. »Associated France Press«, 8. maja 1986.

<sup>14</sup> Svedočenje jednog bivšeg oficira Pavelićeve dominikanske telesne garde, koje je dobio autor.

<sup>15</sup> Ova sarkastična primedba je iz dela Đorđa Boke *Storia d'Italia nella guerra fascista*, Bari 1969, str. 47.

<sup>16</sup> Izveštaj Vincenta la Viste, specijalnog agenta kontraobaveštajne službe Američke vojske, datiran 15. maja 1947; u *Illegal Emigration Movements in and through Italy*, FW 800.128/5, Record Group 59, National U.S. Archives, Washington.

<sup>17</sup> Ovaj put su projektovali Amerikanci za prebacivanje svojih doušnika iz istočnoevropskih komunističkih zemalja.

<sup>18</sup> Ajhmana će u maju 1960. uhvatiti agenti Izraelske tajne službe u Argentini, zatim će ga staviti u zatvor u Izraelu; suđeno mu je za zločine protiv čovečnosti i osuđen je na smrtnu kaznu. U Argentini će ovo hvatanje nacističkog zločinca izazvati mnoge polemike, a kardinal Antonio Kađano, biskup Buenos Airesa, zastupaće potrebu oprostaja zato što je Ajhman "došao u miru u našu zemlju da bi zaboravio"; up. »La Razon«, Buenos Aires, decembar 1960.

<sup>19</sup> Knjiga *Sveta Hrvatska* imala je privilegiju da se u vreme rasizma štampa u Vatikanu od strane »Officium Libri Catholici«, a *Predgovor* u tom izdanju napisan je u saradnji sa ocem Agostinom Demelijem.

<sup>20</sup> Intervjuisan 1955. od italijanskog novinara Indra Montanelija, bivši hrvatski diktator će potvrditi da je boravio u Rimu za vreme bega, ali će obazrivo prećutati identitet svojih zaštitnika-saučesnika; up. »Corriere della Sera«, 19. jula 1955.

<sup>21</sup> Za vreme ustaške diktature jezuita Mazući bio je sekretar Apostolskog izaslanstva u Zagrebu Đuzepe Ramiro Markone.

<sup>22</sup> A. Hudal, *Romische Tagebucher . Lebensbeichte eines altern Bischofs*, Stokarda 1976.

<sup>23</sup> Ovu Hudalovu tvrdnju negiraće zvanični papski istoričar, jezuita Robert Graham: ali je sasvim neverovatno da su Hudal i njegova organizacija, sastavljena od mnogih uglednih prelata, mogli raditi bez punog pristanka ili u najmanju ruku prećutnog odobrenja Svete stolice.

<sup>24</sup> Up. E. Klee, *Chiesa e nazismo*, Torino 1993.

<sup>25</sup> "Izveštaj la Vista", pronađen zahvaljujući istraživanjima američkog istoričara Čarlsa Alena Mlađeg, objavila je u Parizu 17. februara 1983. »Agence Télégraphique Juive«.

<sup>26</sup> Svota koja danas vredi oko 20 hiljada milijardi lira.

<sup>27</sup> Up. »II Giornale«, 4. decembra 1997.

<sup>28</sup> Vatikanski dokument se pretvara da ne zna - da samo damo primer - da je Sveta stolica ćutala pre, za vreme i posle nacističkog hapšenja 1 200 rimskih Jevreja, koji su skupljeni u Rimskom getu 16. oktobra 1943. i deportovani u Aušvic (odakle se veoma mali broj vratio živ): terani od esesovaca, 1 200 rimskih Jevreja prolazili su ispod prozora Vatikana na kojima se niko nije pojavio.

<sup>29</sup> Ovaj izveštaj ima naslov *Us and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations with Argentina, Portugal, Spain, Sweden, and Turkey on looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns about the Fate of the Wartime Ustasha Treasury*, uskladio ga Stjuart E. Ajzenštat, istorijski dosije pripremio Viljem Sleni, Washington D.C., juni 1988.

<sup>30</sup> Jedna napomena u Ajzenštatovom izveštaju precizira: "Detaljan izveštaj o odnosima Vatikana s marionetskim režimom Hrvatske i o naporima Svete stolice u prilog Jevreja nalazi se u: J. F. Morley, *Vatican Diplomacy and Jews During the Holocaust*, Njujork 1980, str. 147-65. Morlijeva priča se u suštini zasniva na prvih devet svezaka službene dokumentacije Vatikana, *Adss*, cit. Morlijev rad koji se zaustavlja na 1943, podvlači površinski karakter napora Vatikana u odnosu na Jevreje iz Hrvatske, naročito u odnosu na pokrštene u katoličku veru. Ti naponi mogli bi biti potvrđeni ili negirani da Vatikan otvori do kraja arhiv koji se odnosi na diplomatiju Pija XII u toku rata".

<sup>31</sup> Jedna napomena u Ajzenštatovom izveštaju precizira: "Prema izveštaju Švajcarske nezavisne ekspertske komisije (*Gold Transaction in the Second World War*, decembar 1997. str. 14), Švajcarska ne bi nikada kupila niti prodala zlato hrvatskom ustaškom režimu. Prebacivanje 358 kilograma hrvatskog zlata u Švajcarsku 31. maja 1944 i 980 kilograma zlata zajedno s prodajom 25 tona srebra ŠNB 4. avgusta 1944: odbijanje banke da odobri prebacivanje hrvatskog zlata u Nemačku oktobra 1944. i odluka švajcarske vlade da zamrzne hrvatska dobra u Švajcarskoj, predmet su dokumenata objavljenih u zvaničnom izveštaju o švajcarskoj spoljnoj politici (*Documents diplomatique suisses*, svezak 15, avgust 1943 - avgust 1945, str. 547-48, 706-07 i 782). Dodatne informacije koje je dala Istorijaska sekcija Saveznog ministarstva spoljnih poslova pokazuju da je 24. jula 1945. ŠNB povratila 1338 kg zlata u šipkama koje je bilo deponovano na računu hrvatskog režima za vreme rata Narodnoj banci Jugoslavije, a na zahtev nove jugoslovenske vlade".

<sup>32</sup> Jugoslovenski istoričar M. Bulajić rekonstruisao je spisak od 629 katoličkih duhovnika koji su direktno odgovorni za ustaške pokolje.

<sup>33</sup> Up. »The New Statesmen and Nation«, London, 26. oktobra 1946.

<sup>34</sup> Integralni tekst *Poslanice* prenet je u »Civiltà Cattolica« od 17. novembra 1945.

<sup>35</sup> Slično držanju nemačkih biskupa u odnosu na nacističku diktaturu u Nemačkoj: s izuzetkom berlinskog biskupa, Konrada fon Prajsinga, sve do poslednjih dana hitlerovskog Rajha predstavnici Rimske crkve nalagali su svojim vernicima samoodricanje za nacističku domovinu (up. G. Lewy, *I nazisti e la Chiesa*, Milano 1965, str. 334).

<sup>36</sup> Ovu okolnost potvrđuje sekretar Komunističke partije Italije, Palmiro Toljati, 7. novembra 1946. U partijskom listu »Unità« Toljati piše da ga je jugoslovenski vođa, Tito, obavestio pre više vremena da postoje dokazi o kolaboraciji monsinjora Stepinca s ustašama i nacistima, te da je jugoslovenski vođa o tome odmah obavestio upravnika Apostolskog izaslanstva u Beogradu: posredstvom njega Tito je pozvao Svetu stolicu da povuče Stepinca i da na taj način oslobodi zagrebačkog nadbiskupa inače neminovnog procesa.

<sup>37</sup> Up. G. Leonardi, *L'arcivescovo alla sbarra*, Rim 1947, str. 38.

<sup>38</sup> Prema Alajbegoviću, monsinjor Stepinac se bejaše aktivirao i na spasavanju jednog dela ustaške vojske: jedan mali deo pratiće Pavelića da mu zaštiti beg, dok će se veći deo vojske reorganizovati i ujediniti se s odredima "Križara".

<sup>39</sup> Floskula koju će Vatikan ponavljati više od pedeset godina: još 2. oktobra 1998, »L'Osservatore Romano« će zapisati: "Stepinac je osuđen u jednom procesu farsa".

<sup>40</sup> Up. »The New York Times«, 13. januara 1953. Dana 29. novembra 1952, vest da Pije XII namerava da imenuje 14 novih kardinala, među kojima i monsinjora Stepinca, izazvala je prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije i Svete stolice (17. decembra 1952).

<sup>41</sup> Uzrok Stepinčeve smrti je pogoršanje bolesti od koje je patio godinama, policitemija (preterano razmnožavanje crvenih krvnih zrnaca). Mit o "mučeniku" koji će Sveta rimska crkva stvoriti oko njegove figure biće obavijen legendarnim sjajem kardinalove smrti koja je uzrokovana "neprestanim zatvorskim ponižavanjima i verovatnim postepenim trovanjem"; u ulozi "verovatnih trovača", naravno, komunisti...

<sup>42</sup> F. Cavalli, *op. cit.*, str. 9.

<sup>43</sup> *Ibidem*, str. 8, 14. Ton jezuite Kavalija je sasvim u neskladu sa snažnim vatikanskim antikomunizmom koji je propagirao Pije XII.

<sup>44</sup> *Ibidem*, str. 61.

<sup>45</sup> *Ibidem*, str. 66.

<sup>46</sup> *Ibidem*, str. 113.

<sup>47</sup> *Ibidem*, str. 118. U stvari - kako je izjavio monsinjor Stepinac u toku zagrebačkog procesa - "Biskupski odbor za prekrštavanja", sastao se tih godina samo jednom.

<sup>48</sup> U tom "gordom pismu" Biskupstvo je dalo sebi isključivo pravo da ispita i donosi odluke po "svim pitanjima koja se odnose na prelazak grkoistočnjaka na katoličku veru", nastojeći da u praksi iskoriste davanje verskog pristanka. Ali prisilna "prekrštavanja" su se sprovodila i niko od sveštenika koji je u njima učestvovao nije nikada kažnjen bilo kakvom crkvenom kaznom.

<sup>49</sup> Up. *Ibidem*, str. 107-08.

<sup>50</sup> A. Rhodes, *op. cit.*, str. 344.

<sup>51</sup> Up. str. 108-10.

<sup>52</sup> Up. str. 179-92.

<sup>53</sup> Anatole Broyard, prilikom pisanja recenzije za knjigu Branka Bokuna *Spionaggio nel Vaticano 1941-45*, Njujork, 1973 (up. »Corriere della Sera«, 26. juna 1973).

<sup>54</sup> Up. USA State Department, Frus, *Documenti diplomatici No 11912 e 740,00116*, Evropski rat 1939. Ali jednom drugom prilikom, leta 1942, izaslanik američkog predsednika Ruzvelta u Vatikanu lično je obavestio Papu, na vrlo iscrpan način, o masovnim antisemitskim istrebljenjima koja su vršili nacisti. 10. oktobra 1942, Papa, u stilu Pontija

Pilata, odgovorio je da nije u stanju da utvrdi "da li takve glasine odgovaraju stvarnosti". (up. *Documenti diplomatici USA*, 1942, III, str. 776).

<sup>55</sup> Pismo kardinala Ežena Tiserana kardinalu Sijaru, nadbiskupu pariskom, pronađeno u Arhivu Trećeg Rajha; up. S. Fridlander, *Pio XII e il Terzo Reich*, Milano 1965, str. 64; prepisano u celosti na francuski u R. Hochhuth, *Il Vicario*, Milano, str. 335-36.

<sup>56</sup> Cit. u R. Hochhuth, *op. cit.*, str. 7.

<sup>57</sup> To je oštar sud lorda Bertranda Rasela iz šezdesetih godina: "Vatikan je odgovoran za skrivanje istine o onome što se događalo u Jugoslaviji za vreme drugog svetskog rata".

<sup>58</sup> "Od 1939. do 1941. Vatikan je sa zadovoljstvom učestvovao u stvaranju malih fašističkih država koje su bile naklonjene uticaju Crkve i sagrađene na ruševinama jeretičke Čehoslovačke i Jugoslavije koja je bila pretežno pravoslavna. Monsinjur Tizo nije nikada izopšten od Svete stolice, iako su ga mnogi Česi i Slovaci smatrali izdajnikom. U slučaju Stepinca, da li bi ga eventualna Mihailovićeve vlada pozvala na odgovornost za ponašanje u toku rata? Stepinac je bio ogorčeni simbol hrvatskog katoličkog šovinizma"; F. Fejto, *Histoire des Democraties populaires*, Pariz 1952, str. 181.

<sup>59</sup> H. Michel, *op. cit.*, str. 156. Analogna tvrdnja vredi i za Tizov režim u Slovačkoj. 1939-40, hrvatski katolički časopis "Hrvatska straža" objavio je nekoliko članaka u kojima proriče da će Hrvatska imati budućnost kao i Tizova Slovačka, koji je odmah po preuzimanju slovačke države počeo progon Jevreja. Zarobljen od Engleza 1945, monsinjur Tizo je predat novoj čehoslovačkoj vladi, a zatim je osuđen na smrt zbog kolaboracije.

<sup>60</sup> Ova poslanica je u celini objavljena u »La documentation catholique«, br. 2030, od 16. juna 1991, str. 595-98.

<sup>61</sup> Možda monsinjur Božanić ovde misli na vatreni stav monsinjora Stepinca protiv abortusa. Prilikom jedne svoje posete Svetoj stolici, u proleće 1943. tadašnji primas Hrvatske "predstavio je u Vatikanu naše zakone (*koje je donela ustaška diktatura*) protiv zločina abortusa i delimično je opravdao metode protiv Židova (*tj. antisemitske progone*) koji su kod nas najveći branitelji i najčešći izvršitelji takvih zločina (*tj. prakse abortusa*)"; up. Izveštaj Lobkowitz od 10. juna 1943.

<sup>62</sup> 1970. i 1994. dva čudna izraelska građanina hrvatskog porekla - Amjel Šromoni i Igor Primorac - predložili su uključenje monsinjora Stepinca za "Spisak pravednika svih nacija", pravdajući to time da je zagrebački nadbiskup u periodu 1941-1945. doprineo spasavanju brojnih hrvatskih Jevreja, izbavljajući ih od antisemitskog istrebljenja. Ali neočekivanu kandidaturu Stepinca za ovako značajno priznanje odbio je i 1970. i 1994. *Jad Vašem* (ustanova koja je 1953. osnovala "Spisak pravednika").

<sup>63</sup> Uprkos ushićenoj odbrani koju je projektovao monsinjur Božanić, figura Alojzija Stepinca omrzuta je i u Hrvatskoj. U jesen 1981. kada se raspravljalo o nameri katoličkog biskupstva da Stepincu podigne spomenik unutar zagrebačke katedrale, došlo je do narodnog protesta (up. »la Repubblica«, 27. novembra 1981).

<sup>64</sup> "Sigurno je u toku nova Inkvizicija, koja se, ne mogavši pribeći metodima iz prošlosti, prilagodila vremenu i usvojila moderne represivne sisteme: i eto pozivanja sudova na član 166 koji kažnjava vređanje Boga, eto kazni i zatvora... eto pre svega diskriminacije na poslu, eto pro-fesionalne izolacije", izjavljuje nemački istoričar Karlhajnc Dešner (autor brojnih studija posvećenih zlodelima Svete rimske crkve), u jednom intervjuu koji je dao Etoru Mou i koji je objavljen u »Corriere della Sera« od 13. aprila 1998. Novinar takođe dokumentuje "pritiske, pretnje, ucene" upućene bivšem svešteniku Hubertusu Minareku da ne bi objavio svoju knjigu *Herren und Knechte der Kirche* ("Gospodari i sluge Crkve"), koja predstavlja optužbu nemačke kurije i "apsolutističkog i monarhističkog karaktera Rimske crkve".

<sup>65</sup> Mnogi prisutni mogu da posvedoče iz vlastitog iskustva koliko su tih godina (*za vreme Titovog komunističkog režima*) trpeli Hristove muke, kako pripadnici hrvatskog naroda tako i drugi narodi našeg kontinenta... Stepinac je pored sebe imao još hrabrih koji su radi očuvanja jedinstva Crkve i radi odbrane njene slobode prihvatili da s njim zajedno plate veliki danak zatvora i zlostavljanja".